

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

SÜLEYMANLI ELNUR SULEYMAN OĞLU

« Bankın kredit siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri»
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifri və adı İİM010000 Maliyyə

İxtisasın şifri və adı İİM010003 Bank işi

Elmi rəhbər rəhbəri   Magistr proqramının rəhbəri

Kafedra müdiri: i.e.d. prof. Z.F.Məmmədov

BAKI 2014

Mündəriciat

Giriş

I Fəsil. Kommersiya banklarının kredit siyasətinin nəzəri konsepsiyası

- 1.1. Bankın kredit siyasəti: mahiyyəti, funksiyaları və rolu
- 1.2. Bank siyasətinin məqsədləri və onları şərtləndirən amillər

II. Bankların kredit siyasətinə makro və mikro iqtisadi göstəricilərin təsiri: təhlil və qiymətləndirmə

- 2.1. Banklarda kredit resurslarının təminatında depozit portfelinin rolu
- 2.2. Bankların kredit siyasətinə makro və mikro göstəricilərin təsirinin təhlili

Fəsil 3. Azərbaycan banklarının resurs bazasının güclənməsində kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi

- 3.1. Azərbaycan banklarında kredit portfelinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinin əsas istiqamətləri
- 3.2. Kommersiya banklarında kreditləşmədə müasir texnologiyalar və onların tətbiqi imkanlarının genişləndirilməsi
- 3.3. Banklarda kreditlərin verilməsi üzrə strategiya siyasəti

Nəticə

Ədəbiyyat

Giriş

Son illər Azərbaycanda tamamilə yeni iqtisadi münasibətlərə keçid baş vermişdir. Bu isə bank sferasında köklü dəşikliklərə səbəb oldu. Onların mənası bankların fəaliyyətinin bazar münasibətlərinə adekvatlığını təmin etməkdən, yəni yeni bank siyasətini (o cümlədən kredit siyasətini) yeridilməsindən ibarət idi.

Inzibati-amirlik iqtisadiyyatında bank siyasəti əsasən müştərilən tələbatlarını nəzərə almayan direktiv və sərəncamlar vasitəsilə həyata keçirilirdi. Sivil bazar şəraitində inkişafın həlledici amili iqtisadiyyatın subyektlərinin qanun çərçivəsində sərbəst qarşılıqlı təsirləri olur. Yuxarıda qeyd edilən iqtisadi modellər arasında kifayət qədər uzun keçid dövrü olmuşdur. Bu dövrdə təsərrüfatın fəaliyyətinin əsasında həm inzibati-amirlik iqtisadiyyatına, həm də bazar iqtisadiyyatına xas olan qanunauyğunluqlardan bir çox mənada fərqlənən qanunauyğunluqlar durur. Bu, keçid dövründə kredit siyasətinin formalaşması, kommersiya banklarının əhali ilə qarılıqlı münasibətlərində kredit siyasətinin formalaşmasına yeni yanaşma və mexanizmlərinin işlənməsi. Habelə bu istiqamətdə praktiki fəaliyyət məsələlərinin öyrənilməsi zərurətini şərtləndirir.

Bank fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və bankların prioritet inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi məsələləri bu gün ölkənin iqtisadi, siyasi və sosial həyatın mərkəzindədir. Bir tərəfdən Azərbaycanda iqtisadiyyatında islahatlar dövründə sistemli dəyişikliklər baş vermişdir. Bu, onun bazar tipli iqtisadiyyata çevrilməsindən xəbər verirdi. Uzun müddət sovet iqtisadiyyatının səciyyəvi cəhətlərindən biri olan mal qıtlığını kifayət qədər tez bir zamanda aradan qaldırmaq (o cümlədən, idxal hesabına) mümkün olmuşdur. Əhalinin mentalitetində dəyişikliklər, onun yeni tipli təsərrüfatçılıq davranışına üz tutduğu da göz önündədir.

Buna görə də əhalinin pul əmanətlərinin cəlb edilməsi xalq təsərrüfatı üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Sovet dövründə bu sahədə elmi tədqiqatlara ehtiyacın

olmaması buna gətirib çıxardı ki, elm cəmiyyətdə böhranlı hallarına aradan qaldırılmasına öz töhfəsini verə bilmədi. Buna görə də əhalinin pul əmanətlərinin təşkilində yeni hadisələrin vaxtında nəzəri dərkinə tələb yaradır. Bu, xüsusən də ölkə iqtisadiyyatının qaldırılması və investisiya prosesinin genişləndirilməsi üçün müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Əmanət prosesinin təşkilində banklar da xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Nəzərdən keçirilən problemin çoxplanlı xarakterini nəzərə alaraq, kitabda bankın kredit siyasətinin nəzəri məsələləri ilə onun həyata keçirilməsinin praktiki məsələləri də nəzərdən keçirilir. Tədqiqatın predmeti kimi komməriya bankının əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kredit siyasətinin seçilməsi ölkəmizdə bank fəaliyyətinin bu sferasının zəif inkişaf ilə, habelə bazar şəraitində əhalinin bank xidmətinin təşkilinə yeni yanaşmanın tətbiq edilməsi zərurəti ilə bağlıdır.

Bazara keçid etməklə bank praktikasının inkişafı, əhaliyə göstərilən bank xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi böyük aktualıq kəsb edir.

Birincisi, bank sisteminin strukturu dəyişmişdir. Bank yaradıcılığı prosesi, bank işində dövlətin monopoliyasından çıxma bankların müştərilərlə qarşılıqlı münasibətlərinin məzmununu dəyişdirdi. Azərbaycanın bank sisteminin son illərdə inkişafı başda AR MB olmaqla, 42 -dən çox komməriya banklarından ibarət olan əksmərkəzləşmiş ikisəviyyəli bank sisteminin formalaşmasına gətirib çıxardı. Bank sisteminin islahatı mikro- və makrosəviyyədə onun elementinin hər birinin (bankın) fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə ehtiyac yaradır.

İkincisi, köhnə inzibati-amirlik sisteminin kökündən dəyişildiyi şəraitdə bank siyasəti, onun prioritetləri də dəyişir. Bununla bağlı olaraq bu tədqiqatda əsas diqqət geniş mənada (bankın kreditor və borc alan kimi mövqeyindən) başa düşülən bankın kredit siyasətinə yönəlir.

Üçüncüsü, kredit (milli bə beynəlxalq) bazarlarının inkişafı bank fəaliyyətinin bazarın tələblərini nəzərə almaqla mahiyyətinin dəyişməsinə nəzərdə

tutur. Bank menecmentini, marketinqi həyata keçirmək, ən yeni texnologiyaları tətbiq etmək, bank müştəriləri üçün ən az məsrəflərlə onların tələbatlarını ödəmək məqsədilə iqtisadi risklərin öyrənilməsi və örtülməsi zərurəti yaranır.

Dördüncüsü, bankların bazar təsərrüfatında sosial-iqtisadi rolu əhaliyə göstərilən bank xidmətlərinin dairəsinin genişləndirilməsi və keyfiyyətinin yüksəldilməsini nəzərdə tutur. Banklar tərəfindən əhalinin vəsaitlərinin depozitlərə cəlb edilməsi ilə bağlı məsələnin müərkəbliyi bundadır ki, manatın alıcılıq qabiliyyətinin durmadan aşağı düşməsi insanları banklara etibar etməyib vəsaitlərini xarici valyutaya, likvid mallara investisiya etməyə və ya tezavrsiya formasında saxlamağa vadar edir. Son illər bankların iflası da əhalinin banklara münasibətinə neqativ təsir göstərmişdi. Əhalinin pul yığımları problemi, sabaha inam – bu kimi məsələlər dövlətin iqtisadi siyasətinin (və ya onun yoxluğunun) dəstəyi məsələsidir ki, bu da mövzunun aktuallığın şərtləndirir.

Ölkəmizin bazar iqtisadiyyatı yoluna keçməsi onun ümumdünya tendensiyaları axarında getməsini şərtləndirir. Buna görə də müasir kredit siyasətini formalaşdırmaqla kommersion bankları dünyada toplanmış bilik və təcrübəyə əsaslanmalıdırlar. Lakin indiki şəraitdə Qərb iqtisadi nəzəriyyəsinin nailiyyətləri keçid iqtisadiyyatını subyekti kimi Azərbaycan kommersion banklarının tələbatlarını tam olaraq təmin edə bilmir. Bu nailiyyətlər yalnız iqtisadi transformasiyadan doğan spesifikliyə cavab verən tərəf üçün yararlıdır.

Iqtisadiyyatımızın bank infrastrukturunun həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımdan yaranmaqda olmasının dərk edilməsi kommersion bankının əhali ilə qarşılıqlı təsirlərdə kredit siyasətinin bütöv nəzəri konsepsiyasını işləyib hazırlamaq, bankların xüsusən də əhaliyə göstərilən bank xidmətlərinin yaxşılaşdırılması istiqamətində inkişaf perspektivlərini müəyyən etmək, zərurətini şərtləndirdi. Məsələnin bu müstəvisə qoyulması bununla şərtlənir ki, bu problem monobank sisteminin mövcudluğu şəraitində yox idi. Nəzəriyyədə, müvafiq olaraq

iqtisadi ədəbiyyatda da bu problemə lazımi diqqət yetirilmirdi. Sovet dövrünün iqtisadi ədəbiyyatında dövlətin kredit siyasətinin yalnız ayrı-ayrı məsələləri işıqlandırılırdı. Buna görə də tədqiqat prosesində müəllif pul dövriyyəsi, kredit və banklar sahəsində bir sıra görkəmli Azərbaycan alimlərinin nəzəri işləmələriə əsaslanmışdır. Son illər bəzi alimlər bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində kredit siyasətini öyrənməyə başlamışdılar. Lakin kommersion bankının kredit siyasəti üzrə (xüsusən də əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə) nəzəri və praktiki tədqiqatlar aparılmamışdır. Beləliklə, əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kommersion bankının kredit siyasətinin formalaşdırılması məsələləri həm ölkəmizin nəzəriyyəsində, həm də təcrübəsində yeni məsələdir.

Yeni iqtisadi hadisələrin öyrənilməsi iqtisadi fikrin yeni cərəyanlarını, bazara keçid dövrünün unikal məsələlərin həllində mənimsənilən dəyərlə hər bir şeyi axtarıb tapmağa sövq edir, ölkəmizin və xarici ölkələrin nəzəri irsindən sistemli şəkildə istifadə etməyi tələb edir.

Bununla əlaqədar tədqiqatda kommersion banklarının fəaliyyətinin təşkili məsələləri ilə bağlı ölkəmizin və xarici alimlərin elmi əsərlərindən istifadə edilmişdir. Bu əsərlərin öyrənilməsi mövcud təsəvvürləri sistemləşdirmək və əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kommersion bankının optimal kredit siyasətinin konsepsiyasının formalaşdırılması zərurətini üzə çıxardı.

Son illər mütəxəssislər kommersion banklarının kredit siyasətinin onların fəaliyyətinin inkişafına və bütövlükdə ölkənin iqtisadiyyatına təsirinin artığını qeyd edirlər. Lakin kredit siyasətinin nəzəri əsaslarının kifayət qədər işlənməməsi kreditin kommersion banklarının və bank sisteminin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasına təsirini zəiflədir. Əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kommersion bankının kredit siyasətinin formalaşdırılması üzrə konkret təcrübənin təhlili ümumiyyətlə yoxdur.

Beləliklə, Əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kommertiya bankının kredit siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinin praktiki və nəzəri məsələlərinin kompleks şəkildə işlənməsi mühüm xalq təsərrüfatı problemidir. Onun həlli əhaliyə müasir tələblərə cavab verən kompleks bank xidmətinin göstərilməsi sistemini tətbiq etmək, bu sistemi əhaliyə xidmət göstərilməsinin dünyada tanınmış praktikası ilə həmahəng etmək, habelə onun keyfiyyətini yüksəltmək imkanı verəcəkdir.

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatına keçid etməsi şəraitində əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kommertiya bankının optimal kredit siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinin nəzəri və metodoloji əsasları işləməkdən ibarətdir. Bu məqsəddən çıxış edərək tədqiqat aşağıdakı üç istiqamətdə aparılmışdır: kredit siyasətinin milli və lokal səviyyədə işlənməsinin nəzəri bazanın yaradılması, kommertiya bankının kredit siyasətinin həyata keçirilməsinin metodoloji alətlərinin genişləndirilməsi, əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kommertiya bankının optimal kredit siyasətinin formalaşdırılmasına müasir yanaşmaların əsaslandırılması.

I. Bankın kredit siyasətinin nəzəri bazasının işlənməsi üzərində iş prosesində aşağıdakı məsələlər həll olunurdu:

- kredit siyasətinin formalaşdırılmasının metodoloji əsaslarının müəyyən edilməsi (“kredit siyasəti” anlayışının təhlil edilməsi, onun funksiya və rolunun, kredit siyasətinin kommertiya bankının strategiyası və taktikası kimi məqsədlərinin (bu məqsədləri şərtləndirən amillər nəzərə alınmaqla) təhlil edilməsi;

- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bankın kredit siyasətinin təzahür formalarının öyrənilməsi (kredit siyasətinin bank siyasətinin digər elementləri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin üzə çıxarılması, əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə

kommersiya bankının optimal kredit siyasətinin formalaşdırılması konsepsiyasının işlənilib hazırlanması).

II. Bankın kredit siyasətinin həyata keçirilməsinin metodoloji alətlərini genişləndirmək məqsədilə aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kommersiya bankının kredit siyasətinin formalaşdırılması və praktiki istifadəsi üçün lazım olan sənədlər paketinin təklif edilməsi;

- Depozit və kredit portfellərinin təhlili, diversifikasiyası və optimallaşdırılması üçün bankın informasiya bazasının yaradılması metodikasının işlənilib hazırlanması.

III. Əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kommersiya bankının optimal kredit siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinə müasir yanaşmaların əsaslandırılması üçün aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- Bankın depozit portfelinin formalaşmasına konseptual yanaşmaların işlənilib hazırlanması;

- Bankın əhali ilə depozit əməliyyatları ilə bağlı risklərin idarə edilməsi sisteminin təklif edilməsi;

- əhalinin kreditləşdirilməsi zamanı kommersiya bankının strategiyası və taktikası kimi kredit siyasətini müəyyən edən qaydaların formulə edilməsi;

- əhalinin kreditləşdirilməsi zamanı bankın risklərinin idarə edilməsi prosesində kompleks yanaşmanın əsaslarının işlənilib hazırlanması;

- əhalinin kreditləşdirilməsinin inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın predmetini əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kommersiya bankının kredit siyasəti və bazar iqtisadiyyatına keçid prosesində onun praktiki həyata keçirilməsi metodları təşkil edir.

Tədqiqatın obyektini kommertiya bankının kredit siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi prosesi, yəni gələcəkdə müştərilərin kreditləşdirilməsi üçün istifadə etmək məqsədilə bankın qaytarma əsaslarla resursların cəlb edilməsi üzrə strategiyası və taktikası təşkil edir.

İşin nəzəri və metodoloji əsasını ölkəmizin və xarici ölkələrin aparıcı iqtisadçılarının bazar iqtisadiyyatının inkişaf qanunauyğunluqlarını, dövlətin iqtisadi siyasətinin pul-kredit aspektlərini, kommertiya banklarının fəaliyyətinin əsaslarını, onların bazar iqtisadiyyatında yeri və rolunu açıqlayan əsərləri təşkil edir. Tədqiqat prosesində ümumi və xüsusi ədəbiyyat, bank işi üzrə aparıcı təşkilatların işləmələri, elmi konfrans və seminarların materialları, qanunvericilik və digər normativ aktları, müvafiq metodiki və layihə materialları, habelə beynəlxalq praktika, kommertiya bankları sahəsində əcnəbi mütəxəssislərin tövsiyələri öyrənilib ümumiləşdirilmişdir.

Tədqiqatın metodikası dialektik məntiq və sistemli yanaşmaya əsaslanır. İş prosesində elmi abstraksiya, modelləşdirmə, analiz və sintez, ümquyisə və s. kimi ümumelmi metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan və digər xarici ölkələrin kommertiya banklarının və digər kredit təşkilatlarının materialları, monoqrafiyalar, dövri mətbuata nəşrlər, bank qanunvericiliyi təşkil edir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kommertiya bankının kredit siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi problemlərinin kompleks həllindədir. Belə yanaşma sayəsində aşağıdakı elmi nəticələr əldə edilmişdir:

- əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kommertiya bankının kredit siyasətinin formalaşdırılmasının konseptual modeli işlənilib hazırlanmışdır.
- Kredit siyasətinin mahiyyətinin müəyyən edilməsinə nəzəri yanaşmalar sistemləşdirilmiş və bu əsasda gələcəkdə müştərilərin

kreditləşdirilməsi üçün istifadə etmək məqsədilə bankın qaytarma əsaslarla resursların cəlb edilməsi üzrə bankların strategiyası və taktikası kimi kredit siyasətinin tədqiqinə yeni yanaşma təklif edilmişdir.

- Elmi dövriyyəyə əvvəllər istifadə olunmayan “kommersiya banklarının optimal kredit siyasəti” anlayışı daxil edilmişdir. Bu anlayış bazar iqtisadiyyatına immanent olaraq xasdır. Onun mahiyyəti, məzmunu açıqlanmış, müasir şəraitdə bankların kredit siyasətinin xüsusiyyətləri göstərilmişdir.

- əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kommersiya bankının optimal kredit siyasətinin verbal modeli işlənib hazırlanmışdır. Sübut edilmişdir ki, bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kommersiya bankının optimal kredit siyasəti kredit münasibətlərinin iştirakçılarının maraqlarından çıxış etməklə, ölkənin iqtisadi durumunun, bölgələrinin inkişaf xüsusiyyətlərinin təhlili əsasında qurulmalıdır ki, bu da əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kommersiya bankının kredit siyasətinin işlənməsi və həyata keçirilməsi prosesində marketinq yanaşmanın zəruri olduğunu qabaqcadan şərtləndirir.

- Dünya və ölkəmizin təcrübəsindən çıxış etməklə metodoloji planda bankın kredit siyasətinin formalaşdırılması üzrə ümumi sxem təklif edilmişdir. Onun elementlərinə daxildir: kredit siyasətinin ümumi müddəaları və məqsədləri; kredit əməliyyatlarının idarə edilməsi aparatı və bank əməkdaşlarının səlahiyyətləri, kredit müqaviləsinin həyata keçirilməsi mərhələlərində kredit prosesinin təşkili; bank nəzarəti və kredit prosesinin idarə edilməsi.

- Bank siyasətinin elementi kimi kommersiya bankının kredit siyasəti haqqında nəzəri təsəvvürlər genişləndirilmişdir. Kredit siyasətinin özü də bir sıra elementlərdən (xüsusən də depozit və kredit) təşkil olunur ki, bu da bir sıra əlamətlərdən (kredit münasibətlərinin subyektləri, kreditin formaları, müddəti, risk dərəcəsi, məqsədləri, bazarın tipi, sahəsi, təminatlılığı, kreditin qiyməti,

kreditləşdirmə metodları) asılı olaraq bankın kredit siyasətinin növlərinin təsnifatını vermək imkanı verdi.

- Kommersiya bankının fəaliyyətində kredit siyasətinin rolu və məqsədləri və onun bankın maliyyə vəziyyətinə təsiri göstərilmişdir. Mövcud təcrübə (ölkəmizin və xarici ölkələrin) əsasında kredit siyasətinin işlənməsinə verilən ən mühüm tələblər (prinsiplər, amillər, səmərəlilik meyarları) formulə edilmişdir; ümumi yanaşmalar müəyyənləşdirilmiş və əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kommersiya bankının kredit siyasətinin işlənməsi və həyata keçirilməsinin optimal sxemi müəyyənləşdirilmişdir.

- Kredit siyasətinin işlənməsinə ənənəvi (əsasən formal) yanaşmadan fərqli olaraq bütün kommersiya banklarına onların sərəncamında olan empirik məlumatlardan çıxış etməklə vahid yanaşma təklif edilmiş, bankın kredit siyasətinin formalaşdırılmasının hipotetik modeli qurulmuş, konkret kommersiya bankı səviyyəsində sənədlər paketi şəklində (“Bankın kredit siyasəti”, “Kreditləşdirmə normaları”, “Kreditləşdirmə üzrə təlimat”) optimal kredit siyasəti konsepsiyasının formallaşdırılması ideyası əsaslandırılmış, müəllif tərəfindən formulə edilmiş optimal kredit siyasətinə uyğun olaraq monoqrafiyada bankın depozit və kredit portfelinin optimallaşdırılması və diversifikasiyasını konseptual müddəaları əsaslandırılmışdır.

- Azərbaycanın və digər xarici ölkələrin bank praktikasını ümumiləşdirməklə əmanətin növlərinin təsnifat sistemi təklif edilmiş, bu təsnifatı əsasına depozit müqavilənin subyektləri, müddətlilik/likvidlik, əmanətin müddəti, açılan bank hesabının növü, vəsaitlərdən istifadə rejimi, müəyyən edilmiş faiz stavkalarının növü, vəsaitləri əmanətə cəlb etmə şərtləri, məbləği və ya faiz stavkasını məhdudlaşdırma imkanları kimi müxtəlif meyarlar qoyulmuşdur.

- Kommersiya banklarının özəl əmanətçi-müştərilərinin maddi maraqlarının təmin edilməsi mexanizmi inkişaf etdirilmişdir, Azərbaycanda və

xarici ölkələrdə əmanətçilər qarşısında bankın fidusiar məsuliyyəti məsələlərini öyrənməklə depozitlərin sığortalanması Korporasiyasının yaradılması əsasında depozitlərin icbari sığortalanması aparatı təklif edilmişdir.

- İstehlak ssudaları üzrə bankın kredit portfelinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi sistemi işlənilib elmi cəhətdən əsaslandırılmış və onun optimallaşdırılması yolları təklif edilmişdir.

- Fərdi borc alanların kredit qabiliyyətinin ekspert qiymətləndirilmələrinə əsaslanan ənənəvi yanaşmalardan fərqli olaraq müəllif tərəfindən bankın özəl müştərisinin kreditqabiliyyətliliyinin təhlilinin bal sistemi işlənmiş və onun praktikada istifadəsinin əsas istiqamətləri açıqlanmışdır.

- Bank siyasətinin, o cümlədən bankın əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kredit siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətlərindən biri kimi banklarda risk menecmenti probleminin kompleks analizinin metodiki aparatı işlənilib hazırlanmışdır.

Aparılmış tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti bununla şərtlənir ki, müəllifin nəzəri, metodoloji, praktiki tövsiyələri banklar tərəfindən. Xüsusən də əhaliyə xidmət göstərilməsində istifadə oluna bilər. İşin praktiki əhəmiyyəti Rusiyanın kommersiya bankları tərəfindən bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində müştərilərə bank xidmətlərinin adekvat sistemi yaradılarkən istifadə üçün nəzərdə tutulan, qüvvədə olan təcrübənin təkmilləşdirilməsinə, strategiya və taktikanın işlənməsi zamanı likvidliyin, gəlirin və bankın etibarlılığın optimal nisbətini dəstəkləməklə banklar tərəfindən qəbul olunan idarəetmə qərarlarının əsaslandırılmasının yüksəldilməsinə, yönələn nəzəri və metodoloji aparatın işlənməsindədir.

I Fəsil. Kommersiya banklarının kredit siyasətinin nəzəri konsepsiyası

1.1. Bankın kredit siyasəti: mahiyyəti, funksiyaları və rolu

Müasir bank praktikasında „kredit siyasəti” anlayışının birmənalı tərifı yoxdur. Məsələn, Rusiyanın bank ensiklopediyasında də ümumiyyətlə bu terminin tərifı verilmir. „Pul”, kredit, banklar”, „Kommersiya bankının fəaliyyətinin təşkili” dərcliklərində kredit siyasəti anlayışı yoxdur. Siyasət nədir? Siyasət (yunancapolitike–dövlətin idarə edilməsi sənəti) adətən ictimai fəaliyyət kimi şərh olunur.¹

Rusiyanın bəzi lüğətlərində bu anlayışa müxtəlif təriflər verilir. Siyasət: 1) dövlətin ölkənin daxili həyatında və beynəlxalq münasibətlər sahəsində fəaliyyəti, habelə ictimai qrupların, partiyaların onların müxtəlif maraq və məqsədlərindən irəli gələn fəaliyyəti kimi; 2)ictimai və dövlətin həyatındakı məsələlər və hadisələr kimi; 3) hər hansı bir şəxsin hər hansı məqsədlərinə çatmasına yönələn hərəkətlər tərzı kimi nəzərdən keçirilir.² "Fəlsəfi ensiklopediya lüğəti” siyasəti „siniflər, millətlər... arasındakı münasibətlərlə bağlı olan fəaliyyət sferası kimi başa düşülür.”³Bu zaman qeyd olunur ki, siyasət „ictimai fəaliyyətin xüsusi, spesifik formasıdır”. Daha sonra isə yazılır: „Həm praktiki münasibətlər, həm də ideologiya kimi götürülən siyasət iqtisadi proseslərlə şərtlənir və cəmiyyətin iqtisadi bazisi üzərində üstqurum kimi çıxış edir. İqtisadi münasibətlər sonda siyasi hərəkətlərin sosial səbəbi kimi çıxış edir". Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, siyasət eyni zamanda həm fəaliyyət (praktiki münasibətlər), həm də ideologiya, hərəkətlər proqramı, konsepsiya kimi dərk olunur. Vebsterin lüğəti onu hölümətin,

¹Краткийсловарьиностранныхслов.-

М.:Государственноиздательствоиностранныхинациональныхсловарей,1950,с.282.

²С.И.ОжеговСловарьрусскогоязыка.-М.:Советскаяэнциклопедия,1970,с.544;

Русскийтолковыйсловарь",В.В.Лопатин,Л.Е.Лопатина.-М.:Русскийязык,1994,с.475.

³Философскийэнциклопедическийсловарь.-М.:Советскаяэнциклопедия,1983,с.507.

təşkilatların, idarə və ayrıca bir şəxsin rəhbər tutduğu „müəyyən edilmiş kurs” kimi şərh edir və „işlərin idarə edilməsi zamanı mühakimələrin təmkinliyi” və „prosedurların idarə edilməsi”⁴ kimi xarakterizə edir. Siyasət bir-biri ilə bağlı olan ardıcıl hərəkətlərin yerinə yetirilməsi üsuludur. Burada müvafiq siyasətin və onun həyata keçirilmə üsullarının təyinin əsası kimi çıxış edir⁵. Siyasi təsirlərin obyektə olan ictimai münasibətlərin sferasından asılı olaraq iqtisadi, sosial, mədəni, texniki və digər siyasətdən söhbət açmaq olar. Kredit siyasəti bankın öz fəaliyyətində yeritdiyi geniş spektrli siyasətin sadəcə bir şaxəsidir.

„Rusiyanın bank sistemi (Bankirin stolüstü kitabı) ” kitabında aşağıdakı tərif verilir: „Kredit siyasəti bankın kredit əməliyyatları sahəsində strategiyası və taktikasıdır”⁶. Kredit siyasətinin şərhinə analoji yanaşmaya müasir Qərb ədəbiyyatında da rast gəlmək mümkündür. Belə ki, N.Brukun redaksiyası ilə Ümumdünya bankının nəşrində deyilir: „Siyasətin işlənilib həyata keçirilməsi təşkilətlərin, qayda, qanunların və idarəetmə fəlsəfəsinin inteqrasiya deməkdir. Bu, korporativ mədəniyyətin inkişafına səbəb olur. Siyasəti işləməklə bank öz imicini möhkəmləndirir, gələcək nəticələr, habelə daxili və xarici audit üçün təməl qoyulur. Dəqiq müəyyənləşdirilmiş siyasətə olan tələb bank genişləndikcə, əksmərkəzləşdikcə və müstəqilliyi yüksəldikcə artır. Bank siyasəti adətən aşağıdakı funksiyalara toxunur: kreditləşdirmə, qiymətli kağızlara və törəmə şirkətlərə investisiyalar və kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi, heyət, daxili nəzarət və maliyyə idarəetməsi. Bu məsələlər üzrə təkliflər onların aid olduqları şöbələrin menecerləri və əməkdaşları tərəfindən işlənir. Bu cür siyasətin işlənməsi çox vaxt sahəvi siyasətə, əməkdaşlara və menecer və direktorlar Şurasının tövsiyələrinə köklənir. Bank həmçinin xarici mənbələrdən də

---

⁴ДианаМакНотон"Укреплениеуправленияиповышениечувствительностикпеременам", т. I, Всемирныйбанк, М.: Финансыистатистика, 1994.

⁶БанковскаясистемаРоссии(Настольнаякнигабанка), М.: ДеКа, 1995, книга II, с. 63.

faydalana bilər. Bu zaman kənardan istənilən borcalmalar bankın tələbatlarına uyğunlaşdırılmalıdır. Adətən yeni prosedur və siyasət Direktorlar Şurası tərəfindən bəyənilməlidir".⁷ Yuxarıda gətirdiyimiz təriflər belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, müasir ədəbiyyatda kredit siyasəti anlayışının birmənalı tərfi yoxdur. Bununla əlaqədar kredit siyasətinin mahiyyətini açıqlamaq lazım gəlir. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, kredit siyasəti iqtisadi siyasətdir. Lakin iqtisadi siyasətin maliyyə, qiymət, vergi, faiz və digər növlərindən fərqli olaraq kredit siyasətinin bəzi özəllikləri var. Kredit siyasətinin səciyyəvi cəhətlərindən biri bundan ibarətdir ki, kredit siyasəti kreditin hərəkəti ilə bağlı olan siyasətdir. Qeyd edilməlidir ki, bu hərəkət təcrübədə a) ssuda, b) borc şəklini alır (və ya bu şəkildə baş verir). Bu əsərdə təcrübədə kreditin bu iki fərqli təzahürlərini əksliklərin vəhdəti kimi, bir tam olan kreditin iki növü kimi nəzərdən keçiririk. Beləliklə, bankın kredit və depozit siyasətinin təməli birdir və sanki bir medalın iki tərəfləridir. Kredit və depozit siyasətinin həyata keçirilməsində bir məqsəd – bankın etibarlılığını və stabilliyini dəstəkləməklə onun gəlirlərini maksimum həddə çatdırmaq məqsədi güdülür. Bu zaman tarazlıq nöqtəsi kimi bankın likvidliyi çıxış edir. Məhz buna görə də, fikrimizcə, kommərsiya bankının kredit siyasətini onun depozit siyasətini nəzərə almaqla geniş mənada nəzərdən keçirmək lazımdır, çünki əks halda tədqiqatçı priorotetlərin əsaslandırılması problemi ilə üzləşəcəkdir. Təsadüfi deyildir ki, kredit prosesini həm kreditor bankın, həm də borc alan bankın nöqtəyi-nəzərindən öyrənmək olar. Ssudanın verilməsinin və ya borcun əldə edilməsinin kökündə bir vahid təməl durur ki, bu da dəyərin qayıdan hərəkətidir. İqtisad elmində belə bir fikir vardır ki, „kredit siyasəti” dedikdə, bu siyasətin kreditin bütün formalarının və növlərinin hərəkətinin idarə edilməsi ilə nisbətdə olduğu nəzərdə tutulur. Məhz buna görə də kredit siyasəti həm kreditin

---

⁷"Банковскоеделоифинансированиеинвестиций"подред.Н.Брука,Всемирныйбанкрекнструкциииразвития,1995,т.ІІ,часть1,с.6.

təklif edilməsi (kreditləşdirmə, ssuda növləri), həm də onun əldə edilməsi (borclar) sahəsində siyasətdir. Bu zaman bu əsərdə əsas diqqət kredit bankının əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kredit siyasətinin təhlilinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bir tam olaraq kredit siyasəti kredit və depozit siyasəti kimi tamamilə fərqli əməliyyatlar vasitəsilə özünü büruzə verir. Onların təməli bir olsa da, bu əməliyyatlar bir-birindən fərqlənir (təşkili və iqtisadi prosesdə roluna görə). Beləliklə, kateqoriyalar səviyyəsində (iqtisadi kateqoriya kimi kreditin idarə edilməsi səviyyəsində) qaytarma əsaslarında depozitlərin cəlb edilməsi və ssudaların təklif edilməsi üzrə siyasət bir prosesin - ссуженой dəyərin hərəkətinin iki tərəfidir. Bu cür yanaşma yeni deyil. Onun tərəfdarları var. Belə ki, V.Leksis əsrin əvvəlində yazırdı: „iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən bank əmanətlərinin (depozitlərin), yəni banklar tərəfindən sadəcə saxlamaq üçün deyil, həm də əmanətçiyə (o, faizləri götürə də, götürməyə də bilər) həmin məbləğdə qaytarmaq öhdəliyini üzərinə götürən banklar tərəfindən istifadə üçün verilən pul məbləğlərinin aid olduğu daxil etdirilmiş ssudaları fərqləndirmək lazımdır.

Bank nöqtəyi-nəzərdən qoymalar əslində tələb olunan ssudadır, çünki bank açıq şəkildə depozitləri qəbul etməyə hazır olduğunu elan edir və mümkün qədər çox depozitlərin daxil olmasında maraqlıdır. İşgüzar həyatda faizsiz ssudalar tələb olunanadək qoymalar formasından başqa formada çox şətin ki, mövcud ola... bir çox dövlətlər tərəfindən irəli sürülən „əbədi” rentə öhdəlikləri borca, deməli, dövlətə pul verən şəxslər tərəfindən ssudaya əsaslanır.”⁸ Digər tərəfdən, yuxarıda kredit siyasətinə verilən təriflə (kredit siyasəti bankın kredit əməliyyatları sahəsində strategiyası və taktikası kimi) razılaşaraq, bankın müştərilərə, o cəmlədən əhaliyə münasibətdə kreditor və borcalan rolunda fəaliyyətini təhlil edərkən bankın kredit və depozit siyasətinin vahid kredit əsaslarını qeyd etmək lazımdır.

---

⁸ЛексисВ.,Цит.изд.,с.8-9.

Makrosəviyyədə mərkəzi bank tərəfindən yeridilən kredit siyasətinin formalaşdırılması bank və kredit siyasəti kimi anlayışların qarşılıqlı əlaqələrini aydınlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Real olaraq banklar (mərkəzi və kommersiya) pul, kredit, faiz, valyuta siyasətini həyata keçirirlər. Bununla belə kredit siyasəti ən müxtəlif kreditorların (təkcə bankların deyil, kredit kooperativlərinin, tikinti cəmiyyətlərinin, lombardların, qarşılıqlı yardım kassalarının) siyasətidir. Buna görə də kredit siyasətini heç də həmişə bank siyasətinin tərkib elementi kimi nəzərdən keçirmək olmur. Amma yalnız banklardan danışarkən, ümumiləşdirici anlayış kimi bank siyasəti aşağıdakı elementlərin məcmusunu kəsb edir:

depozit siyasəti; kredit siyasəti; müştərilərə kassa-hesab xidmətlərinin göstərilməsi sahəsində; faiz siyasəti; valyuta siyasəti; ayrı-ayrı bank əməliyyatlarının (konsaltinq, trast, fond, elektron və digər) aparılması siyasəti. Bundan başqa, qeyd edilməlidir ki, bank siyasəti tərkib elementləri kimi bankın risklərinin, rentabelliyyətinin, heyətinin və s. idarə edilməsini siyasətini də ehtiva edir.

1.2. Bank siyasətinin məqsədləri və onları şərtləndirən amillər

Kommersiya bankının ümumi məqsədi onun siyasətinin gəlirlilik, rentabellik, likvidlik, risklərin minimallaşdırılması, portfelin (depozit, kredit və s.) optimallaşdırılması, fəaliyyət istiqamətləri (depozit siyasəti, maliyyə bazarında, kreditləşdirmə, ssuda faizi və s. sahələrdə siyasəti) baxımından prioritetlərini müəyyən etməlidir. Bank sosial sistem olduğundan, insanlar isə öz fəaliyyətində öz məqsədlərini, niyyətlərini, maraqlarını rəhbər tutduqlarından, bankın məqsədləri onun sahiblərinin, rəhbərlərinin, heyətin, habelə bank müştərilərinin və bank nəzarəti orqanlarının xüsusi məqsədlərinə söykənir. Aydındır ki, bank sahibi üçün ən mühüm məqsəd bankın artmasıdır (aktivlərin, öz kapitalının, əməliyyatların artması, ən əsası isə - gəlirlərin və səhmlərin qiymətinin artmasıdır).

İdarə edənlərin məqsədləri isə məzmun və müddət baxımından çox müxtəlif olur, çünki onlar bütövlükdə bankın işinin səmərəliliyinə görə cavabdehdir, deməli, onların işində həlledici məqsəd gəlirin artırılmasıdır. Bank müştəriləri üçün (kreditor və borcalanlar) məqsədlər gəlir əldə etmək baxımından müxtəlif olacaqdır, çünki onların maraqları bir-birinə əksdir, lakin bununla belə onların hər ikisi etibarlı bankda tərəfdaş tapmağa çalışırlar. Bank qulluqçularının əsas məqsədi cari gəlirlərin səviyyəsini artırmaqdır. Bankın fəaliyyətini təhlil etməkdə dövlət güddüyü maraq isə ilk növbədə onun etibarlılığı və stabilliyidir.

Bütövlükdə bank siyasəti. Xüsusən də kommersiya bankının kredit siyasəti müəiss mərhələdə iki qrup amillərdən asılıdır. Birinci qrupa bankın xarici siyasətini şərtləndirən amillər (bankın fəaliyyət göstərdiyi bazarın vəziyyəti, risklər, inflyasiya səviyyəsi, rəqabət, bank əməliyyatlarına və xidmətlərə olan tələb və s.) daxildir. Onların arasında aşağıdakıları daha vacib hesab edirik:

*ölkə iqtisadiyyatını ümumi vəziyyəti, inflyasiyanın səviyyəsi, ÜDM-n artım tempi, büdcə kəsiri və s.

* mərkəzi bankın və Maliyyə Nazirliyinin pul-kredit siyasətinin təsiri

*mərkəzi bankın müstəqillik dərəcəsi, bankların ölkənin siyasi həyatında iştirakı və s.

*əhalinin gəlir səviyyəsi, bank xidmətlərindən istifadə etmək qabiliyyəti, sosial imtiyazların olması və s.

* bankın regional fəaliyyətinin spesifikliyi

* rəqabət səviyyəsi

* bank məhsulları və xidmətlərinin qiyməti

* cəmiyyətin siyasiləşmə səviyyəsi

* sosial gərginlik

* bankın müştərilərinin ssudalara olan tələbatı

Bankın kredit siyasətinə ölkə, regionun iqtisadiyyatının ümumi vəziyyəti təsir göstərir. Bu, bank və ya onun müştərisinin işi ilə bağlı olamayan xarici risk (iqtisadi, siyasi, sosial) amillərinə aiddir. Aydındır ki, böhranlı iqtisadiyyat şəraitində bank sistemi güclü ola bilməz. O, inflyasiyanın, ödəməmələr böhranını, büdcə kəsirini, ÜDM-nin, MG-n azalmasını öz üzərində hiss edir.

İkinci qrupa bankın daxili siyasətini şərtləndirən amilləri (yaxın və uzaq perspektiv üçün bankın öz fəaliyyətini inkişaf etdirmək prioritetləri – gəlirlilik, likvidlik, müştərilərin sayının artırılması, yeni bazarların ələ keçirilməsi, yeni əməliyyat və xidmətlərin tətbiq edilməsi və s.) aid etmək olar.

Onların arasında aşağıdakıları daha vacib hesab edirik:

*bankın kredit potensialı

* risk dərəcəsi və ayrı-ayrı ssuda növlərinin gəlirliliyi

* depozitlərin stabilliyi

* yerinə yetirilmiş əməliyyat və xidmətlər spektri

*ssudaların təmin edilməsi

* bank heyətinin peşəkarlığı, dərəcəsi və təcrübəsi.

Bank siyasəti və onun tərkib elementləri

- 1 . depozit siyasəti;
- 2 . kredit siyasəti;
3. müştərilərə kassa-hesab xidmətlərinin təşkili sahəsində siyasət
4. faiz siyasəti
5. valyuta siyasəti
6. ayrı-ayrı bank əməliyyatları və xidmətlərin həyata keçirilməis üzrə siyasət
7. bankın risklərin idarə edilməsi sahəsində siyasət
8. bankın gəlirliliyi və rentabelliği sahəsində siyasət
9. heyətin idarə edilməsə sahəsində siyasət
- 10.rəqiblərə qarşı siaysət və s.

Beləliklə, əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kommersiya bankının bank siyasətinin ayrılmaz elementi olan kredit siyasəti təcrid olunmuş vəziyyətdə deyil, bank siyasətinin bütün elementləri ilə qarşılıqlı əlaqədə və şərtləndirmədə nəzərdən keçirilməlidir.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatda kommersiya bankının kredit siyasətinin məzmunu ilə bağlı iki mövqe vardır. Birincisi, makroiqtisadi səviyyədə kredit siyasəti bank siyasəti kimi başa düşülür. İkincisi, mikro səviyyədə kredit siyasəti bir qayda olaraq konkret bankın kredit prosesinin idarə edilməsi sahəsində siyasəti kimi nəzərdən keçirilir (dar mənada). Lakin bəzi iqtisadiçılar bununla razılaşırlar. Məsələn. M.A.Kosoy yazır: „Kredit siyasəti bank siyasətindən daha geniş anlayışdır.⁹” Bu cür mövqe bununla izah olunur ki, onun müəllifi kredit siyasətini müstəsna olaraq makrosəviyyədə - dövlət siyasəti kimi, bank siyasətini isə - konkret bank səviyyəsində nəzərdən keçirir. Kredit siyasətinin məzmununa

---

⁹КосойМ.А.,Диссертациянасоисканиеуч.степениканд.экон.наук,М.:МФИ,1983,с.13.

bu cür baxış planlı bölgü iqtisadiyat şəraitində təsərrüfat əlaqələri sisteminin özündən irəli gəlirdi. Müstəsna olaraq dövlət bankları (SSRİ Dövlət bankı, SSRİ Tikinti bankı, SSRİ Xarici ticarət bankı) ilə təmsil olunan monobank sisteminin mövcudluğu müştərilərə xidmətlərin (yənə də dövlət müəssisə və təşkilatlarının) göstərilməsinə yanaşmalarda fərqləri istisna edirdi. Bu şəraitdə mikrosəviyyədə, yəni hər bir bank səviyyəsində kredit siyasətinin işlənməsi üçün zərurət yox idi, çünki yuxarıda göstərilən banklar vahid mərkəzləşdirilmiş dövlət siyasətini, o cümlədən kreditləşdirmə siyasətini həyata keçirirdilər. Sosialist iqtisadiyyatında bank siyasəti hökumət siyasətinə bərabər idi. Buna görə də ölkəmizdə dövlətin iqtisadi siyasəti, bank siyasəti, kredit siyasəti yaxın vaxtlara qədər sinonim kimi işlədilirdi. Belə ki, Maliyyə-kredit lüğətində kredit siyasəti xalq təsərrüfatının və əhalinin kreditləşdirilməsi sahəsində sosializm dövlətinin sosial-iqtisadi məsələlərin həlli, pul dövriyyəsinin möhkəmləndirilməsi üçün yeritdiyi iqtisadi siyasətin tərkib elementi kimi şərh olunur. Kredit siyasətinə kredit münasibətlərinin təşkilinin elmi əsaslandırılmış konsepsiyasını, xalq təsərrüfatı və əhalinin kreditləşdirilməsi sahəsində vəzifələrin qoyuluşunu və onların həyata keçirilməsi istiqamətində praktiki tədbirlər daxildir. „Konsepsiyanın işlənməsi prosesində: kredit münasibətlərinin sferası; vəsaitlərin bölgüsü və yenidən bölgüsünün maliyyə və kredit metodlarının bir araya gətirilməsi; kreditləşdirmənin pul dövriyyəsinin təşkili ilə qarşılıqlı əlaqəsi; kreditləşdirmə prinsipləri; iqtisadi və təşkili metodların nisbəti müəyyən olunur. Kredit siyasətinin hər hansı bir elementinin dəyişdirilməsi digər elementlərin də qismən və ya tamamilə dəyişdirilməsini tələb edir.”¹⁰Ümumilikdə bu təriflə razılaşıaraq, qeyd etmək lazımdır ki. Bu cür makroiqtisadi yanaşma bazara keçid şəraitində müştərilərlə qarşılıqlı kredit münasibətlərinin təşkili nöqtəyi-nəzərdən konkret kommersiya bankının işini tam həcmdə qiymətləndirməyə imkan vermir. Buna

---

¹⁰Финансово-кредитный словарь, т.2, с.113.

görə də bu gün hər bir kommersiya bankının kredit siyasətinin qiymətləndirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Digər tərəfdən, „kredit münasibətlərinin təşkilinin elmi cəhətdən əsaslandırılmış konsepsiyası”nın nə demək olduğu məsələsi də qaranlıq qalır. Məslə burasındadır ki, „konsepsiya” sözü də müxtəlif cür şərh olunur. Belə ki, Böyük sovet ensiklopediyasında deyilir: „Konsepsiya (latınca conceptio-anlama, sistem)"hansısa bir predmetin, hadisəsin, prosesin anlama üsuludur”¹¹. "Толковый словарь русского языка" „konsepsiya” anlayışını "ideya, nəzəri konstruksiya” kimi şərh edir.¹² Lakin müasir Qərb alimləri konsepsiyanı çox vaxt subyektivcəsinə, yəni ətraflı plan, hərəkətlərə göstəriş edən təlimat kimi şərh edir. Ama başqa yanaşmalar da vardır. Belə ki, V.Peterson yazır: „Nəzəriyyə ideya və ya konsepsiyadır.”¹³ Lakin bizim fikrimizcə, bununla kifayətlənmək olmaz. Çünki nəzəriyyəni praktiki qərar və hərəkətlərdən kənarında öyrənmək düzgün deyil. O, mövcud praktikanı təkmilləşdirmək məqsədilə öyrənilir. Buna görə də dialektik metoddan iqtifadə etməklə „kredit siyasəti konsepsiyasını mahiyyət baxımında bankın qaytarmaq əsasları ilə resursları cəlb etmək və onları bankın müştərilərinin kreditləşdirməsi hissəsində investisiyalaşdırılması üzrə strategiyası və taktikası kimi, tətbiqi aspektdə isə ətraflı plan, hərəkətlər proqramı kimi səciyyələndirmək olar. Yuxarıda kredit siyasətinə verilən təriflərdə biz ziddiyyət görmürük. Bu yanaşma kredit siyasətinə verilən geniş yayılmış tərifə uyğun gəlir. Zənnimizcə, onu iki cür şərh etmək olar. Bu zəmn baxış, rəqurs əhəmiyyətlidir. Subyektiv hadisə olan kredit siyasətinin mə

Этот подход соответствует распространённому пониманию дефиниции "кредитная политика", которую, по нашему мнению, бəyi obyektivdir – onun mənbələri cəmiyyətin obyektiv inkişaf qanunlarıdır. Kredit siyasəti

¹¹ Большая советская энциклопедия, М.: Советская энциклопедия, 1975, т. 20, с. 94.

¹² "Толковый словарь русского языка" под ред. Ушакова Д. Н., М.: Госиздат иностранных и национальных словарей, 1939, т. I, с. 1455

¹³ Willis L. Peterson "Principles of Economics: Micro", R. D. Irwin, Inc., 1971, с. 4.

subyektivdir, çünki insanlar tərəfindən onun faydalı kimi qiymətləndirilməsindən hasil olunur. Bununla əlaqədar kredit siyasətinin müstəsna olaraq konkret müstəvidə - idarəetmə qərarları sistemi, sənəd kimi nəzərdən keçirən Qərb alimlərinin mövqeyi ilə razılaşımaq olar.

Cəmiyyətin inkişaf qanunlarının obyektivliyi, heç şübhəsiz, ilk növbədə makrosəviyyədə həyata keçirilən kredit siyasətinin mahiyyətini şərtləndirir. Lakin bu, o demək deyildir ki, kommersiya bankının kredit siyasətinin məzmunu yalnız onların təsiri altında formalaşır. Üstqurum hadisələrinin də təsiri artır. Məsələn, dövlətin təsiri iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi gücləndikcə, artır. Lakin konkret kommersiya bankının kredit siyasətində subyektiv amilin dərəcəsi dövlətin siyasətindəki və ya mərkəzi bankın siyasətindəkindən çox yüksəkdir. „Siyasət iqtisadiyyatın təmərküzləşmiş ifadəsidir”¹⁴ o deməkdir ki, siyasət iqtisadi istehsal münasibətləri ilə şərtlənir. Lakin iqtisadiyyatla siyasət arasında sərt asılılıq yoxdur. Praktiki qərarların qəbulunda müəyyən qədər sərbəstlik, azadlıq mümkündür. „İqtisadi fəaliyyətə münasibətdə törəmə olan siyasi fəaliyyətə müəyyən dərəcədə müstəqilliyə malikdir”¹⁵. Siyasətin nisbi müstəqilliyi iqtisadi ~~prisedə mütərəqqi təsirlər üçün geniş imkanlar açır.~~ „Siniflərin təkə iqtisadi deyil, həm də digər tələbatlarının cəmləşdirilmiş ifadəsi olan siyasət üstqurumun bütün struktur elementlərinə təsir göstərir”¹⁶.

Kredit siyasətini makrosəviyyədə nəzərdən keçirən M.A.Kosoy yazır ki, „ən ümumi şəkildə siyasət bu və ya digər sinfin maraqlarının müdafiəsinə, dövlət hakimiyyətinin ələ keçirilməsinə və qorunub saxlanmasına, ondan müəyyən sinfin maraqlarında istifadə etməyə yönələn fəaliyyətdir. Məsələ bu siyasətin cəmiyyətin obyektin inkişaf qanunlarına uyğun olub-

¹⁴ Ленин В. И., Полн. собр. соч., т. 42, с. 278.

¹⁵ Философский энциклопедический словарь. - М.: Советская энциклопедия, 1983, с. 507. ¹⁹ Там же, с. 508.

¹⁶ Косой М. А., Цитизд., с. 13.

olmamasındadır..."²⁰M.A.Kosoyun bu sonuncu tezisi ilə razılaşıaraq qeyd etməkm istərdik ki, siyasət, o cümlədən kredit siyasətinə bu cür sinfi yanaşma müasir tədqiqatçıları qane edə bilməz, çünki ölkənin siyasi və iqtisadi oriyentasiyasını dəyişməsi, bazara keçid ilk növbədə bankın kredit siyasətinin iqtisadi parametrlərinin, onların makro- və mikroiqtisadi səviyyələrdə təzahürlərinin qiymətləndirilməsini tələb edir. Cəmiyyətin siyasi quruluşundan asılı olmayaraq istinilən dövlət səmərəli iqtisadiyyat qurmaq, qəbul olunmuş iqtisadi qərarların keyfiyyətini yüksəltmək istəyir. Bu zaman banklar, onların yeridəkləri kredit siyasəti mühüm rol oynayır. Bu, başqa bir məsələdir ki, kredit siyasəti cəmiyyətin müxtəlif qruplarının, o cümlədən əhalinin maraqlarını mütləq nəzərə almalıdır. Həqiqətən də, kommərsiya bankı özəl müştərilərə xidmət göstərilməsi üzrə əməliyyatları inkişaf etdirirsə, onda o, öz kredit siyasətini yeridərkən mütləq təkcə özünün deyil, ilk növbədə özünün müştərilərinin maraqlarını nəzərə almalıdır. Kommərsiya bankının əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kredit siyasəti əhalinin bank xidmətlərinə olan tələbatlarını və kommərsiya bankının fəaliyyətini şərtləndirən digər obyektiv amilləri nəzərə almaqla işlənir. Müasir iqtisadi ədəbiyyatda, xüsusən də ."Sosializm cəmiyyətində pul və kredit" yazılır: „Əhaliyə kreditin verilməsi və mütəşəkkil formada əhalinin əmanətləri kredit münasibətlərini ifadə edir. Fərq bundadır ki, mütəşəkkil əmanətlər (sərbəst vəsaitlərin yerləşdirilməsi) zamanı dövlətin əhaliyə borcu, istehlakçı kreditlərin verilməsi zamanı - əhalinin dövlətə münasibətdə borcu yaranır. Hər iki halda kredit münasibətləri əhalinin gəlirlərinin hərəkətini və yenidən bölgüsünü əks etdirir. əhəmiyyətli fərq isə bundadır ki, əhaliyə kredit verilərkən çox vaxt istehlakçı məqsədləri təmin olunur, dövlətin əhalinin əmanətləri hesabına əldə etdiyi resurslardan ilk növbədə xalq təsərrüfatının kreditləşdirilməsi üçün istifadə olunur. Dövlət borc almaları pul kreditini bir formasıdır.

Onlar elə kredit münasibətlərini ifadə edir ki, bu zaman borcalan

keyfiyyətində dövlət, kreditor keyfiyyətində isə əhali çıxış edir. Əhali üçün dövlətin borc almaları vəsaitlərin əmanət formalarından biridirsə, dövlət üçün bu, genişləndirilmiş təkrar istehsal məqsədləri üçün əlavə pul ehtiyatlarının səfərbər edilməsidir.”¹⁷ Kredit siyasətinin yuxarıda göstərilə tərifləri kredit siyasətinin formalaşmasına təsir göstərən obyektiv və subyektiv amillərin əlaqəsi açıqlamır, onun baş verən hadisələrə bankın şərh etmək, ümumiləşdirmək və təhlilin nəticələrinə görə idarəetmə qərarlarını qəbul etmək məqsədilə verdiyi qiymətləndirmənin nəticəsi kimi subyektiv xarakterə malik olduğunu qeyd edir. Zənnimizcə, bu fikir düzgün olduğu qədər də yetərsizdir. Subyektiv yanaşmanı şübhə altına almayaraq kredit siyasətinin formalaşmasının və həyata keçirilməsinin obyektiv əsaslarını da qeyd etmək lazımdır.

Obyektivlik və subyektivliyin tədqiqinə dialektik yanaşma onları vəhdətdə, əksliklərin vəhdəti kimi nəzərdən keçirməyi tələb edir. V.İ.Lenin yazırdı: „anlayış”ın əvvəlcə xalis „formal” anlayışdan mühakiməyə (urteil), sonra da nəticəyə (schluss) və, nəhayət, subyektiv anlayışdan obyektiv anlayışa çevrilməsi”. Daha sonra: „... subyektivlik varlıq və mahiyyətdən birinci inkişaf mərhələsidir – daha sonra bu subyektivlik „öz hüdudlarını aşır” və nəticə vasitəsilə obyektivliyə açığlanır ”.¹⁸

Həqiqətən də fəlsəfə anlayışın mənbəyi ilə onun xarakterini bir-birindən fərqləndirir. Anlayışlar mənbəyinə görə obyektiv aləmi əks etdirir. Digər tərəfdən də anlayış təfəkkürün formasıdır, beynin ali məhsuludur və subyektiv təfəkkürünün məhsulu olan anlayış da subyektivdir. Əgər subyektiv anlayış obyektiv aləmlə üst-üstə düşürsə, onda o, obyektiv xarakter alır. Deməli, xarakterinə görə bankın kredit siyasəti insan təfəkkürünün məhsulu kimi subyektivdir, mənbəyinə görə isə obyektivdir.

---

¹⁷Деньгиикредитвсоциалистическомобществе,учебникподредЛаврушинаО.И.,М.:Финансыистатистика,1984,с.141-143.

¹⁸ЛенинВ.И.Полн.соб.соч.,т.29,с.158,165.

Bu baxımdan bankın kredit siyasətini iki qatlı mürəkkəb hadisə kimi nəzərdən keçirmək olar: 1) mahiyyəti və reallaşdırılmasının predmet tərəfi səviyyəsində (nəzəriyyə və praktika);2) makro- və mikroiqtisadiyyat səviyyəsində; habelə 3) geniş və dar mənada.

Kredit siyasətinin mahiyyətini bankın qaytarmaq əsasları ilə resursları cəlb etmək və onları bankın müştərilərinin kreditləşdirməsi hissəsində investisiyalaşdırılması üzrə strategiyası və taktikası kimi səciyyələndiririk. Kredit siyasətinin həyata keçirilməsinin predmet tərəfini bankın kredit siyasətinin funksional forma və növləri təşkil edir. Geniş mənada kredit siyasətini kreditor və borcalan bankın müştərilərə, o cümlədən əhaliyə münasibətdə mövqeyindən nəzərdən keçiririk. Dar mənada kredit siyasəti kredit prosesinin təşkili hissəsində bankın strategiyası və taktikasıdır. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün məsələnin nəzəriyyəsinə müraciət edək.

Kredit siyasətini aşağıdakı iki istiqamətdə öyrənməyi məqsəddə müvafiq hesab edirik: bu, birincisi, bankların və onların müştərilərinin pul-kredit və hesab münasibətlərinin tənzimləyicisi kimi kredit siyasətinin imkanlarından istifadə üçün iqtisadi həyatın obyektiv əsaslarının hazırlıq səviyyəsi, ikincisi, iqtisadi həyatın real problemlərinin həllində, o cümlədən dünya praktikası təcrübəsindən faydalanmaqla və onu ölkəmizin şəraitinə adaptasiya etdirməklə kredit siyasətindən istifadənin zərurliyinin və mümkünlüyünün dərk olunmasına obyektiv yanaşmadır.

Kredit siyasətinin şərhinə obyektiv yanaşma kredit siyasətinin formalaşması və ondan istifadə prosesində obyektiv analizin zəruriliyini və mümkünlüyünü tamamilə istisna edir. Bu isə iqtisadi kateqoriya olan kreditin, onun konkret forma və təzahürlərinin bank siyasətinin praktikada həyata keçirilməsi prosesində qarşılıqlı bağlılığı üzündən zəruridir. Digər tərəfdən, kommertiya bankının kredit siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi

prosesində obyektiv amillərin əhəmiyyətinin mütləqləşdirilməsi, kredit siyasətinin bazislə əlaqələrinin şişirdilməsi, M.A.Kosoyun şərh etdiyi kimi¹⁹, kredit siyasətinin bazis-üstqurum kateqoriya kimi şərh edilməsi, zənnimizcə, gerçəkliyə uyğun gəlmir. Kredit siyasətini anlamaq üçün ilk növbədə „kredit” və „siyasət” anlayışlarının mahiyyətini dərk etmək, onların qarşılıqlı bağlılığını və asılılığını araşdırmaq lazımdır. Birincisi, siyasətin, o cümlədən kredit siyasətini anlamaq üçün nəzəri əsas kimi siyasətin üstqurum kateqoriyası kimi nəzərdən keçirilməsidir.

Kredit müəyyən ictimai münasibətləri ifadə edir ki. Bu da onu bazis iqtisadi kateqoriya kimi şərh etməyə əsas verir. K.Marksın dediyi kimi, „istehsal münasibətlərinin məcmusu cəmiyyətin iqtisadi strukturunu, real bazisi təşkil edir ki, onun da üzərində hüquqi və siyasi üstqurum yüksəlir və ictimai şüurun müvafiq formaları da ona uyğun gəlir”.²⁰ Tarixin materialist anlamının əsasını bu aksima təşkil edir ki, „...ictimai münasibətlər maddi və ideoloji növlərə ayrılır. Sonuncu insan fəaliyyətinin forması (nəticəsi) kimi insanın iradəsindən asılı olmayaraq təşəkkül tapan birincilərin üzərində sadəcə onları dəstəkləyən üstqurumdur”.²¹

Kredit siyasətinin „obyektivlik” dərəcəsini araşdıran M.A.Kosoy bu nəticə gəlir ki, "istehsalın ümumiləşdirilməsi prosesi genişləndikcə ... kredit siyasətinin üstqurum strukturlarında yeri də dəyişir. Kredit resurslarına ictimai mülkiyyət və kreditin son istehsal nəticələri ilə planlı əlaqəsi kredit siyasətinin cəmiyyətin iqtisadi bazisi ilə sıx əlaqəsinə səbəb olmuşdur. Bir qədər şərtilliklə kredit siyasətinin strukturunda iki qatı qeyd etmək olar: birbaşa müəssisə və təşkilatların kreditləşdirilməsi ilə bağlı olan aşağı qat və dövlət və əhali, cəmiyyətin iki dost sinfi arasında, habelə dövlətlər arasında kredit

---

¹⁹КосойМ.А.,Диссертациянаоисканиеуч.степениканд.экон.наук,М.:МФИ,1983,с.178.

²⁰МарксК.,ЭнгельсФ.Соч.,т.13,с.6-7.

²¹ЛенинВ.И.,Полн.соб.соч.,т.1,с.149.

münasibətlərinin tənzimlənməsini əhatə edən yuxarı qat".

Kredit siyasətinin üstqurum qateqoriyası kimi şərh edilməsi kredit siyasətini funksiyalarından (onun mahiyyətinin təzahürü kimi) bəhs etməyə imkan verir. Fikrimizcə, kredit siyasətinin funksiyalarını şərti olaraq iki qrupa ayırmaq olar: bank siyasətinin müxtəlif elementlərinə xas olan ümumi funksiyalar və kredit siyasətini bank siyasətinin digər elementlərindən fərqləndirən spesifik. Ümumi funksiyalara aiddir: kommersiya funksiyası, yəni bankın kredit, hesab, ödəmə və digər əməliyyatlardan gəlir əldə etməsi funksiyası, həvəsləndirici və nəzarət. Həvəsləndirici funksiya onda özünü büruzə verir ki, dövlətin, bankın, müştərilərin obyektiv tələbatlarını əks etdirən kredit siyasəti müvəqqəti sərbəst olan pul vəsaitlərinin toplanmasını və onlardan rəşional istifadəni həvəsləndirir. Bankın müştərisi üçün banka depozitə qoyduğu vəsaitlərə görə əlavə gəlir əldə etmək imkanı müştəri üçün müəyyən müddətdə cari istehlakdan imtina etmək üçün stimuldur. Bankda ssuda almaq imkanı isə (bəzən vkladçik üçün imtiyazlı şərtlərlə) əlavə vəsaitlərə olan müəqqəti tələbatı örtmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman ssudadan istifadəyə görə banka faiz ödəmək zərurəti borcalanı borcu mümkün qədər qısa müddət ərzində bağlamağa həvəsləndirir. Bank üçün kredit siyasətinin həvəsləndirici funksiyası ondan özünü göstərir ki, banklar bazarda nisbətən uzun müddət üçün ən ucuz vəsaitləri cəlb etməyə və onları mümkün qədər çox fayda ilə yerləşdirməyə (məsələn, nisbətən az risklə „baha” ssudalar verməklə) can atır.

Nəzarət funksiyası onda özünü göstərir ki, kredit siyasəti konkret bankın kredit siyasətində müəyyən olunan prioritetlər nəzərə alınmaqla banklar və onların müştəriləri tərəfindən kredit resurslarını cəlb edilməsi və istifadə olunmasına prosesinə nəzarət etməyə imkan verir. Lakin funksiyanı mahiyyətin spesifik təzahürü kimi nəzərdən keçirsək, onda zənnimizcə, bu halda kredit siyasəti yalnız bir, amma çox vacib bir funskiyanı yerinə yetirir ki, bu da kredit prosesinin

optimallaşdırılması funksiyasıdır. Bu funksiya bank siyasətinin məqsədlərinə çatmağa yönəlir.

Bankın kredit siyasətinin rolu kredit resurslarının akkumulyasiyası və investisiyalaşdırılması, kredit prosesinin inkişaf etdirilməsi və onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi prosesində bank fəaliyyətinin inkişafı və təkmilləşdirilməsinin prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsindədir.

Bununla belə makroiqtisadi səviyyədə kredit siyasətinin milli gəlirin formalaşması, bölgüsü və yenidən bölgüsü proseslərində, pul dövriyyəsinin planlaşdırılması və tənzimlənməsində, mikro səviyyədə isə, yəni konkret bank səviyyəsində isə - bankın stabilliyinin və etibarlılığının, rentabelliyyətinin, likvidliyinin, fəaliyyətinin müştərilərin (o cümlədən əhəlinin) tələbatlarına adekvatlığının təmin edilməsində də əhəmiyyətinin olduğunu qeyd etmək lazımdır. Bankların kredit siyasətinin iqtisadiyyatda rolu onun pul vəsaitlərinin banklar vasitəsilə bazar iqtisadiyyatının sahə və sferaları arasında yenidən bölgüsü; əhəlinin əmanətlərinin qeyri-məhsuldar sferadan məhsuldar sferaya keçirilməsi; qeyri-inflyasiya əsaslarla, yəni dövriyyəyə əlavə pul vəsaitlərini buraxmamaqla iqtisadiyyatın və əhəlinin tələbatlarının maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi prosesində mühüm əhəmiyyəti ilə şərtlənir. Makroiqtisadi səviyyədə kredit siyasətinin rolu sovet iqtisadi ədəbiyatında kifayət qədər əsaslandırıldığından (bax, məsələn, Maliyyə-kredit lüğəti), diqqəti kredit siyasətinin kommertiya bankının fəaliyyətindəki, o cümlədən əhəli ilə qarşılıqlı münasibətlərdəki rolunda cəmləşdirməyi məqsədə uyğun hesab edirik. Kommertiya bankının kredit siyasəti üstqurum kateqoriyası kimi bankın müştərilərlə (o cümlədən əhəli ilə) kredit münasibətlərinin mövcud inkişaf səviyyəsinin öyrənilməsinə köklənir və onları təkmilləşdirməyi və inkişaf etdirməyi hədəf kimi götürür. Kredit (bazis kateqoriya) bankın işlədiyi kredit siyasətinin mənbəyi olmaqla onun səmərəliliyinin, optimallığının meyarı kimi çıxış edir. Bank ilk növbədə ona görə

kredit siyasətini işləyir ki, bu, bankla müştəriləri arasında pul vəsaitlərinin qayıdış hərəkəti ilə bağlı qarşılıqlı münasibətləri tənizləmək, idarə etmək, rasional təşkil etmək imkanı verir.

Kommersiya bankını kresit siyasətini işləyərkən cəmiyyətin, dövlətin bank sisteminin və konkret bankın inkişaf səviyyəsini nəzərə almaq lazımdır. Bu cür yanaşma iqtisadi ədəbiyyatda hamılıqla qəbul olunmuş yanaşmadan onunla fərqlənir ki, bu, birincisi, kredit siyasətini geniş mənada kreditor və borcalan bankın mövqeyindən nəzərdən keçirir, ikincisi, siyasətdən makro- və mikroiqtisadi səviyələrdə istifadənin öyrənilməsini nəzərdə tutur.

Bankın kredit siyasəti kreditləşmə əməliyyatlarını yerinə yetirərkən, onları idarə edərkən bank işçilərinin əldə rəhbər tutduqları standartları, parametrləri, prosedurları müəyyənləşdirir.

Ümumilikdə kredit siyasətinin vacib hissələrindən biri faiz siyasətidir.

Kommersiya bankları Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən olunan normativ məhdudiyətlər daxilində sərbəst qaydada gələcək borcalanların dairəsini, kreditin növlərini müəyyənləşdirir, kredit portfelini yaradaraq özünə sərfəli faiz dərəcələrini müəyyənləşdirir.

Kredit əməliyyatlarının gəlirliliyinin yüksəlməsi və ona görə riskin azaldılması iki əks məqsədləridir. Maliyyə fəaliyyətinin bütün sahələrində olduğu kimi bank işində də yüksək gəlirlər risklə müşayiət edilir. Kreditə görə yüksək faiz bank işində “riskə görə haqq” hesab edilir.

Ssuda portfeli yaradılarkən bank bütün investorlar üçün eyni olan prinsipləri rəhbər tutur. Bu prinsiplər yüksək gəlirli və riskli qoyuluşları, aşağı gəlirli, lakin az riskli kredit istiqamətləri ilə əlaqələndirməyi nəzərdə tutur.

Kredit riski- borc alan tərəfindən əsas borcun və faizlərin ödənilməməsi riski və ya da kredit sövdələşməsi kontragentinin üzərinə götürdüyü öhdəliklərə uyğun hərəkət etmək qabiliyyətinin olmamasıdır. Fazilər ödənilmədik də bank gəlirdən

məhrum olduğu halda, əsas borc qaytarılmadıqda bank həmin sövdələşməsinə görə itkilərə məruz qalır.

Banklar daima kredit risklərinin azaldılmasına çalışırlar. Kredit risklərinin minimumlaşdırılmasının aşağıdakı yolları mövcuddur və banklar onlardan istifadə edirlər:

- ssuda portfelinin diversifikasiyası;
- borcalanın kredit və ödəmə qabiliyyətinin əvvəlcədən təhlili;
- kreditin qaytarılmasını təmin edən metodların tətbiqi (girov, zəmanət, himayədarlıq, sığortalanma və s.);
- ssuda üzrə mümkün olan itkilər üzrə ehtiyatların yaradılması.

Ssuda portfelinin diversifikasiyası dedikdə, kredit riskinin bir neçə istiqamətlər üzrə bölüşdürülməsi və səpələnməsi başa düşülür. Banklar bir iri borcalanın və ya bir neçə iri borcalanın kreditləşməsinə məhdudlaşdırır və ya da bir neçə iri həcmli krediti qarşılıqlı əlaqəli borcalanlar qrupuna verir. Mərkəzi Bank tərəfindən kredit riskinin azaldılması üçün müəyyən edilən normativlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və banklar bu normativlərə riayət etsələr kredit riskini xeyli azaltmış olurlar. Əsasnaməyə görə bankın kapitalının 5 %-dən artıq olan kredit iri kredit hesab edilir. Bir borcalana və ya qarşılıqlı əlaqəli borcalanlar qrupuna verilən kreditin maksimal həcmi bank kapitalının 25%-dən yüksək olmamalıdır.

Ssuda kapitalının diversifikasiyası qaydalarına görə ssudalar iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin müxtəlif müəssisələrinə çoxlu borcalanlara olduqca qısa müddətə verilir. Riskin aşağı salınmasının əlavə amili kimi ssudanın geri qaytarılmasının təminat formalarına əsaslanaraq təminatın diversifikasiyasını tətbiq etmək lazımdır.

Bir sıra banklar öz işlərində riskli bank siyasətinin indikatorlarından istifadə edirlər. Bura daxildir:

- boclu ilə əlaqədar risklərin düzgün qiymətləndirilməsi;

- gələcəkdə mümkün olan fəaliyyətə əsaslanan kreditləşmə;
- müştərinin iri həcmli depozit qoyacağı halda verdiyi vədə əsasən kredit verilməsi;
- hər kredit üçün borcun ödənilmə planının tətbiqinin mümkünsüzlüyü;
- borcalana həddindən çox iri həcmli məbləğin verilməsi;
- bankın xidmət göstərdiyi ərazidən kənarada olan müəssisələrə verilən kreditin xüsusi çəkisinin yüksək olması;
- kredit işində sənəd çatımazlığı;
- bank ilə əlaqəli şəxslərə (qulluqçular, direktor və ya səhmdarlar) verilən kreditin xüsusi çəkisinin yüksək olması;
- kreditləşmə proqramına nəzarətin lazımı səviyyədə olmaması;
- rəqabətə güclü münasibət (müştərini qaçırmamaq üçün aşağı keyfiyyətli kreditlərin verilməsi);
- iqtisadi şərtlərin dəyişilməsinə hissiyatın çatımazlığı.

Kreditləşmə əməliyyatlarına görə alınan faizlər bankın gəlirlərinin mühüm hissəsini təşkil edir. Kreditə görə faiz dərəcələri bir sıra ümumi və fərdi amillərdən asılıdır:

- ölkədə inflyasiyanın səviyyəsi;
- Mərkəzi Bankın verdiyi kreditlərə görə baza faiz dərəcəsi;
- Banklararası kreditə görə orta faiz dərəcəsi;
- LIBOR stavkası (valyutada olan kreditlər üzrə);
- Depozitlərə görə orta faiz dərəcəsi;
- Bankın kredit resurslarının quruluşu (bankın passivlərində “bahalı” resursların xüsusi çəkisi yüksək olduqda verilən kreditlər bahalaşır);
- Kreditə olan tələb və təklif;
- Ssudaların təyinatı və şərtləri, risk səviyyəsi;

- Bankın əməliyyat xərcləri;

Beləliklə, kreditə görə haqqı müəyyənləşdirərkən, bank kredit resursları bazarındakı vəziyyəti nəzərə alır. Bununla yanaşı, kredit sövdələşmələrinin fərdi vəziyyəti, risk, kreditləşmə müddəti, ssudanın verilmə qaydası, qaytılmasının təminatlılığı və s. nəzərə alınır. Məsələn, bank yaxşı kredit tarixi olan öz müştərilərinə güzəştli ssudaları həmin bankdakı orta faiz dərəcəsində aşağı faizlə kredit verə bilər.

Borcalanların ödəmə və kredit qabiliyyətlərini bank zöü müəyyənləşdirir. Kreditləşmə zamanı bank öz müştərilərini kredit və ödəmə qabiliyyətinə görə differensiallaşdırır. Bu göstərilənlərin müəyyənləşdirilməsində məqsəd borcalanın krediti vaxtında geri qaytara bilməsi imkanını müəyyənləşdirməkdir.

Kredit və ödəmə qabiliyyətinin müəyyənləşdirilməsi zamanı bank öz müştərisi haqqında müəyyən məlumatla malik olması vacibdir. Borcalanla söhbət, bankın özünün məlumat bazası, kənar mənbələr, yerlərdə yoxlamalar, maliyyə hesablarının təhlili əsas məlumat mənbələri kimi hesab olunur.

Göstərilən məlumatların araşdırılmasında məqsəd bankı maraqlandıran aşağıdakı bəzi məqamlara aydınlıq gətirməkdir:

1. Ödəniş vaxtı çatdıqda borcalan borcunu ödəyə biləcəkmi?
2. Borcalanın debitor hesabları və maddi ehtiyatı nə dərəcədə real və likvidlidir?
3. Borcalanın satışının həcmi onun dövrüyyə və əsas kapitalına nisbətən nə dərəcədə yetərlidir?
4. Borcalanın gəlirləri satışın həcminə, aktivlərə və xüsusi kapitala nisbətdə yetərli mənfəət normasını təmin edirmi?
5. Borcalanın kredit üzrə faizləri, kirayə haqqlarının, vergilərin, borcların ödənilməsini təmin edən aşağı mənfəət nə qədər olmalıdır?
6. Borcalanın maliyyə vəziyyətinin möhkəm, zəif və orta olması.

Borcalanın maliyyə vəziyyətinin (pul vəsaitlərinin hərəkəti), ödəmə qabiliyyəti, likvidlik, xüsusi və cəlb olunmuş vəsaitlərin nisbəti), dəqiq təhlili, kredit işçisində olan sənədlər əsasında aparılır.

Təhlil üçün əsas məlumat mənbəyi borcalanın balansı, maliyyə nəticələri, vəsaitlərin hərəkəti haqqında hesabatlar və balans əlavələrdir.

Borcalanın maliyyə vəziyyətinin təhlilini aşağıdakı ardıcılıqla aparmaq daha məqsədəuyğundur:

- Borcalanın aktivləri və passivlərinin quruluşunun təhlili;
- Borcalanın pul axınlarının təhlili;
- Borcalanın maliyyə möhkəmliliyinin təhlili;
- Borcalanın fəaliyyətinin səmərəliliyi.

Kreditlərin verilməsinə hazırlıq işində vacib anlardan biri də kreditin geri qaytarılmasının təminat formalarının seçilməsidir. Bank ilə uzun müddətdə münasibətdə olub, bankın etimadını qazanan müştərilər bankdan təminatlı kredit ala bilərlər. Bu zaman kreditin qaytarılmasına təminatçı kimi, kredit müqaviləsi və borcalanın fərdi xüsusiyyətləri çıxış edir.

II. Bankların kredit siyasətinə makro və mikro iqtisadi göstəricilərin təsiri: təhlil və qiymətləndirmə

2.1. Banklarda kredit resurslarının təminatında depozit portfelinin rolu

Bankların öhdəlikləri - banklar tərəfindən vəsaitlərin cəlb olunması və onun resurslarının formalaşması üzrə əməliyyatlarıdır. Bu əməliyyatların köməyi ilə banklar mənfəət əldə etmək məqsədi ilə kredit verilməsi, qiymətli kağızlara sərmayə qoyuluşu və s. üçün vəsaitlər toplayırlar. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində bank passivlərinin formalaşması və onların strukturunun optimallaşdırılması, öhdəliklərin mənbələrinin keyfiyyətə səmərəli idarə olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Öhdəliyin əsas xüsusiyyəti bankın borcunun olmasıdır. Öhdəlik - borcdur və ya müəyyən bir işi müəyyən şəkildə yerinə yetirmək və ya müəyyən şəkildə hərəkət etmək barədə verilmiş təminatdır.

Öhdəliklər həmçinin kreditörün hər hansı vəsait və ya əmlak üzərində özhüquqlarının itirilməsi və ondan imtina etməsi kimi digər vasitələrlə də ödənilə bilər. Öhdəliklər keçmiş dövrlərin əməliyyatları (hadisələri) nəticəsində yaranır.

Bankların öhdəliklərinin tərkibi aşağıdakı kimidir: Azərbaycan Mərkəzi Bankının tələbləri; Kredit təşkilatlarının tələbləri; Tələb olunan adək depozitlər; Müddətli depozitlər; Digər borc götürülmüş vəsaitlər; Hesablanmış ödəniləcək faizlər; Subordinasiya olunmuş borclar və Digər öhdəliklər .

Bankın öhdəliklərində depozitlərlə (Depozit – müvafiq müqavilə şərtləri ilə faizlər və ya komissiyon haqqar ödənilməklə və ya ödənilmədən müştərilərin (əmanətçilərin) tələbi ilə qaytarılmasını və ya başqa hesaba köçürülməsini nəzərdə tutan bankın balansında aparılan cari, əmanət (depozit) və ya digər hesaba

qoyulmuş və ya köçürülmüş pul vəsaitidir) bağlı əməliyyatlar mühüm rol oynayır. İqtisadi məzmununa və istifadə müddətlərinə depozitlərin tərkibi iki hissədən ibarətdir: tələb olunanadək depozitlər və müddətli depozitlər. Tələbolunanadək depozit onun sahibi tərəfindən bank hesablarına köçürülən və onun sahibinin ehtiyac yarandıqda tələb etdiyi depozit formasıdır. Bu vəsaitlər cari depozit hesablarında saxlanılır. Müddətli depozitlər hesablara köçürülərkən müəyyən edilmiş müddət ərzində bank hesablarında saxlanılan vəsaitlərdir.

Müddətli depozitlər üzrə hesablara sertifikatlar, veksellər, əhalinin məqsədli və müddətli əmanət hesabları, həmçinin əvvəlcədən müddəti müəyyən edilməyən lakin asanlıqla təyin edilə bilən hesablar aiddir. Belə hesablara büdcə vəsaitlərinin saxlandığı və kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirildiyi və s. Hesablar aid edilə bilər. Başqa banklardan alınmış depozitlər də müddətli adlanırlar, çünki belə vəsaitlər həmişə, bir qayda olaraq əvvəlcədən müəyyən edilmiş müddətə alınır.

Müddətli depozitlərin bir çox parametrləri, o cümlədən subyektləri, məbləğləri, müddətləri, qəbulu və qaytarılması qaydaları, istifadə üsulları kommersiya banklarının vəziyyətindən asılı olaraq çox fərqli və müxtəlif ola bilər. Bu, bankların öz fəaliyyətlərində seçmiş olduqları istiqamətlərdən, onların maliyyə vəziyyətindən və malik olduqları imicdən asılı olur.

Əmanət sahibləri verdikləri pul qədər banklardan alacaqlı olurlar. Başqa bir sözlə, pulunu banka qoyan bir kimsə banka kredit vermiş olur. Bir sıra ölkələrdə ödəmələrin böyük bir hissəsi (təxminən 90%) banklar vasitəsilə olur. Pulun banknot yerinə əmanət şəklində bankda tutulması əmanətçiyə gəlir gətirir. Müddətləri baxımından əmanətləri aşağıdakı şəkildə sıralamaq mümkündür: müddətsiz əmanət; müddətli əmanət. Banklardan istənilən an çıxarılaq üzrə qoyulan əmanətlərə müddətsiz, müəyyən bir müddət sonunda götürülmə ilə

qoyulanəmanətlərə isə müddətli əmanət deyilir. Tələb olunanadək depozitlər müxtəlif bank hesablarındakı vəsaitlərin sahibinin pul və hesablaşma sənədlərini yazmaqla birinci tələbdən əldə edə bilməsidir. Bunlara hüquqi şəxslərin cari və hesablaşma hesabında saxlanılan vəsaitlər, müxtəlif təyinatlı fondların vəsaitləri, hesablaşmalardakı vəsaitlər, digər kreditorların vəsaitləri, digər bankların müxbir hesablarındakı vəsaitlərin qalığı, fiziki şəxslərin tələb edilənədək əmanətlərdəki vəsaitləri və s. aiddir. Depozit sahiblərinin kateqoriyalarından asılı olaraq depozitləri hüquqi və fiziki şəxslərin depozitlərinə bölmək olar. Depozit əməliyyatının subyekti banklar və pulun sahibləri olan kreditorlar, obyekt isə banka verilən pullar sayılır. Bu hesabın sahibi üçün üstünlüyü onun yüksək likvidli olmasıdır. Ancaq onlar üzrə faizlər ya ödənilmir, ya da aşağı faiz müəyyən edilir.

Nəzərə alsaq ki, dünya bank təcrübəsində bankların cəlb etdiyi vəsaitlərin əsas hissəsini (təqribən 60-70 %ni) müddətli depozitlər təşkil edir, bizdə müddətli depozitlərin ümumi depozitlərdə xüsusi çəkisi 2-3 dəfə aşağıdır. Müxtəlif növlü depozit və əmanətlər üzrə ödənilən faiz siyasəti stimullaşdırıcı rola malik olmalı və müştəriləri öz vəsaitlərini nəinki qısa müddətə, hətta uzun müddətə banklarda saxlamağa təhrik etməlidir.

Bankların əsas xərcləri depozit və əmanət xidməti ilə bağlıdır. Cəlb edilmiş vəsaitlərin tərkib hissəsindən biri də əmanət qoyuluşlarıdır. Yerli təcrübədə əmanət hesabları yalnız fiziki şəxslərə, xarici təcrübədə isə həm də qeyri-kommersiya təşkilatlarına və işgüzar firmalara da açılır. Fiziki şəxslər üçün açılan əmanət qoyuluşlarının müxtəlif növləri vardır: müddətli, uduşlu, məqsədli və s.

Əmanətçi ilə bağlanmış müqaviləyə əsasən bank əmanətçinin qoyduğu pul vəsaitini saxlamağı, əmanət üzrə faiz şəklində və bankların təklif etdiyi başqa formada gəlir ödəməyi, əmanətlə hesablaşmalar üzrə əmanətçinin tapşırıqlarını yerinə yetirməyi tutulmuş şərtlərlə və qaydada geri qaytarmağı öhdəsinə götürür.

Banklar ilk növbədə müştərilərin vəsaitlərini cəlb etmək və ya onların vəsaitlərini özündə saxlamaq üçün onlara kifayət qədər yüksək faiz gəliri əldə etməyi təmin etməlidir. Digər tərəfdən isə banklar kifayət qədər yüksək faiz dərəcəsindən qaçmalıdırlar.

Hal-hazırda isə banklar depozit və əmanət əməliyyatları üzrə faiz siyasətini təyin etməkdə sərbəstdirlər. Kommersiya banklarının bu cür siyasətinə müəyyən amillər təsir göstərir. Bankların faiz dərəcəsinə təsir göstərən əsas amillərdən biri Mərkəzi Bankların apardığı uçot siyasətidir. Çünki uçot siyasətinin aşağı düşməsi və ya qalxması kommersiya banklarının ssuda və depozitləri üzrə faizlərinin aşağı düşməsinə və ya qalxmasına səbəb olur. Mərkəzi bankların açıq bazarda apardığı əməliyyatlar da kommersiya banklarının faiz siyasətinə təsir göstərən pul-kredit tənzimlənməsinin əsas metodlarından biridir.

Düzdür, bu gün depozit problemi ilk növbədə banka inamla bağlıdır. Ona görə də, depozitin səviyyəsi, artma meyli bu təsiri özündə demək olar ki, həmişə əks etdirir. Depozitlər içərisində vacib yeri tələb edilənədək depozitlər tutur. İnkişaf etmiş ölkələrdə müştərinin tələbi ilə nağdlaşdırılan və ya başqa hesaba dərhal köçürülən depozitlərdən vəsait çeklərlə silinir. Onu da qeyd edək ki, ödəmə dövriyyəsinin böyük əksəriyyəti bu çeklərlə aparılır. Bu hesablar üzrə müştərilərə ya faizlər ödənilir, ya qanunvericiliklə qadağan olunur, ya da bankın xidmət haqqında güzəştləri ilə müşayiət olunur. Bu əmanətlərin təklifi vacib bank xidmətləri olduğundan ödəmə sistemi tez bir zamanda effektivliyini artırdı, işgüzar əməliyyatlar sadələşdi, tezləşdi və təhlükəsizləşdi. Bu gün banklar müddətli əmanətlər xidmətindən geniş istifadə edir. Müddətli əmanət dedikdə müəyyən müddətə bankın istifadəsinə verilən, tələb edilənədək əmanətdən daha yüksək faizli depozit başa düşülür. Bank «portfeli»ndə bankların 2 cür müddətli əmanət qəbul etdiyi göstərilir: xüsusi müddətli əmanətlər və götürülməsi barədə qabaqcadan xəbərdarlıq edilən əmanətlər. Qaydaya görə, bu əmanət növündəki vəsait müddət

qurtaranadək (bloklaşdırılır) və bank tamamilə ondan istifadə edir. Vəsait vaxtında götürülməzsə, o cari hesabdakı kimi istifadə olunur. Adətən müddətlər 4 qrupa bölünür: 30-89 gün, 90-179,180-359 və 360-dən çox. Bir qayda olaraq müddət uzandıqca faiz dərəcəsi artır. Amma uçot dərəcəsinin aşağı düşəcəyi proqnozu varsa, bu qayda pozula bilər. Faizin müddətlərarası dəyişilməsi şərtləri də ola bilər.

Depozit və əmanətlərin valyutalar üzrə strukturunda milli valyutaya inamın artması hökumətin ardıcıl və səmərəli inkişaf strategiyasının nəticəsində mümkün olmuşdur. Milli valyutada qoyulan əmanət və depozitlərin 58,8%-i tələb olunanadək və 41,2%-i müddətli olmuş, xarici valyutada qoyulan vəsaitlər üzrə isə bu bölgü müvafiq olaraq 30% və 70% təşkil etmişdir. Ölkəmizdə güclü makroiqtisadiyyat potensialının yaradılması, iqtisadiyyatda maliyyə ehtiyatlarının artması iqtisadi islahatların keçirilməsinə şərait yaratmaqla bərabər, valyuta bazarının güclənməsinə səbəb olmaqdadır. Respublikamızın 40 milyard dollardan artıq strateji valyuta ehtiyatlarının yaradılması, Azərbaycanın iqtisadiyyatının və maliyyə bazarının həddindən artıq güclü və sağlam olması maliyyə sistemində davamlılığını artırır və milli valyutanın aktiv, aparıcı dəyər aləti kimi mövqeyini möhkəmləndirir.

Manatın məzənnəsinin sabitliyi idxalın və daxili istehsalda istifadə olunan xarici mənşəli əmtəələrin kəskin bahalaşmasının qarşısını almış, habelə əhalinin əmanətlərinin dəyərsizləşməsinin, xarici valyutada borc yükünün artmasının, manata etimadın azalmasının və iqtisadiyyatda yüksək dollarlaşmanın qarşısını almışdır. 2011-ci ildə Mərkəzi Bank məzənnə siyasətini valyuta bazarında təklif mənbələrinin genişlənməsi şəraitində həyata keçirmişdir. Məzənnənin əhəmiyyətli möhkəmlənməsinin qarşısını almaq və qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinə neqativ təsirləri neytrallaşdırmaq üçün Mərkəzi Bank tərəfindən 4 mlrd.\$-dan çox valyuta sterilizasiyası həyata keçirilmişdir. Nəticədə cari ilin ötən dövründə manatın ABŞ dollarına qarşı məzənnəsi 1.5% möhkəmlənmişdir. Qeyri-neft

sektoru üzrə real effektiv məzənnə demək olar ki, neytral qalmış və ölkənin rəqabət qabiliyyətinin qorunmasını təmin etmişdir. Ötən 11 ayda xarici ticarətdə partnyor olan ölkələrdə orta çəkili inflyasiya Azərbaycanadakı inflyasiyanı 2.3% bəndi üstələmişdir. Daxili istehlak bazarında idxalın xüsusi çəkisinin əhəmiyyətli olması şəraitində yeridilmiş məzənnə siyasəti cari ildə orta illik inflyasiyanın 1,5% səviyyəsində saxlanmasında mühüm rol oynamışdır.

2.2. Bankların kredit siyasətinə makro və mikro göstəricilərin təsirinin təhlili

Bütün bazarlarda olduğu kimi, kredit bazarında da qiymət tələb və təklifə bağlı olaraq formalaşır. Ancaq, kredit bazarında müəyyən bir qiymətin formalaşmasını saxlayan təklif və tələb hesab xarici amillərinə də təsir etməkdədir.

Bazarın ümumi iqtisadi vəziyyəti bütün investisiya qərarlarına təsir edən bir amildir. İqtisadi durğunluq, pul və kredit darlığı və ya əksinə ümumi bir investisiya xammalda və işçi maaşlarında davamlı artımlar səhmlərin dəyərini mənfi yöndən təsir edir. Buna qarşılıq, sabit iqtisadi konyunktura səhmlərə qoyulacaq investisiya üçün əlverişli bir mühit yaradır. Qızıl, valyuta, pul bazarlarındakı canlılıq və durğunluq da, bu bazarların aksiya bazarlarına alternativ bazarlar təşkil etməsi dolayısı ilə aksiya bazarına təsir edir.

Makroiqtisadikonyunktura qədər, şirkətlərin fəaliyyət göstərdiyi iqtisadi sektorun konyunktura (businesscycle) qarşı həssaslığı da önəmlidir.

Təməl analiz makro və mikro olmaq üzrə iki səviyyədə aparılır. İnvestor, səhm alımınainvestisiya qoyarkən, iqtisadiyyatın bu gün və gələcəkdə proqnozunu hazırlamaq məqsədlə iqtisadiyyatın makroiqtisadi vəziyyətini və iqtisadiyyatdakı dalğalanmaları izləmək məcburiyyətindədir. İqtisadi inkişaf ya da geriləmə şirkətlərin investisiya, maliyyələşmə, qiymət borc siyasətinə təsir edir.

Fundamental təhlilin köməyi ilə gəlirlər barəsində proqnoz vermək olur ki, bu da nəticə etibarı ilə aksiyanın gələcək qiymətinə də təsir edə bilər. İnvestorlarmakroiqtisadi vəziyyəti təhlil edərkən aşağıdakı göstəricilərdən istifadə etməkdədir: Qlobal rəqabət qabiliyyətlilik indeksidir; ÜDM, istehsal və xidmət;əmək bazarı, gəlirlik və məşğulluq; tədiyyə balansı; Pul və valyuta siyasəti; maliyyə siyasəti, büdcə və vergi siyasəti; inflyasiya səviyyəsi və fond bazarının vəziyyəti.

ÜDM, istehsal və xidmət. İstehsal və xidmətin ümumi göstəricisi ÜDM – nin əsas tərkib hissəsi hesab edilir. Onun dinamikası ümumi iqtisadi təmayül tendensiyasının və biznes silsiləsinin mərhələsini göstərir. ÜDM-nin artımı ümumilikdə ölkədəki investisiya mühitinin yaxşılaşdığını xarakterizə edir və xarici sərmayənin cəlb olunmasında stimül olur.

Son illər Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında inkişaf tendensiyası müşahidə olunmaqdadır. Bunun əsas səbəbi 2010-cu ildə ölkədə iqtisadi aktivlik məcmu tələbin tədricən genişlənməsi şəraitində yüksəlmişdir. İxrac mühitinin nisbətən yaxşılaşması və xarici maliyyələşmə mənbələrinin bərpası daxili iqtisadi artıma müsbət təsir göstərmişdir. İnvestorlar üçün iqtisadi artım müxtəlif sahələrin aksiyalarına vəsait yatırılmasında bir siqnaldır. Belə ki, 2009-cu ildə dünya üzrə ümumi daxili məhsul 0,6 faiz, MDB ölkələrində 7 faiz azaldığı halda, Azərbaycanda bu göstərici 2009-cu ildə 9,3 faiz artmış, 2010-cu ildə isə 6 faizə qədər yüksəlmişdir.

Strateji valyuta ehtiyatlarının - “təhlükəsizlik yastığı”nın böyüməkdə davam etməsi ölkənin iqtisadi dayanıqlığını yüksəldir. 2011-ci ildə ölkənin xarici mövqeyində yaxşılaşma davam etmişdir. Cari ildə tədiyyə balansına ixrac qiymətlərinin yüksəlməsi, xarici maliyyə axınlarının artması müsbət təsir etmişdir. 2011-ci ilin 9 ayında ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə əmtəə ixracı 34% artaraq 26.8 mlrd. \$-a, xidmət ixracı isə 26.4% artaraq 1.9 mlrd. \$- a çatmışdır.

Nəticədə cari əməliyyatlar hesabının profisiti ötən ilin eyni dövrünə nəzərən 20.4% yüksələrək 14.4 mlrd. \$ təşkil etmişdir. Bu da kapital hesabının kəsirini örtərək ehtiyat aktivlərini 10.4 mlrd.\$ artırmışdır. Strateji valyuta ehtiyatları 1 dekabr 2011-ci il tarixinə 42 mlrd. \$-a çatmış və ÜDM-in 65%-ni ötmüşdür. Strateji valyuta ehtiyatları 3 illik əmtəə və xidmət idxalının maliyyələşməsinə kifayət edir və xarici dövlət borcunu təxminən 10 dəfə üstələyir. Mərkəzi Bankın valyuta ehtiyatları isə cari ildə 60%-dən çox artaraq 10.5 mlrd. \$ - ötmüşdür.

Ölkəmizdə investisiya sahəsində həyata keçirilən tədbirlər isə bu bölmədə sərmayə cəlb edilməsinə impuls verib. Azərbaycanda iqtisadi fəallıq artmaqda davam edib və bu amil sərmayə proqramlarının davamlılığını təmin edib. Ümumiyyətlə, 1994-cü ildən 2010-cu ilə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına 54,4 milyard manat məbləğində xarici investisiya cəlb edilmişdir. Onu da qeyd etmək ki, sərmayələrin təxminən 70 faizi iqtisadiyyata birbaşa investisiya şəklində yönəldilmişdir.

Əmək bazarı, gəlirlilik və məşğulluq. Əmək bazarının təhlil edilməsi real sektorda fəaliyyət göstərən investor üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahədə ən aktual mövzular aşağıdakılardır: sahə nöqtəyi-nəzərindən əmək haqqının səviyyəsi; adambaşına düşən gəlirlilik səviyyəsi; əhalinin pul gəlirlərinin istifadə olunduğu sahələr; işsizliyin səviyyəsi və dinamikası.

Azərbaycanda iqtisadi artım tempinin yüksək olması məşğulluq səviyyəsinin də yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Son 7 il ərzində Azərbaycanda əməkhaqqı və pensiyalar orta hesabla 5 dəfə artıb. Hazırda ölkəmizdə orta pensiya məbləği 150 dollar təşkil edir ki, bu da respublikamızın həmin göstərici üzrə MDB ölkələrinin əksəriyyətini üstələdiyini təsdiqləyir. Məsələn, pensiyaların orta aylıq həcmi Ermənistanda 21,6 dollar, Belarusda 82,1 dollar, Qırğızıstanda 17,1 dollar, Moldovada 48,5 dollar, Rusiyada 98 dollar, Tacikistanda 18,3 dollar, Özbəkistanda 55,3 dollar, Ukraynada 89,8 dollar, Qazaxıstanda 170 dollar təşkil edir. Azərbaycan bu göstəriciyə görə MDB məkanında Qazaxıstandan sonra 2-ci yeri tutur.

Tədiyyə balansı. Investisiya təhlilinin həyata keçirilməsində ilk öncə tədiyyə balansının aşağıdakı mövqeləri maraq kəsb edir: cari əməliyyatların saldosu, xalis investisiya gəliri, ölkədə və ya xaricdə olan birbaşa və ya portfel investisiya, həmçinin digər investisiyaların strukturu və dinamikası. Bir şeyi də qeyd etmək lazımdır ki, xarici investisiya yalnız səmərəli istifadə olunduğu zaman

tədiyyə balansına müsbət təsir göstərir. Səmərəli istifadə yalnız əmtəə və xidmət sahəsində ixracın artdığı, idxalın isə azalmağa doğru getdiyi halda olur. Belə ki, portfel investisiyası köhnə borcların yenidən maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edildiyindən onların artırılması gec-tez maliyyə iflasına gətirib çıxarır.

Pul və valyuta siyasəti. Pul sferasının vəziyyəti şübhəsiz olaraq investisiya mühitinə öz təsirini göstərir. Bu ilk öncə onun nominal faiz tarifinə təsir etməsi ilə bağlıdır. Yüksək faiz dərəcələri uzunmüddətli investisiya layihələrinə mənfi təsir göstərir. Makroiqtisadi fundamental təhlil zamanı pul sferasının göstəriciləri arasında aşağıdakılara diqqət yetirmək lazımdır: pul sferasının balansı və tədavüldə olan pul həcmi; iqtisadiyyatın pulla dolğunluğu; qızıl valyuta ehtiyatının vəziyyəti və onun pul bazası ilə qarşılıqlı münasibəti; valyuta kursu.

2010-cu də pul siyasətinin ağırlıq mərkəzi məzənnə siyasətinin üzərinə düşmüşdür. Ölkəyə xarici maliyyə axınlarının azalmasına və qonşu ölkələrdəki devalvasiya dalğasının psixoloji təsirinə baxmayaraq, manatın məzənnəsinin sabitliyi qorunmuşdur. Mərkəzi Bank valyuta bazarında tələb və təklifi vaxtında tarazlaşdırmış, nəticədə manatın məzənnəsinin kəskin ucuzlaşmasının qarşısı alınmışdır.

Azərbaycanın yeni milli valyutası son 5 ildə həm dollar, həm də avro və digər valyutalar qarşısında öz məzənnəsinə möhkəmləndirərək ən yüksək tempə aktiv pul alətinə çevrilib. Bu müddət ərzində milli valyuta dollarla nisbətdə 20 faizə yaxın möhkəmlənib və 1 dollar 0, 84 qəpiyə bərabərdir. Avro isə son 5 ildə manat qarşısında 50 faizdən də artıq dəyərini itirib. 2007-ci ildə 1 avro almaq üçün 1 manat 50 qəpik tələb olunurdusa indi bu rəqəm 95 qəpiyə bərabərdir. Ümumiyyətlə, son illərdə valyuta bazarında çoxseçməntli proseslər gedib və onların heç biri milli valyutanın dəyərinin dəyişməsinə gətirib çıxarmayıb. Əksinə, bu proseslər milli valyutanın möhkəmlənməsinə əsaslı zəmin yaradıb.

Maliyyə siyasəti, büdcə və vergi. Investisiya təhlili zamanı investor həmçinin, büdcə göstəricilərinin investisiya mühitinin göstəricilərinə necə təsir etdiyini də araşdırmalıdır: ÜDM-nin faizində büdcə kəsiri; dövlət borclarının ödənilməsi ilə büdcə gəlirlərinin münasibəti; keçən ilki dövr ilə müqayisədə vergi ödənişlərindəki artım tempi; istehsalçılarla əhalinin ödədiyi vergi arasındakı qarşılıqlı münasibət.

"Büdcə zərfi" nə daxil edilmiş sənədlərin araşdırılması göstərir ki, son illərdə olduğu kimi, 2011-ci ildə də ümumi iqtisadi inkişafa müvafiq olaraq büdcə gəlirlərinin artımının baş verəcəyi proqnozlaşdırılır.

Belə ki, 2011-cu ildə 2005-ci illə müqayisədə dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri təqribən 7 dəfə artmışdır. Bu, hökumətə qarşısında duran bir sıra sosial-iqtisadi tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün zəruri şərait yaratmışdır. 2011-ci il dövlət büdcəsinin gəlirləri 11403 mln. manat, xərcləri isə 11765 mln. manat təşkil edir. Dövlət büdcəsinin kəsiri 362 mln. manat məbləğində müəyyən edilmişdir ki, bunun da ümumi daxili məhsula nisbəti 0,8% təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə dövlət büdcəsinin kəsiri Avropa Birliyi ölkələri üçün müəyyən olunmuş 3 faizlik normadan yüksək olmamışdır. Həmçinin 2011-ci ildə büdcə kəsirinin əvvəlki illərdən fərqli olaraq inflyasiya yaratmayan mənbələr hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu mənbələrə özəlləşdirmədən, daxili və xarici borclanmadan daxilolmalar və 2011-ci il 1 yanvar tarixinə dövlət büdcəsinin vahid xəzinə hesabının qalığı aiddir.

Dövlət büdcəsinin qısa şərhini tamamlayaraq, onu qeyd etməyi vacib sayırıq ki, Azərbaycan Cənubi Qafqazda ən güclü iqtisadiyyata malik ölkədir və o, sözün əsl mənasında regionun iqtisadi güc mərkəzinə çevrilmişdir. Rəqəmlərlə ifadə edilsə, 2011-ci ildə dövlət büdcəmizin həcmi, digər iki qonşu dövlətin birlikdə büdcəsindən dəfələrlə çoxdur. Ölkəmizin 2011-ci ildə büdcə gəlirləri və xərcləri Ermənistanın müvafiq göstəricilərindən 6,3 dəfə və 5,7 dəfə çoxdur. Yalnız onu

demək kifayətdir ki, 2011-ci ildə Azərbaycanın ümumilikdə hərbi xərcləri Ermənistanın bütövlükdə büdcəsindən xeyli yüksəkdir.

İnflyasiya.İqtisadi artım üçün ilk növbədə makroiqtisadi sabitliyin (aşağı inflyasiya səviyyəsinin, milli valyutanın proqnozlaşdırıla bilən məzənnəsinin, ümumi maliyyə sabitliyinin və s.) təmin olunması zəruridir. Son illərdə həyata keçirilən tədbirlər ölkəmizdə makroiqtisadi sabitliyin dayanıqlığını artırmışdır. Eyni zamanda qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, bir sıra qonşu ölkələrdə böhran şəraitində iqtisadi siyasətdə bu baxımdan fərqli yanaşmaların tətbiqi (Rusiya, Qazaxıstan, Ukrayna, Ermənistan və s.) çox acınacaqlı nəticələrə gətirmişdir.

2012-cu ildə ölkədə illik inflyasiya 7.9%, orta illik inflyasiya isə 5.7% təşkil etmişdir. May-iyul aylarında müşahidə edilmiş mövsümi aylıq deflyasiya artıq avqust ayından etibarən qiymət artımı ilə əvəz olunmuşdur. Orta illik inflyasiyanın 3.9% faiz bəndi ərzaq məhsullarının, 0.6% bəndi qeyri-ərzaq mallarının və 1.2% bəndi xidmətlərin bahalaşması ilə əlaqədar olmuşdur. Ərzaq malları üzrə orta illik inflyasiya 7.3%, 12 aylıq (dekabr/dekabr) inflyasiya isə 12.7% olmuşdur.

Fond bazarı. Belə ki, maliyyə investorlarının fəaliyyəti, adətən fond bazarlarında səhmlərin dəyərində görə müəyyənləşdirilir. Fond bazarının həcmi bilavasitə olaraq maliyyə aktivlərinin dəyərində təsir göstərir. Bazar vəziyyətini təhlil etdikdə, fond indeksləri barədə olan məlumatlardan istifadə etmək olar.

2011 ildə səhm bazarının ümumi həcmi 80.6 milyon manat olmuşdur ki, bunun da 74%-i ilkin bazarın, 26%-i isə təkrar bazarın payına düşmüşdür. Səhm buraxılışının 92.6 faizi maliyyə sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlər tərəfindən, xüsusilə də bank və sığorta şirkətləri tərəfindən həyata keçirilmişdir. 2011 ilin 6 ayı ərzində səhmlərin ilkin bazarının nisbətən azalmasına baxmayaraq səhmlərin təkrar bazarında canlanma müşahidə olunmuş və səhmlərin mütəşəkkil bazardakı təkrar ticarəti 32.5% artım nümayiş etdirmişdir.

Mikroiqtisadi təhlil- şirkətin gələcək gəlirlərinin dinamikasının tədqiqatıdır. Mikrotəhlil ilk öncə şirkətin ticarət, maliyyə, menecment və texniki özəllikləri ilə əlaqədar ümumi bir qiymətləndirmə hazırlanır.

Bank kredit siyasətini formalaşdırarkən iqtisadi sahələrdəki vəziyyəti də nəzərə almalıdır. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın iqtisadiyyatında 1991-ci ildən başlayaraq əsaslı dəyişiklikləri görə bilərik. Azərbaycanın neftdən asılı ölkə olması, digər tərəfdən yerli istehsalın zəif inkişafı zaman-zaman azru olunmaz hallara gətirib çıxarırdı. Son illər inflyasiyanın səviyyəsinin stabilləşdirilməsi, habelə dövlətin daxili və xarici iqtisadi siyasəti əhalinin kreditə olan münasibətində dəyişikliyə gətirib çıxaracağı gözlənilir. Bütün bunlar isə kreditə olan tələbatın artmasını və ya azaldılmasını şərtləndirir.

Lakin ən əsas regionun sahə xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasıdır. Hazırki dövrdə kommersiya banklarının kredit siyasətinin prioritet istiqamətləri yüksək sənaye və təsərrüfat fəaliyyətidir. Daha cəlbedici kreditlərin verilməsi baxımından sürətli kapital dövriyyəsi ilə sabit sahələr olmalıdır. Bu gün isə belə sahələr olduqca azdır. Bu səbəbdən də kredit risklərinin artımı baş verir və kreditləşmə riskli xarakter daşıyır.

Təəsüflər olsun ki, kreditə ehtiyac əksər hallarda istehsalın genişləndirilməsi və dövriyyə vəsaitlərinin artması səbəbindən deyil, ödəniş edə bilməmək ilə əlaqədar yaranır. Müasir dövrdə sahələrin məcburi qarşılıqlı maliyyələşdirilməsi geniş yayılıb.

Istehsalın bütün sahələri iki sektora bölünür: xalis kreditorlar və xalis borcalanlar.

Xalis kreditorlar kimi inşaat, yanacaq sənayesi, elektroenergetika, nəqliyyat çıxış edir. Xalis borcalanlar isə bütün yerdə qalan sahələrdir (maşınqayırma, kənd təsərrüfatı, kimya, metallurgiya və s.)

Mövcud vəziyyətin yaranmasını aşağıdakı üç səbəblə izah etmək olar:

- ikinci bölmənin məhsullarına tələbatın azalması və aşağı temple müflisləşmə ilə əlaqədar bu bölmənin iqtisadi səmərəliliyinin aşağı düşməsi;
- birinci bölmənin diqtə etdiyi yüksək qiymətlər;
- müxtəlif sahələrin məhsullarının qiymətinə nisbətə radikal dəyişiklik.

Bankın kreditləşmə prosesinə təsir edən səciyyəvi sahə xüsusiyyətləri vardı:

- Müəssisə sahəsində istehsal-kommersiya dövrünün xüsusiyyətləri;
- Maya dəyərinin sahəvi quruluşu.

Sürətli kapital dövriyyəsi, qısa müddətli istehsalatı, məhsul satışından gələn müntəzəm gəliri olan rentabelli müəssisə bankın kredit verməsi üçün daha cəlbedici subyektdir.

Maya dəyərinin quruluşundakı sahə fərqləri banklarda kreditləşmə üzrə risklərin yüksəlməsinə səbəb olur. Bu əsasən ölkədə ümumi qeyri-sabit iqtisadiyyatla bağlıdır. Məsələ burasındadır ki, bank krediti müəssisənin fəaliyyətinə ikitərəfli təsir göstərir:

Bir tərəfdən bank krediti müəssisənin maliyyə vəsaitinin gücünü artırır, yəni müəssisə borc vəsaitləri hesabına fəaliyyət göstərərək, eyni zamanda da öz kapitalının rentabelliğini artırır. Bu müsbət qiymətləndirilir.

Digər tərəfdən isə bank krediti müəssisənin əməliyyat (təsərrüfat) vasitələrinin gücünü artırır, hansı ki, mədaxilin məbləğinin dəyişməsi zamanı mənfəət göstəricisinin də dəyişməsi ilə ölçülür. Bu isə mənfi qiymətləndirilir.

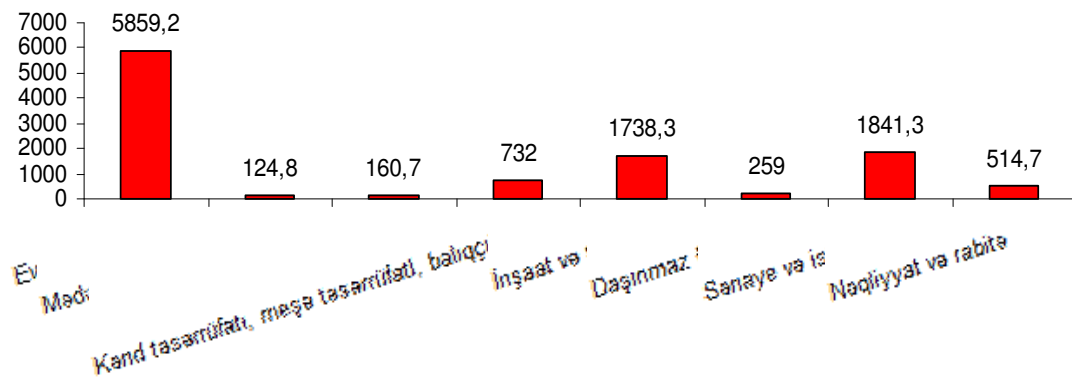
Mərkəzi Bankdan əldə olunan məlumatlara əsasən Azərbaycan kommersiya banklarının daha çox hansı sahələrə kredit ayırmağa maraqlı olduğunu təhlil edək.

Belə ki, Azərbaycanda kommersiya banklarının kredit qoyuluşlarının sahələr üzrə strukturuna nəzər saldıqda görürük ki, ən çox kredit dəstəyi ev təsərrüfatı (5859,2 mln manat), inşaat və tikinti sektoru (1738,3 mln manat) və

sənaye və istehsal (1841,3 mln manat) sahələrinə olur. Qeyd etmək lazımdır ki, bank kreditlərinin getdikcə daha böyük hissəsi ev təsərrüfatının maliyyələşdirilməsinə sərf edilir. Başqa sözlə, biz ölkədə istehlak kreditlərinin genişləndiyini görürük (Qrafik 1.)

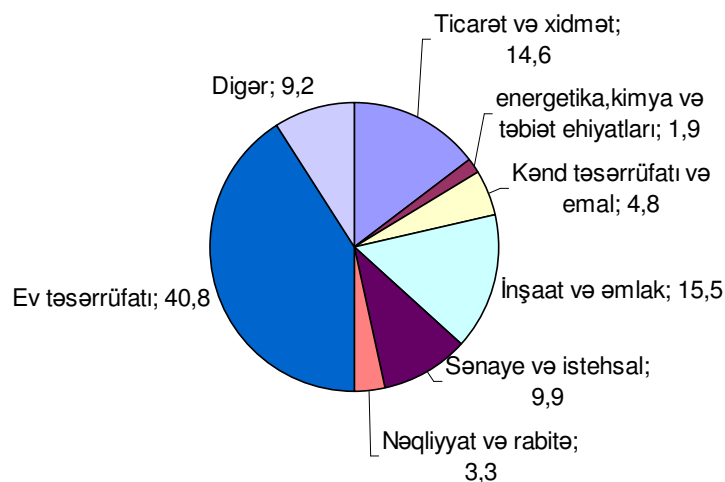
Qrafik 1. Kredit qoyuluşunun sahələr üzrə strukturu (mln. manatla)

Qrafikdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, banklar mədənçıxarma sektoruna kredit ayırmaqda maraqlı deyil. Banklar üçün maraq dairəsindən kənar olan növbəti sahələr elektrik enerjisi, qax, buxar, daşınmaz əmlak sahələridir.

Mərkəzi Bankın 01.02.2014 tarixinə verdiyi məlumatla görə kredit portfelinin sahələr üzrə strukturu Qrafik 2.-də əks olunmuşdur.

Qrafik 2. Kredit portfelinin sahələr üzrə strukuru (%-lə)

Kreditlərin verilməsi üzrə bankdaxili qaydalar kredit işini hərtərəfli tənzimləməli və kredit əməliyyatları aparılan zaman işdə rəhbər tutulmalıdır. Kredit siyasətinin formalaşmasının bankdaxili amilləri bankın idarə olunmasının keyfiyyəti, maliyyə menecmentinin səviyyəsi, daxili nəzarətin səmərəliliyi və işçilərin təcrübəsi ilə müəyyən olunur.

Hər bir bank fəaliyyətinin xüsusiyyətinə və əməliyyatlarının həcminə uyğun olaraq likvidlik riskinin müəyyən edilməsi, qiymətləndirilməsi və idarə olunması siyasətini, müvafiq bankdaxili qayda və prosedurları işləyib hazırlamalıdır. Siyasət, qayda və prosedurların hazırlanması zamanı likvidliyə təsir göstərən kredit, bazar, əməliyyat və digər risklər də nəzərə alınmalıdır.

Siyasət, bankdaxili qayda və prosedurlara ən azı ildə bir dəfədən az olmayaraq yenidən baxılmalıdır.

Kredit əməliyyatları miqyasını müəyyən edən vacib göstəricilərdən biri bankın xüsusi vəsaitlərinin (kapitalın) həcmidir. Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən

olunan iqtisadi normativlər bu göstəriciyə əsasən müəyyən edilir və onunla bağlıdır.

Bank sektorunun maliyyə dayanıqlığının gücləndirilməsi, habelə qeyri-neft sektorunun dəstəklənməsi imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İdarə Heyətinin 25 iyul 2012-ci il tarixli qərarı əsasında fəaliyyətdə olan bankların məcmu kapitalının, habelə yeni yaradılan banklar üçün nizamnamə kapitalının minimum məbləğinə tələb 10 milyon manatdan 50 milyon manatadək artırılmışdır.

Kapital bazasının gücləndirilməsi banklara etimadın daha artırılması və davamlı kredit siyasəti aparılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu qərar həm də iqtisadi subyektlərin maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarının artırılmasına, bank xidmətlərinin çeşidinin genişlənməsinə, dəyərin ucuzlaşmasına dəstək kimi çıxış edir.

Hazırki dövrdə kapitallaşma ilə bağlı hədəfə nail olunub, kapitalın keyfiyyəti və həcmi xeyli artırılıb. Mərkəzi Bankın qiymətləndirmələri göstərirdi ki, 2013-cü ilin sonunadək bank sektorunun 95%-nə, əhalinin əmanətlərinin isə 96%-nə malik bankların kapitalının həcmi 50 milyon manatı ötcək. Kapitallaşma ilə bağlı qərarın qəbulundan sonra kapitalı 100 milyon manatdan çox olan özəl bankların sayı 2 dəfə artaraq 8-ə çatıb.(vergilər.az)

Yeni kapitallaşma səviyyəsi əhalini kreditləşdirmək və maliyyə xidmətləri ilə təmin etmək imkanlarını əhəmiyyətlə dərəcədə genişləndirib. Ssuda verilişinin ümumi mənbəyi kapitalın yetərliliyi göstəricisindən asılıdır. Bu göstərici bankın kapitalının onun aktivlərinə nisbəti kimi müəyyən edilir.

Hər bir bank kredit əməliyyatlarının xarakterini və mürəkkəbliyini nəzərə alaraq kredit siyasətinin aşağıdakı bankdaxili amillərini (qaydalarını) əsas götürür:

Bankdaxili qaydalarda kreditlərin verilməsi funksiyasını yerinə yetirən strukturların dəqiq səlahiyyət bölgüsü müəyyən edilir. Bankdaxili strukturlara və

ayrı-ayrı əməkdaşlara kredit sifarişlərinə rəy verilməsi və müvafiq qərarın qəbul edilməsi səlahiyyəti verilərkən qüvvədə olan bank qanunvericiliyinin tələbləri, əməkdaşların iş təcrübəsi və ixtisas səviyyəsi nəzərə alınır.

Maraqlar münaqişəsinin yaranmasına yol verməmək məqsədilə bankda kredit riskinin qiymətləndirilməsi, o cümlədən kreditlərin təsnifləşdirilməsi funksiyası kredit portfelinin keyfiyyətinə, habelə normativlərə, prudensial hesabatlığa, bankdaxili tələb və limitlərin icrasına nəzarət funksiyasından müstəqil olmalıdır. Bank qeyd olunan funksiyaların yerinə yetirilməsi üçün məsul şəxslər və ya struktur bölmələr müəyyən edir.

Bankın rəhbərliyi təşviqetmə siyasəti ilə kredit siyasəti arasında ziddiyyətin yaranmasına yol verməməsi vacib şərtidir. Buna müəyyən olunmuş kredit limitlərinə riayət etmədən verilmiş kredit sayının və məbləğlərinin artırılmasının əlavə mükafatlandırılmasını aid etmək olar.

Bankdaxili amillər kreditlərin bütün məlum cəmləşmələri üzrə (kreditlərin növləri, aidiyyəti olan şəxslər, iqtisadiyyatın sektorları, coğrafi zonalar və s.) limitlər, müntəzəm monitorinq və hesab tərtib edilməsi ilə əlaqədar tələbləri müəyyən edir.

Limitlər müəyyənləşdirilərkən bank tərəfindən hər bir kredit növü üzrə tələb olunan gəlirlilik səviyyəsi və kredit portfelinin, habelə kreditlərin verilməsi üçün cəlb edilmiş vəsaitlərin həssaslığının qiymətləndirilməsinin nəticələri nəzərə alınmalıdır.

Bankdaxili qaydalar kredit portfelinə və ya məcmu kapitalla nisbətdə bank tərəfindən Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi prudensial tələblər nəzərə alınmaqla ən azı aşağıdakı limitlər müəyyən edir:

1. hər bir növü üzrə kreditin maksimum məbləği və növləri üzrə kreditlərin cəmləşməsi;
2. kreditlərin ümumi həcmnin depozitlərin həcminə nisbəti;

3. kreditlərin ümumi həcmnin depozitlərin və cəlb edilmiş digər vəsaitlərin cəminə nisbəti;
4. bir borcalan və bir-birilə əlaqəli borcalanlar qrupu üzrə kreditin maksimum məbləği və bu cür kreditlərin cəmləşməsi;
5. coğrafi yerləşmə üzrə kreditlərin cəmləşməsi, o cümlədən bir ölkə və ya bir-birilə sıx əlaqədə olan ölkələr üzrə cəmləşmə;
6. kreditlərin əsas valyuta növləri üzrə cəmləşməsi;
7. alidiyyəti olan şəxslərə verilən kreditin maksimum məbləği və bu cür kreditlərin cəmləşməsi;
8. borcalanlar statusu üzrə kreditlərin cəmləşməsi (hüquqi, fiziki şəxslər və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıqla məşğul olan fiziki şəxs);
9. təminatın növü üzrə cəmləşmə (daşınmaz əmlak, qiymətli kağızlar və s.);
10. eyni ödəmə müddətləri olan kreditlərin cəmləşməsi;
11. təminatçısı eyni olan kreditlərin cəmləşməsi;
12. qeyri-işlək kreditlərin cəmləşməsi;
13. filial tərəfindən verilən kreditlərin maksimum məbləği və bu cür kreditlərin cəmləşməsi (filiala bu növ əməliyyatlara icazə verildikdə);

Kreditlərin mühüm cəmləşməsi barədə rəhbərliyə mütəmadi olaraq məlumat təqdim olunur. Müəyyən olunmuş limitlərdən artıq məbləğdə, habelə bank üçün yeni olan sahəyə kreditlər yalnız Müşahidə Şurasının razılığı əsasında verilir. Belə kreditlər verilərkən bankın üzərinə götürdüyü riskin qiymətləndirilməsi və monitorinqi üçün əlavə prosedurlar olmalıdır.

Kredit siyasətinə əsasən və müxtəlif kredit növlərinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla bank hər bir kredit növü üzrə kreditlərin verilməsi, monitorinqi və onlara nəzarət üzrə fərqli qaydalar müəyyən edir.

Bankın mövcud strategiyasında nəzərdə tutulmayan digər kredit növlərinə tələbat yarandıqda onların verilməsi üzrə prosedurlar müəyyən edilir.

Qeyri rezidentlərə və respublikadan kənarında fəaliyyət göstərən şəxslərə kreditlər verildikən bank tərəfindən kreditörün mənşə və ya fəaliyyət göstərdiyi ölkə ilə bağlı riskin ölçülməsi və monitorinq üzrə prosedurlar kredit siyasətinin bankdaxili amillərində öz əksini tapır.

Kreditlər xarici valyutada verildikdə (ölkədaxilində və ölkədən kənar) belə kreditlərlə bağlı yaranan xarici valyuta riski, habelə, beynəlxalq əməliyyatlarda yaranan transfer riski də nəzərə alınır.

Bank kreditinin məqsədyönlü istifadəsini müəyyən etmək məqsədi ilə kredit sifarişinin qiymətləndirilməsi zamanı müştərilərin fəaliyyətinin təhlilini aparmalı, habelə, kreditə xidmət dövründə bu fəaliyyətin daimi monitorinqini həyata keçirməli və müvafiq tədbirlər görməlidir. Bank tərəfindən müştəri fəaliyyəti təhlil edilərkən Bank nəzarəti üzrə Bazel Komitəsinin “Müştərini tanı” standartını rəhbər tutmağı vacib hesab olunur.

Kreditin (əsas borc və faiz məbləğləri) ödəniş müddəti kreditin məqsədindən, növündən, ödəmə mənbəyindən, borcalanın fəaliyyətinin mövsümi (dövri) xarakterindən, habelə, real pul axınlarının prqnozundan asılı olaraq müəyyən edilir. Kredit siyasətinin bankdaxili amillərinə əsasən kreditlərin ödənilməsi müddətlərinin uzadılmasına, qanunvericiliyə uyğun olaraq vaxtından əvvəl ödənişlərin bank tərəfindən tələb edilməsinə dair ümumi şərtlər müəyyən edilir və kredit müqaviləsində öz əksini tapır.

Bankdaxili qaydalarda ilkin ödəniş (kredit hesabına alınan əmlakın dəyərinin bir hissəsinin borcalan tərəfindən öz vəsaiti hesabına ödənilməsi) nəzərdə

tutulduqda bu ödənişlərə dair minimal tələblər müəyyən edilir. Kredit siyasətinin bankdaxili amillərində ayrı-ayrı kreditlər və onların müxtəlif növləri üzrə faiz dərəcələrini müəyyənləşdirmək üçün istifadə edilən iqtisadi və bazar şərtləri, habelə, müxtəlif amillər nəzərdə tutulur. Banklar kreditlərə tətbiq ediləcək faiz dərəcələrini müəyyənləşdirərkən resursların dəyərini kreditlərə xidmət xərclərini, ümumi inzibati xərcləri, mümkün xərclərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatı və yetərli miqdarda mənfəəti, portfel üzrə itkiləri, eləcə də əlavə komisyon haqlarının tutulub tutulmamasını nəzərə alır. Kreditin növündən asılı olaraq bank faiz dərəcələrinin minimum və maksimum həddini istifadə etdikdə bu zaman onların istifadəsi meyarlarını müəyyən edir.

Bankda güzəştli şərtlərlə kreditlərin verilməsi üçün müvafiq meyarlar tətbiq olunur. Güzəştli kreditlərin verilməsi praktikası, yəni, eyni növ kredit və borcalanlarla müqayisədə digər borcalanlara daha sərfəli şərtlərlə kreditlərin verilməsi dəqiq prosedurlaşdırılmış şəkildə və bankın ümumi kredit siyasəti, habelə, bank qanunvericiliyinin tələbləri ilə ziddiyət yaratmadan təşkil olunur.

Fəsil 3. Azərbaycan banklarının resurs bazasının güclənməsində kredit

siyasətinin təkmilləşdirilməsi

3.1. Azərbaycan banklarında kredit portfelinin keyfiyyətinin

yüksəldilməsinin əsas istiqamətləri

Kreditləşmə prosesi bankın keyfiyyətli və yüksək gəlirli kredit portfelini təşkil etməsi üçün mühüm bir prosesdir. Dəqiqlikə və ciddi təşkil edilmiş kreditləşmə prosesi hər şeydən öncə kredit riskini minimuma endirmə vasitəsidir. Bank fəaliyyətində bütün risklər bir-birilə sıx surətdə əlaqədardır və kredit riski bank fəaliyyətindəki bütün risklərin meydana çıxmasına təkan verən amildir. Buna görə də bankın keyfiyyətli və sağlam fəaliyyət göstərməsi bilavasitə kreditləşmə prosesinin düzgün təşkilindən asılıdır.

Müasir kreditləşmə sisteminin xüsusiyyətlərinə nəzər saldıqda əsasən onu qeyd etmək lazımdır ki, kreditləşmə təkcə bankın xüsusi və cəlb edilmiş vəsaitlərinin həcmindən deyil, mərkəzi bankın müştərilərin kreditləşdirilməsi üçün kommersiya bankları qarşısında qoyduğu müəyyən normalardan da asılıdır.

Məsələn, Mərkəzi Bank mərkəzləşdirilmiş ehtiyatların məcburi köçürmələrini, bir sıra başqa normativləri, kommersiya bankalarında yaranan, xüsusi kreditlərin həcmnin reqlamentləşdirilməsi formasında pul ehtiyatları normativini, həmçinin bankın, onun öhdəliklərinin likvidli vəsaitlərin ölçüləri ilə müəyyənləşən balansının likvidlik parametrlərinin normativlərini müəyyən edir.

Kreditləşmə prosesinə mərhələli şəkildə yanaşılsa, onu iki mərhələyə ayırmaq olar. Birinci mərhələdə kreditin verilib-verilməməsini müəyyən etmək üçün müştərinin təqdim etdiyi kredit ərizəsinin dəqiq təhlili aparılır. Kreditləşməyə daxil olmaq üçün verilən ərizədə borcalan haqqında ümumi məlumat, kreditin məqsədi, kreditin məbləği, müddəti, bu kreditin təminatı, kreditin ödənilmə

qaydası, faizlərin ödənilmə qaydası qabaqcadan göstərilməslidir. Bundan sonra bank ilə müştəri arasında kredit münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün kredit müqaviləsi imzalanır. Kredit müqaviləsi borcalanla kreditor arasında kreditləşmə ilə bağlı bütün məsələlərin əks olunduğu hüquqi sənəddir.

Birinci mərhələdə kredit riskinin yaranmasının qarşısının almaq imkanı olduğundan bu mərhələyə daha ciddi və məsuliyyətli yanaşılır.

Kreditləşmə prosesinin ikinci mərhələsində bankın qarşısında duran mühüm vəzifə borcalanın cari fəaliyyəti, maliyyə vəziyyəti, ödəmə qabiliyyətinin müəyyənləşdirilməsi və nəzarət olunmasıdır. Banklar kredit verərkən həm hüquqi, həm də fiziki şəxslər arasında krediti təminatlılıq, qaytarmalı, müddətlilik, ödəncilik prinsipləri əsasında yerləşdirir.

Kredit verərkən kommersiya bankları ilk əvvəl bazar meyarlarını, yəni gəlirlilik, likvidlik və rixsi göz önünə alırlar. “Ümumdövlət marağı”nın qorunması və bankın fəaliyyətinin kommersiya xarakteri bir-birilə tam şəkildə uzlaşmır. Dövlət marağının qorunması kommersiya bankı üçün likvidlik böhranın səbəb ola bilər.

Azərbaycan bank sektorunda kreditləşmə fəaliyyəti ilə əlaqədar yeni qaydaların tətbiqi kommersiya banklarının kredit vermə prosesinə də birbaşa təsir göstərməyə başlamışdır. 2013-cü ildə baş verən “kredit bumu”nun əksi olaraq son aylarda Mərkəzi Bankın təsiri ilə bankların kredit verməsinin məhdudlaşdırılmasının şahidi oluruq. Kreditləşmənin məhdudlaşdırılması isə eyni zamanda bank fəaliyyətinin limitləşdirilməsi deməkdir. Belə ki, banklar öz əsas fəaliyyətini həyata keçirə bilmədiklərindən gəlir əldə edə bilməmək təhlükəsi ilə qarşı-qarşıya qalır.

Fiziki şəxslərin kreditləşməsinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafında rolu olduqaca böyükdür. Əhalinin kreditləşməsinin artırılması istehlakçıların ödəniş qabiliyyətini artırmaqla ilk növbədə ölkədə, istehsal olunmuş məhsulların tez

satılmasına, əmtəə dövriyyəsinin sürətlənməsinə, makroiqtisadi səviyyədə inflyasiyanın və işsizliyin səviyyəsinin minimuma endirilməsinə, istehsalın inkişafına, son olaraq milli gəlirin artmasına müsbət təsir göstərir. Belə ki, müəssisə, firma, təşkilat istehsal və ya təklif etdiyi məhsul və xidmətlərin reallaşdırılmasını sürətləndirir və istehsalın inkişafında fasiləsizlik prosesini yaratmış olur. Bu da yığılan vergilərin və son nəticədə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artmasına müsbət təsir göstərmiş olur.

“Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının 2014-cü il üçün pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri barədə bəyanatında” qeyd edilir ki, “2014-cü il üçün pul və maliyyə sabitliyi qorunmasına dəstək vermək üçün Mərkəzi Bank sərəncamında olan alətlərdən istifadə edərək zəruri anti-inflyasiya tədbirlərini həyata keçirəcəkdir.” Bu isə Mərkəzi Bankın inzibati alətlərdən istifadə edərək ötən ilki “istehlak krediti bumu”nun azaldılması yolunda tədbirlər həyata keçirməsini göstərir. İstehlak kreditləşməsində kütləvi artım inflyasiyanın sabit səviyyədə saxlanılması ilə bağlı hədəfləri zəiflədir.

ABŞ və digər qərb ölkələrində istehlak kreditinin istifadəsini tənzimləyən xüsusi hüquqi norma və qaydalar mövcuddur. Məsələn, ABŞ-da mövcud olan belə qaydalardan biri bank tərəfindən müştərinin kredit qabiliyyətinin müəyyən edilməsində əsas meyarları müəyyən edir. Yəni müştərinin kredit qabiliyyəti bank sistemi vasitəsilə qiymətləndirilərkən müştəri haqqında informasiyanın bank tərəfindən necə istifadə olunması, müştəri haqqında hansı informasiyanın bank tərəfindən tələb oluna bilməsi və s. bu qaydada öz əksini tapmışdır.

Kreditləşmə prosesində olan problemlər Azərbaycan bank sektorunda tarazlığın pozulmasına gətirib çıxara bilər. Ötən ilki göstəricilərə nəzər salsaq bank sisteminin aktivlərində 22%, kredit qoyuluşlarında isə 25% artım olmuşdur. Regionlar üzrə kredit qoyuluşlarının həcmi 31%, özəl sektora 25% artmışdır.

İstehlak kreditləri isə 37%- artmışdır. Bu da istehlak kreditlərinə tələbatın yüksək olduğunu göstəricisidir.

Bu baxımdan kreditləşmənin, əsasən istehlak kreditlərinin tənzimlənməsini Mərkəzi Bank hədəf olaraq seçib. Mərkəzi Bank öz siyasətində qeyd edir ki, “Bank sektorunda artımın keyfiyyət parametrləri izlənəcək və sektorial diversifikasiya ümumi iqtisadiyyatın inkişaf trayektoriyasına uyğunlaşdırılacaqdır. Bu çərçivədə ayrı-ayrı kredit məhsullarının, o cümlədən istehlak kreditlərinin artım dinamikasının risk təhlillərinə xüsusi önəm veriləcək. İstehlak kreditləri üzrə risklərin preventiv tənzimlənməsi mühüm prioritet olacaqdır. Ümumən, bankların kredit aktivliyinin iqtisadi tsikldə optimal rolunun təmin olunması daim qiymətləndiriləcəkdir. Formalaşmış kredit portfelinin keyfiyyətinin qorunması və yaxşılaşdırılması məqsədilə tədbirlər gücləndiriləcəkdir. İstehlak kreditləri üzrə yüksək “leverage”nin qarşısının alınması məqsədilə əhalinin ödəniş qabiliyyəti və istehlak kreditləşməsi arasında tarazlığın qorunması üçün yeni tənzimləmə tələbləri müəyyən ediləcəkdir. Kreditləşmədə “borcun gəlirə” nisbəti əmsali tətbiq ediləcək və Mərkəzi Bank tərəfindən bu əmsal üzrə maksimum hədd müəyyən ediləcəkdir”.

Hazırkı şəraitdə real sektora təklif olunan kreditlərin faiz dərəcəsinin istehlak kreditləri ilə müqayisədə aşağı olmasına baxmayaraq, maliyyə resursları məhdud olduğundan bu sektora kreditləri artırmaq mümkünsüzdür. Mərkəzi Bank istehlak kreditlərinin həcmi azaltmaqla biznes kreditlərinin artırılmasını tövsiyə edib. Biznes kreditlərinin artırılması zəmnində 2014-cü il üçün təsdiq olunan pul-kredit siyasətində Mərkəzi Bankın bir sıra hədəfləri qeyd olunmuşdur. Sənəddə qeyd edilir ki, “bazel-3 standartlarının yerli şəraitə adaptasiyası təmin ediləcək, “kontrtsiklik bank nəzarəti” çərçivəsinin formalaşması davam etdiriləcəkdir. Maliyyə dərinliyinin artırılmasına yönəlmiş siyasət çərçivəsində bankların biznes modelinin yeni strateji inkişaf hədəflərinə uyğunlaşdırılması, faiz dərəcələrinin azalmasının

təşviqi həyata keçiriləcəkdir". Biznes kreditlərinin artırılmasına nail olmaqla MB həm "istehlak böhranından" qaçmağa çalışır, həm də kredit faizlərini tənzimləmə yolunda addım atmış olur.

Bank kreditlərinin faiz dərəcələrinin yüksək olmasının ən böyük səbəblərində biri banklarımızın xarici bazara çıxışının az olmasıdır: "Azərbaycanda çox az bank var ki, onların xarici bazarlara çıxışı var və həmin banklar xarici banklardan ucuz resurs cəlb edə bilirlər. Amma bu mümkün olmadığına görə banklar yerdə qalan iki əsas vasitədən istifadə edir. Birincisi əmanətlər digəri isə bankların özünün məcmu kapitalıdır.

Bu gün kreditləşmədə nəinki faiz dərəcələri, eləcə də komision haqqların tənzimlənməsi vacib faktordur. Bəzi kommersiya banklarının daha az faiz elan etməklə daha çox müştəri cəlb etmək ən çox istifadə etdiyi metoddur. Onlar faizi elan edir, lakin komision haqqların faizini bildirmirlər. Belə olduğu halda vətəndaşlara daha aydın məlumatların çatdırılmamasının şahidi oluruq.

Azərbaycandakı müasir kreditləşmənin vəziyyətinə başqa tərəfdən yanaşsaq bank sektorunun liberallaşmağa ehtiyacı olduğunu görürük. Azərbaycan bank sektorunda xarici banklar çox da sərbəst fəaliyyət göstərə bilmirlər. Bu isə birbaşa olaraq rəqabətin inkişafına və kredit fazilərinin aşağı düşməsinə imkan vermir.

Mərkəzi bankın kreditləşmə ilə əlaqədar keçirdiyi tədbirlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, artıq Azərbaycanda bank sektoru yeni mərhələyə qədəm qoymağa başlayıb. Kreditləşmənin vəziyyətindəki mövcud problemlərin həlli gələcəkdə böyük nöqsanlara yola açə biləcək digər problemləri yumuşalda bilər.

3.2. Kommersiya banklarında kreditləşmədə müasir texnologiyalar və onların tətbiqi imkanlarının genişləndirilməsi

Kreditləşmə prosesində münasibətlər müəyyən sistem üzrə təşkil olunur. Kreditləşmə, kredit proseslərinin təşkilini müəyyən edən və kreditləşmə prinsiplərinə uyğun olan təşkili elementləri özündə cəmləşdirir. Bu təşkili elementlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Kredit əməliyyatlarında borcalanın xüsusi vəsaitinin iştirakı ardıcılığı və dərəcəsi;
- Kreditin məqsədyönlü təyinatı;
- Kreditləşmə metodu;
- Hesabların forması;
- Hesablardakı borc qalıqlarının tənzimlənmə üsulları;

Hər bir kommersiya bankı öz kredit siyasəti əsasında kredit əməliyyatlarını həyata keçirərkən kreditləşmənin şərtlərini rəhbər tutur. Kreditləşmənin şərtləri dedikdə kreditləşmənin baza elementləri olan subyekt, obyekt və kreditin təminatlılığına olan tələb başa düşülür. Bu isə digər fəsillərdə də qeyd etdiyimiz bankların istənilən müştəriyə kredit verə bilməməsi məsələsini təsdiqləyir.

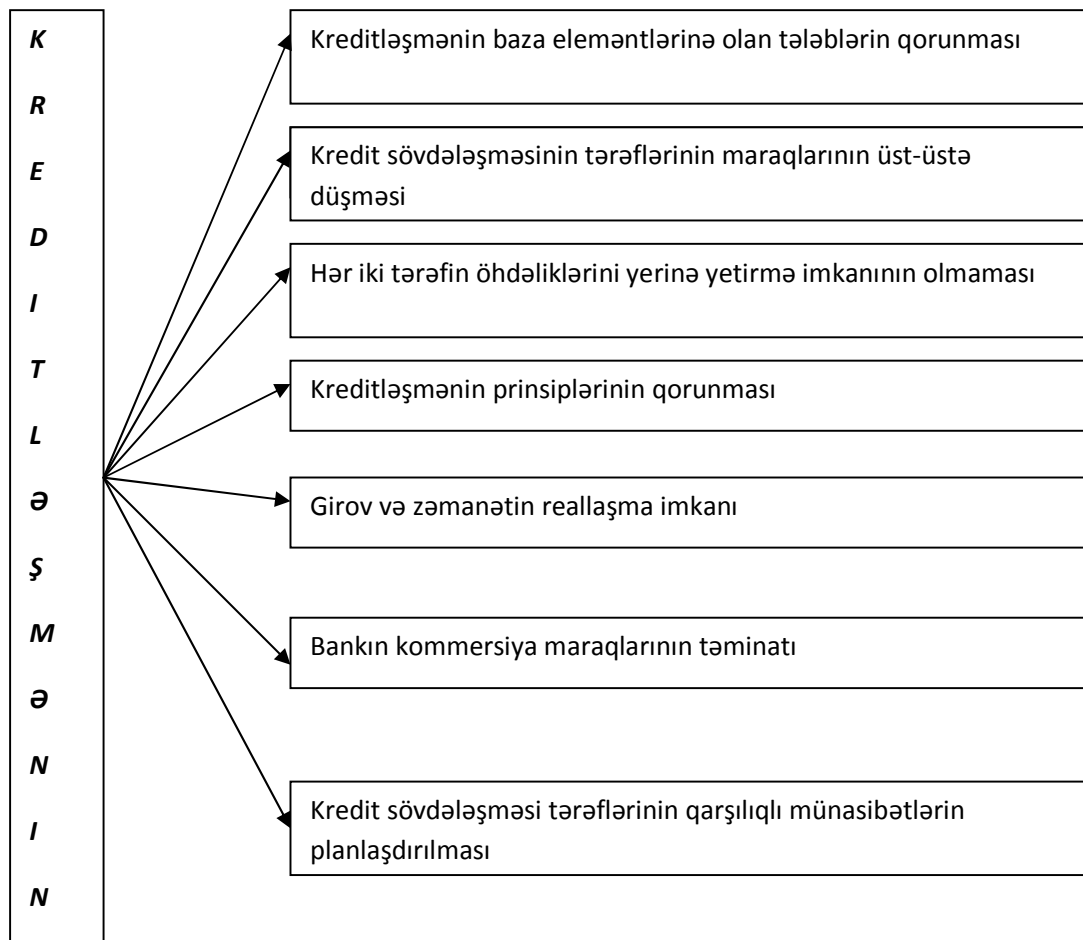
Kredit bazarında kredit əldə etmək istəyən subyekt olduqca çoxdur. Lakin bank geri qaytara bilmə qabiliyyəti olan, eləcə də müəyyən olunmuş faiz dərəcəsini vaxtında ödəyə biləcək müştərini seçdiyinə əmin olmalıdır.

Həmçinin kreditləşmənin obyektləri ilə də eyni cür münasibət qurulur. Belə ki, kreditləşmənin obyektini borcalanın istənilən tələbatı ola bilməz. Yalnız müvəqqəti ödəmə çətinliyi ilə əlaqədar olan, əmtəə istehsalı və tədavülü ilə əlaqədar yaranan tələbat bu rolda çıxış edə bilər.

Kreditləşmənin digər baza elementi olan təminat isə keyfiyyətli və bütöv olmalıdır. Hətta bank etibara əsaslanan blanklı kredit verirsə belə, onun kreditin geri qaytarılmasında inamı olamlıdır.

Kreditləşmənin digər şərtlərini sxematik olaraq aşağıdakı kimi göstərə bilərik.

Sxem 1.

Nəzərə almaq lazımdır ki, özünün yüksək gəlirliyinə baxmayaraq kredit əməliyyatları ölkədə iqtisadi böhranların baş qaldırdığı, istehsal səviyyəsinin aşağı düşdüyü, müəssisələrin iflasına uğradığı dövrlərdə yüksək riskli əməliyyatlara şevrilə

bilərlər. Məhz bu səbəbdən kreditləşmənin müddətləri azaldılır. Buna baxmayaraq bu gün nəinki bank işinin fəlsəfəsi, həmçinin kredit əməliyyatlarının texnologiyası da əhəmiyyətli dəyişikliklərə uğramışdır.

Müasir kreditləşmə praktikasının spesifik xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, bir sıra hallarda müasir banklar kredit prosesinin təşkilinin vahid metodiki və normativ bazası üzrə fəaliyyət göstərmirlər. SSRİ dövründə fəaliyyət göstərən, kredit əməliyyatlarını reqlamentləşdirən köhnə bank institutları bazar münasibətləri üçün yararlı olmadılar. Bu mənada hər bir kommersion bankı bu gün öz təcrübəsinə əsaslanaraq kreditləşməyə özünəməxsus yanaşaraq, özünün kreditləşmə sistemini işləyib hazırlayır. Lakin, əlbəttə ki, bütün kommersion bankları kreditləşmənin eyni prinsiplərinə əsaslanaraq ümumi şəkildə beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan ümumi kreditləşmə şərtləri və metodları ilə müştəriləri ilə əlaqə yaradaraq, verilmiş kreditlərin geri qaytarılmasını yaxşılaşdırmaqla öz fəaliyyətlərini həyata keçirirlər.

Müasir kreditləşmə təcrübəsində konkret kreditləşmə obyektı altında ssudanın verilməsindən söhbət getmir. Bu səbəbdən istehsal, ticarət və ya vasitəçilik məqsədilə təqdim olunan kreditlər bölgü və yenidənbölgü əməliyyatlarına ayrılır. Lakin bu o demək deyildir ki, bu cür kreditlər ümumiyyətlə verilmir. İstehsal və qyri-istehsal sahələri üçün ssudalar əvvəllər də verilmişdir, bu gün də verilməkdədir. Lakin bu ssudalar həcminə görə deyil, kreditləşmənin müddətinə və kreditlərin verilmə üsuluna görə təsnifləşdirilir.

Borcunun müxtəlif məqsədli tələbatı üçün təqdim olunan kreditlərin verilməsi bir sıra üsullarla həyata keçirilə bilər:

- bir dəfəyə verilmə ardıcılığı ilə;
- bir neçə dəfəyə verilmə ardıcılığı ilə, borcun üçün açılmış kredit xəttinə müvafiq və kredit müqaviləsində nəzərdə tutulmuş kreditləşmə müddəti üçün;

- hesablaşma hesabında debetli saldo şəklində müəssisənin ödəmə dövriyyəsidəki vəsaitlərin ödənilməsi vasitəsilə;
- bir sıra bankların kredit potensialının birləşməsi bazası əsasında;
- digər üsullarla.

Bu gün ssudaların verilməsi müxtəlif növ ödəmə sənədlərinin kredit hesabına ödənilməsi yolu ilə, həmçinin pul vəsaitlərinin hesablaşma, cari və müxbir hesablara köçürülməsi yolu ilə də baş verə bilər. Bu zaman hüquqi şəxslərə kreditlər yalnız nağdsız formada təqdim olunur. Lakin bundan fərqli olaraq fiziki şəxslərə kreditlərin verilməsi həm nağdsız, həm də bankın kassası vasitəsilə nağd formada verilir. Kreditləşmə şərtlərinin dəyişdiyi zaman kreditor-bank və müştəri əlavə razılaşma tərtib edirlər.

Hüquqi şəxslər üçün ssuda üzrə borcun bağlanması borcalanın hesablaşma hesabından pul vəsaitlərinin silinməsi yolu ilə və ya müştəriyə başqa bank xidmət göstərsə kreditor-bankın ödəmə-tələbnaməsinə əsasən baş verir. Lakin söhbət fiziki şəxslərin kreditlərinin bağlanmasından gedirsə bu proses fiziki şəxsin yazılı sərəncamına əsasən, poçt köçürməsi, fiziki şəxsin bankın kassasına pul ödəməsi yolu ilə, həmin kredit təşkilatının əməkdaşı üçün əmək haqqından köçürmələr yolu ilə həyata keçirilir.

Hazırkı dövrdə hüquqi şəxslərin kreditləşməsinin müddəti banklar tərəfindən aşağıdakı müddətlər həddində müəyyən olunur: 30 günə qədər, 31 gündən 90 günə qədər, 91 gündən 180 günə qədər, 181 gündən 1 ilə qədər, 1 ildən 3 ilə qədər, 3 ildən yuxarı kreditlər.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin kredit sistemində müəyyən periodik çətinliklər yarana bilər. Əlbəttə ki, bu təbii haldır. Lakin bu halın, yəni kredit sistemində böhran vəziyyətinin aradan qaldırılmasının başlıca yollarından biri bu sistemdə kreditləşmə proseslərinin təminatının yüksək səviyyəsi ilə əlaqədardır. Həmçinin risklərin idarə idarə olunması da bu sahədə aparılan başlıca işlərdən

hesab olunur. Belə ki, kredit risklərinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi bank işinin inkişafı istiqamətində atılan çox böyük addım hesab olunur.

Müasir vəziyyətə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatda informasiya texnologiyalarının inkişafı, qlobal bank şöbələrinin, kompyuter kommunikasiyalarının və məlumat mərkəzlərinin formalaşması istər müştərilərə xidmət texnikası, istərsə də onların maliyyə fəaliyyətinin bütün sferalarına müdaxiləsi baxımından kredit münasibətlərini prinsip etibarını ilə yeni keyfiyyət mərhələsinə çağırmağa imkan verməkdədir.

Kreditləşmə mexanizmi kredit vermənin konkret metodlarını təklif edir, hansı ki burada seçim borcalanın istehsal-kommersiya xüsusiyyətlərindən, reallaşdırmadan müntəzəm olaraq əldə etdiyi gəlirdən, kredit tarixindən, kredit qaytarabilmə qabiliyyətinin təminat formasından, həmçinin borcalanın borc vəsaitlərinə olan tələbindən asılıdır.

Azərbaycan Mərkəzi Bankının qəbul etdiyi “Banklarda kreditlərin verilməsi qaydaları”na uyğun olaraq hər borcalan üçün kredit dosyedə (tarixçəsində) faktiki mövcud sənədlərin siyahısı olmalı və dosyeyə minimum aşağıdakı sənəd və məlumatlar (elektron və ya kağız daşıyıcıları formatında) daxil edilməlidir:

1. Ümumi sənədlər;
2. Təminat barədə sənədlər;
3. Digər sənədlər.

Fiziki və hüquqi şəxslərə kredit verilərkən uyğun olaraq aşağıdakı ümumi sənədlər toplanmalıdır:

- Borcalanın özünün, yaxud onun vəkalətli şəxsinin (şəxslərinin) imzası ilə təsdiq edilmiş tələb edilən kredit məbləği, valyutası və müddəti göstərilməklə kredit sifarişi;
- Borcalan fiziki şəxs olduqda onun şəxsiyyətini təsdiq edən sənədin surəti;

- Borcalanın ünvanı (olduğu yer), əlaqə telefonu, faks nömrəsi və elektron poçt ünvanı (mövcud olduqda);
- Borcalan hüquqi şəxs olduqda rəhbərin adı, soyadı, atasının adı;
- Borcalanın fəaliyyət sahəsi (fiziki şəxsin məşquliyyət sahəsi və ya sosial statusu) barədə məlumat;
- Hüquqi şəxsin mövcudluğunu təsdiq edən hüquqi sənədlərin (təsis və dövlət qeydiyyatına dair sənədlər) müvafiq qaydada təsdiq olunmuş surətləri;
- Borcalan hüquqi şəxs olduqda onun səlahiyyətli idarəetmə orqanının kreditin alınması haqqında müvafiq qərarı və kredit sənədlərini imzalamaq hüququ olan şəxsin səlahiyyətini təsdiq edən sənəd;
- Vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsini (VÖEN) göstərməklə vergi orqanı tərəfindən verilmiş qeydiyyat şəhadətnaməsinin surəti (qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunmuş hallarda);
- Kreditin ödənilməsi mənbəyi (əsas və ehtiyat mənbələr göstərilməklə);
- Kreditin təminatlı və ya təminatsız olması barədə məlumat;
- Kreditin təminatı;
- Bank tərəfindən hazırlanmış borcalanın krediti ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsinə dair hesabat;
- Biznes-plan (kreditin növündən asılı olaraq tələb olduqda);
- Daxili prosedurlarla nəzərdə tutulmuş qaydada kreditin verilməsinə dair bankın müvafiq bölmələrinin və ya səlahiyyətli şəxslərinin rəyi;
- Bankın səlahiyyətli bölmələrinin kreditlərin verilməsinə dair iclas protokolunun surəti və ya müvafiq səlahiyyətli şəxslərin imzası ilə kreditin verilməsi haqqında çıxarılmış qərar;
- Kredit müqaviləsi;

- Borcalan fiziki şəxs olduqda əmək haqqı, tutduğu vəzifə və iş müddəti göstərilməklə onun iş yerindən arayış və/və ya fiziki şəxsin digər mənbələrdən aldığı gəlir (təqaüd, miras, maddi yardım, dividend, kompensasiya və s.) barədə rəsmi qaydada təsdiq edilmiş arayış;
- Bu Qaydalarda nəzərdə tutulmuş hallarda borcalanın öhdəlikləri barədə Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestrindən (MKR) əldə edilmiş arayış;
- Borcalan hüquqi şəxs olduqda onun başa çatmış maliyyə ili üzrə auditor rəyi ilə təsdiq edilmiş son illik və son hesabat dövrünün maliyyə hesabatları. Borcalan banka aidiyyəti hüquqi olan şəxs olduqda onun auditor rəyi ilə təsdiq edilmiş ən azı son iki illik maliyyə hesabatları;
- Borcalan hüquqi şəxs olduqda, kreditin müddəti ərzində rüblük maliyyə hesabatları;
- Borcalan hüquqi şəxs olduqda onun korporativ idarəetmə strukturuna dair bankın rəyi;
- Bir borcalanla və ya bir-biri ilə əlaqədar borcalanlarla bağlı cəmləşmə riski barədə məlumat (belə hal baş verdikdə);
- Borcalan hüquqi şəxs olduqda bank tərəfindən müəyyən edilmiş borcalanın reytingi;
- Kreditin təyinatı üzrə istifadəsini təsdiq edən sənədlər (borcalanın satıcı və podratçılarla müqavilələrinin surəti, xərcləri təsdiq edən sənədlər və s.);
- Kredit müddəti ərzində kreditin təyinatı üzrə istifadə olunması və borcalanın maliyyə vəziyyətinin yoxlanması və monitorinqinin

nəticələrinə dair bankın müvafiq bölməsi tərəfindən tərtib olunmuş hesabat;

- Kredit ödəmə qrafiki və faktiki ödənişlər (tarixlər və məbləğlər göstərməklə) barədə məlumat;
- Kreditin restrukturizasiyasını təsdiq edən əlavə müqavilə və sənədlər.

Banklar yeni müştərilərin kredit müraciətlərinə baxdıqları zamanı onların kredit tarixçələrəni də nəzər salmaqları mütləqdir. Gecikmələrin olub olmaması və bu kimi halların təhlilini aparmaq üçün hazırki dövrdə banklar tərəfindən xüsusi anderrayting tədbirləri hazırlanır və müştəriyə uyğun kredit məbləği təklif edilir.

Banklar təkrarən kredit üçün müraciət etmiş müştərilərin kredit tarixçələrinə əsasən daha sərfəli şərtlərlə kredit təklif edə bilirlər. Bu gün Azərbaycanda bir sıra kommersiya bankları müştərilər üçün bir neçə pilləli reyting sistemi hazırlamışdır ki, bu sistemə əsasən də müştərinin reytingi artdıqca ona tətbiq olunan güzəştli şərtlər artmış olur.

Nəzərə almalıyıq ki, bir müddət bundan öncə Mərkəzi Bankı təlimatından əvvəl bəzi kommersiya bankları borcalanların işini asanlaşdırmaq üçün onlardan iş yerindən arayış təqdim edilməsi üzrə tələbləri aradan qaldırırdı. Eləcə dövlət işində çalışmaq, müştərinin əmək haqqısına dair tələblər artıq məhdudlaşdırılmışdır. Hətta bəzi banklarda tələbələrə belə kreditlər təklif olunur.

Son illər ölkədə nağdsız ödənişlərin həcmnin artımı təbii ki kreditləşmə prosesində də təsirsiz ötüşmədi. Bunun nəticəsi olaraq plastik kredit kartları, eləcə taksit kartlardan istifadə geniş vüsət almağa başlayıb.

Taksit kartı – bərpa olunan kredit xətti ilə müştərilərə pulsuz (bəzi hallarda ödənişli) təqdim edilən, müxtəlif üstünlüklərə malik kredit kartıdır. Taksit kartları müştərilərə bir sıra imkanlar verir. Belə ki, taksit kart sahibi şəxs bankların tərəfdaşları olan müəyyən ticarət və xidmət yerlərində mal və xidmətlərin dəyərini

taksit kartı ilə ödəyirlər. İstifadə edilən məbləğ isə tərəfdaşdan asılı olaraq 1, 2, 3, 6 və ya 12 ay ərzində faiz hesablanaraq (və ya faizsiz) banka ödənilir. Eləcə də taksit kartlar bankın bankomatlarından müəyyən məbləğdə nəğd pul çəkmək və daha sonra müəyyən komissiya ilə məbləği banka ödəmək imkanı verir.

Azərbaycan bankları 2012-ci ildən etibarən taksit kart sistemini tətbiq etməyə başlayıblar. Hal-hazırda 5 bank sistemi bunu tətbiq etməkdədir. 2014-cü ilə qədər sistemi tətbiq edəcək bankların sayının 10 olacağı proqnozlaşdırılır.

Artıq Azərbaycanda bütün kommersiya bankları İT texnologiyalarına üstünlük verirlər. Onlayn kreditləşmənin istifadəsi ildən ilə ölkəmizdə daha da artır. Amma belə düşünürəm ki, bu hələ də ölkədə yetərinə deyil. Əgər arayışlar ləğv edilsə və bankların sorğu edə biləcəyi bir elektron baza yaradılsa onlayn kreditləşmənin perspektivli artımına şahid olmaq olar. Banklarımız isə buna daha çox diqqət göstərmiş olurlar. Bu gün Azərbaycan 14 kommersiya bankı onlayn kredit sifariş etmək imkanını təqdim edir.

Kredit almaq qədər geri qaytarmağın da çətin olduğunu, xüsusən vaxta qənaət etməni göz önünə alaraq kommersiya bankları onlayn kredit ödəmək xidməti təqdim edir. Krediti onlayn ödəmək üçün aşağıdakı sənədlər tələb olunur:

- Kreditin hesab nömrəsi (bank tərəfindən verilmiş müştəri kodu);
- Şəxsiyyət vəsiqəsinin seriya nömrəsi;
- Balansında pul olan ödəniş kartı (kartın rekvizitləri).

Bu gün Azərbaycanda təqribən 11 kommersiya bankı bu imkanı təqdim edir.

Eləcə də müsair dövrdə artıq kommersiya bankları MilliÖN ödəmə sisteminə qoşularaq kredit ödənişlərinin həyata keçirilməsini asanlaşdırıb.

Dünya təcrübəsinə nəzər salsaq yeni kreditləşmə texnologiyalarının yaranması və tətbiqinə şahid olarıq. Onlardan bir də “Hibrid” innovativ kreditləşdirmə texnologiyasıdır (HİKT).

Texnologiyanın tətbiqində birdən artıq bank məhsulunun birgə istifadəsinin və əlaqəli xüsusiyyətlərinin mövcudluğu faktı, onu “Hibrid” adlandırmağa əsas vermişdir. “HİKT”- sabit və ya dəyişən dövrü ödənişlərin həyata keçirilməsi yolu ilə, kapitallaşan yığım əmanəti hesabına, müəyyən müddətə verilən kreditin, həmin yığım əmanətinin son qalığı hesabına müddətin sonunda birdəfəlik və tam şəkildə ödənilməsinə (silinməsinə) nəzərdə tutur.

“HİKT” üzrə, bank tətfindən kredit alan müştəriyə təklif edilən yığım əmanəti (depozit) növlərindən hər hansı biri üzrə müvafiq müddətli hesab açılır ki, gələcəkdə borcalanın kreditinin ödənilməsi üçün məhz bu hesabdən istifadə edilməsi nəzərdə tutulur.

Bu texnologiya, Azərbaycan, MDB, Avropa ölkələri və dünya bank sistemində təcrübədən keçirilməmiş və tam yeni bir kreditləşmə texnologiyasıdır. Bu cür innovativ kreditləşmə dünya bank sistemində təklif olunan şəkildə istifadə edilməsə də hal-hazırda onun bəzi üsulları (“ödəmə fondunun” yaradılması) Fransa, İngiltərə, Almaniya və bir sıra qərbi ölkələrinin bank təcrübəsində tətbiq olunmaqdadır.

Bəs “HİKT”-dan istifadə Azərbaycan bankları və müştəriləri üçün nə kimi müsbət təərəfləri ola bilər? Bunlardan bəzilərini qeyd edək:

1. Hər bir borcalan, bankın əmanətçisinə çevrilir (“multi-müştəri”);
2. Hər bir kredit özünə ödəmə fondu yaradır;
3. Kreditlər üzrə gecikmələrin hədsiz dərəcədə azalması, bankda kredit mütəxəssisləri və problemi aktivlərlə mütəxəssislərin işini sürətlə azaltmış olur;
4. Kredit portfeli üzərində diqqət və nəzarət dərəcəsi azalır;
5. Cari texnologiyanın istifadəsi, kəmiyyətlə keyfiyyəti uzlaşdırır. Yəni, kredit portfeli kəmiyyətcə artmaqla bərabər, “HİKT”-nin xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olaraq portfelin keyfiyyəti də yaxşılaşacaqdır.

6. Faiz gəlirləri və faiz xərcləri arasındakı fərq böyük olmasa da banklarda “HİKT” üzrə əldə ediləcək faiz gəlirləri müştərilərin kreditləşməsi üzrə digər məhsullardan əldə olunan faiz gəlirlərindən daha təhlükəsiz və sağlam olacaqdır;
7. “HİKT” üzrə kredit mədəniyyəti səviyyəsinin aşağı olduğu “Azərbaycan borcalanı”nın kredit (yığım əmanəti) ödənişlərinə faizlərin hesablanması, “Azərbaycan borcalanı”nı intizamlı ödəniş etməyə sövq edəcəkdir. Banklarda “HİKT”-nin istifadəsi ilə “Azərbaycan borcalanı”nda ödəniş intizamı yaranacaqdır ki, bu da müddət keçdikcə “Azərbaycan borcalanı”nda kredit mədəniyyətinin formalaşmasına və məsuliyyətliyinə gətirib çıxaracaqdır.

Azərbaycan kommersiya banklarında Ümumi Qəbul Olunmuş Mühəsibat Uçotu Standartlarına və Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına keçid kreditləşmədə müasir texnologiyaların tətbiqi imkanlarını daha artırıcaqdır.

3.3. Azərbaycan banklarında kredit siyasətinin tətbiqində yeni meyillər

Kredit strategiyası cəlb olunmuş vəsaitlərin strukturu, kadr və informasiya resurslarının yetərliyi və adekvatlığı nəzərə alınmaqla kreditlərin növləri üzrə (ipoteka, istehlak, kommersioniya) bankın kredit resurslarının yerləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyən edir. Strategiyada kredit portfelinin diversifikasiyası (iqtisadi sektorlar, coğrafi ərazilər, valyuta növləri, kreditlərin müddəti və gəlirliyi), qeyri-qanuni fəaliyyətlə məşğul olan borcalanlarla əməkdaşlığa yol verilməməsi və digər kreditləşmə fəaliyyəti ilə bağlı məsələlər üzrə bankın mövqeyi ifadə edilir.

Kredit strategiyası bankın ixtisaslaşması ilə cəmləşmə səviyyəsinin məhdudlaşdırılması arasında tarazlığın təmin edilməsi və kredit fəaliyyətinin yalnız mərkəzləşdirilmiş qaydada və ya filiallar tərəfindən də həyata keçirilməsi kimi strateji məsələləri əhatə etməlidir.

Bank tərəfindən kredit sifarişlərinin qiymətləndirməsi meyarları kreditlərin həcmi, müddəti, onlarla bağlı risklərin səviyyəsi, borcalanın fəaliyyət növü və digər amillərlə müəyyən edilir.

Meyarlar ən azı aşağıdakı amillər üzrə qruplaşdırılır: Kreditin məqsədi və ödənişlərin mənbəyi; Borcalanla və onun sifariş etdiyi kreditlə bağlı riskin səviyyəsi; Kreditin, habelə onun müqabilində təklif olunan təminatın bazar və iqtisadi dəyişikliklərə qarşı həssaslığı; Borcalanın kredit tarixi, habelə tarixi məlumatlar və müxtəlif ssenarilər nəzərə alınmaqla nağd vəsait axını proqnozlarına əsasən borcalanın cari kredit qaytarma qabiliyyəti; Kommersioniya kreditləri üzrə fəaliyyət sahəsində borcalanın təcrübə və bilikləri; Kreditin növü ilə bağlı iqtisadi/bazar sektorunun vəziyyəti və həmin sektorda borcalanın vəziyyəti; Kredit müddəti ərzində kredit müqaviləsinə düzəlişlər edilməsi imkanı da daxil olmaqla

kreditin şərtləri və müddəti; Təminatın adekvatlığı və zərurət yarandıqda onun realizasiyası və ya istifadə edilməsi.

Borcalana kredit ilk dəfə verildikdə bank borcalanın nüfuzunu və öhdəlik götürmə qabiliyyətini nəzərə almalıdır. Lakin borcalanın yüksək nüfuzu ona kreditin verilməsi barədə qərar qəbul edilməsinə yeganə əsas olmamalıdır.

Hüquqi şəxslər tərəfindən təqdim olunmuş kredit sifarişi qiymətləndirilərkən bank sifarişçinin korporativ idarəetmə sisteminin mövcudluğu və onun adekvat olmasını kredit riskinin ölçülməsində nəzərə almalıdır.

Bank müəyyən edilmiş meyarlara əsaslanaraq hər bir borcalana (fiziki şəxslər, o cümlədən hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər istisna olmaqla) bankdaxili reyting verməlidir.

Kreditlərin verilməsi üzrə bankdaxili qaydalar kredit işini hərtərəfli tənzimləməli və kredit əməliyyatları aparılan zaman işdə rəhbər tutulmalıdır. Hər bir bank kreditlərin verilməsi üzrə bankdaxili qaydalarda apardığı kredit əməliyyatlarının xarakterini və mürəkkəbliyini nəzərə alaraq aşağıdakı məsələləri əks etdirməlidir:

Bankdaxili qaydalarda kreditlərin verilməsi funksiyasını yerinə yetirən strukturların dəqiq səlahiyyət bölgüsü müəyyən edilməlidir. Bankdaxili strukturlara və ayrı-ayrı əməkdaşlara kredit sifarişlərinə rəy verilməsi və müvafiq qərarın qəbul edilməsi səlahiyyəti verilərkən qüvvədə olan bank qanunvericiliyinin tələbləri, əməkdaşların iş təcrübəsi və ixtisas səviyyəsi nəzərə alınmalıdır.

Maraqlar münaqişəsinin yaranmasına yol verməmək məqsədilə bankda kredit riskinin qiymətləndirilməsi, o cümlədən kreditlərin təsnifləşdirilməsi funksiyası kredit portfelinin keyfiyyətinə, habelə normativlərə, prudensial hesabatlığa, bankdaxili tələb və limitlərin icrasına nəzarət funksiyasından müstəqil olmalıdır. Bank qeyd olunan funksiyaların yerinə yetirilməsi üçün məsul şəxslər və ya struktur bölmələr müəyyən etməlidir.

Bankın rəhbərliyi təşviqetmə siyasəti ilə kredit siyasəti arasında ziddiyyətin yaranmasına yol verməməlidir (müəyyən olunmuş kredit limitlərinə riayət etmədən verilmiş kreditlərin sayının və məbləğlərinin artırılması əlavə mükafatlandırılmamalıdır).

Bankdaxili qaydalar kreditlərin bütün məlum cəmləşmələri üzrə (kreditlərin növləri, aidiyyəti olan şəxslər, iqtisadiyyatın sektorları, coğrafi zonalar və s.) limitlər, müntəzəm monitoring və hesabat tərtib edilməsi ilə əlaqədar tələbləri müəyyən etməlidir.

Limitlər müəyyənləşdirilərkən bank tərəfindən hər bir kredit növü üzrə tələb olunan gəlirlik səviyyəsi və kredit portfelinin, habelə kreditlərin verilməsi üçün cəlb edilmiş vəsaitlərin həssaslığının qiymətləndirilməsinin nəticələri nəzərə alınmalıdır.

Bankdaxili qaydalarda kredit portfelinə və ya məcmu kapitala nisbətə bank tərəfindən Milli Bankın müəyyən etdiyi prudensial tələblər nəzərə alınmaqla ən azı aşağıdakı limitlər müəyyən edilməlidir:

1. hər bir növü üzrə kreditin maksimum məbləği və növlər üzrə kreditlərin cəmləşməsi;
2. kreditlərin ümumi həcmnin depozitlərin həcminə nisbəti;
3. kreditlərin ümumi həcmnin depozitlərin və cəlb edilmiş digər vəsaitlərin cəminə nisbəti;
4. bir borcalan və bir-biri ilə əlaqəli borcalanlar qrupu üzrə kreditin maksimum məbləği və bu cür kreditlərin cəmləşməsi;
5. coğrafi yerləşmə üzrə kreditlərin cəmləşməsi, o cümlədən bir ölkə və ya bir-biri ilə sıx əlaqədə olan ölkələr üzrə cəmləşmə;
6. kreditlərin əsas valyuta növləri üzrə cəmləşməsi;
7. aidiyyəti olan şəxslərə verilən kreditin maksimum məbləğ və bu cür kreditlərin cəmləşməsi;

8. borcalanlar statusu üzrə kreditlərin cəmləşməsi (hüquqi, fiziki şəxslər və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıqla məşğul olan fiziki şəxslər);
9. təminatın növü üzrə cəmləşmə (daşınmaz əmlak, qiymətli kağızlar və s.);
10. eyni ödəmə müddətləri olan kreditlərin cəmləşməsi;
11. təminatçısı eyni olan kreditlərin cəmləşməsi;
12. qeyri-işlək kreditlərin cəmləşməsi;
13. təminatsız (blank) kreditlərin maksimum məbləği və bu cür kreditlərin cəmləşməsi;
14. filial tərəfindən verilən kreditlərin maksimum məbləği və bu cür kreditlərin cəmləşməsi (filiala bu növ əməliyyatlara icazə verildikdə).

Kreditlərin mühüm cəmləşməsi barədə rəhbərliyə mütəmadi olaraq məlumat təqdim olunmalıdır. Müəyyən olunmuş limitlərdən artıq məbləğdə, habelə bank üçün yeni olan sahəyə kreditlər yalnız Müşahidə Şurasının razılığı əsasında verilməlidir. Belə kreditlər verilərkən bankın üzərinə götürdüyü riskin qiymətləndirilməsi və monitorinqi üçün əlavə prosedurlar olmalıdır.

Kredit strategiyasına əsasən və müxtəlif kredit növlərinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla bank hər bir kredit növü üzrə kreditlərin verilməsi, monitorinqi və onlara nəzarət üzrə fərqli qaydalar müəyyən etməlidir.

Bankın mövcud kredit strategiyasında nəzərdə tutulmayan digər kredit növlərinə tələbat yarandıqda onların verilməsi üzrə prosedurlar müəyyən edilməlidir.

Qeyri-rezidentlərə və respublikadan kənarında fəaliyyət göstərən şəxslərə kreditlər verilərkən bank tərəfindən kreditorun mənşə və ya fəaliyyət göstərdiyi ölkə ilə bağlı riskin ölçülməsi və monitorinqi üzrə prosedurlar bankdaxili qaydalarda öz əksini tapmalıdır.

Kreditləri xarici valyutada verildikdə (ölkədaxilində və ölkədənkənar) belə kreditlərlə bağlı yaranan xarici valyuta riski, habelə beynəlxalq əməliyyatlarda yaranan transfer riski də nəzərə alınmalıdır.

Bank kreditin məqsədyönlü istifadəsini müəyyən etmək məqsədilə kredit sifarişinin qiymətləndirilməsi zamanı müştərilərin fəaliyyətinin təhlilini aparmalı, habelə kreditə xidmət dövründə bu fəaliyyətin daimi monitorinqini həyata keçirməli və müvafiq tədbirlər görməlidir. Bank tərəfindən müştəri fəaliyyəti təhlil edilərkən Bank nəzarəti üzrə Bazel Komitəsinin “Müştərini Tanı” standartını rəhbər tutmalıdır.

Kreditin (əsas borc və faiz məbləğləri) ödəniş müddəti kreditin məqsədindən, növündən, ödəmə mənbəyindən, borcalanın fəaliyyətinin mövsümi/dövri xarakterindən, habelə real pul axınlarının proqnozundan asılı olaraq müəyyən edilməlidir.

Bankdaxili qaydalarda kreditlərin ödənilməsi müddətlərinin uzadılmasına, qanunvericiliyə uyğun olaraq vaxtından əvvəl ödənişlərin bank tərəfindən tələb edilməsinə dair ümumi şərtlər müəyyən edilməli və kredit müqaviləsində öz əksini tapmalıdır.

Bankdaxili qaydalarda kredit üzrə ödənişlər anuitet formasında nəzərdə tutulduqda anuitet ödənişlərin vaxtından əvvəl aparılması şərtləri və bu zaman anuitetlərin yenidən hesablanması və ödənilməsi (anuitet ödənişlərin məbləğinin azaldılması və/və ya ödəniş müddətinin qısaltılması) qaydaları müəyyən edilməlidir.

Bankdaxili qaydalarda ilkin ödəniş (kredit hesabına alınan əmlakın dəyərinin bir hissəsinin borcalan tərəfindən öz vəsaiti hesabına ödənilməsi) nəzərdə tutulduqda, bu ödənişlərə dair minimal tələblər müəyyən edilməlidir.

Kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi. Bankdaxili qaydalarda ayrı-ayrı kreditlər və onların müxtəlif növləri üzrə faiz dərəcələrini

müəyyənləşdirmək üçün istifadə edilən iqtisadi və bazar şərtləri, habelə müxtəlif amillər nəzərdə tutulmalıdır. Banklar kreditlərə tətbiq ediləcək faiz dərəcələrini müəyyənləşdirərkən resursların dəyərini, kreditlərə xidmət xərclərini, ümumi inzibati xərcləri, mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatı və yetərli miqdarda mənfəəti, portfel üzrə itkiləri, eləcə də əlavə komisiyon haqlarının tutulub-tutulmamasını nəzərə almalıdırlar.

Kreditin növündən asılı olaraq bank faiz dərəcələrinin minimum və maksimum həddini istifadə etdikdə bu zaman onların istifadəsi meyarlarını müəyyən etməlidir.

Güzəştlər. Bankda güzəştli şərtlərlə kreditlərin verilməsi üçün müvafiq meyarlar müəyyən edilməlidir. Güzəştli kreditlərin verilməsi praktikası, yəni eyni növ kredit və borcalanlarla müqayisədə digər borcalanlara daha sərfəli şərtlərlə kreditlərin verilməsi dəqiq prosedurlaşdırılmalı və bankın ümumi kredit strategiyası, habelə bank qanunvericiliyinin tələbləri ilə ziddiyyət təşkil etməməlidir.

Təminatın (kredit öhdəliklərinin icrasının təmin edilməsi üsulunun) qiymətləndirilməsi və götürülməsi. Təminatın dəyəri bankı kredit əməliyyatı üzrə dəyən zərərdən qorumaq üçün kifayət etməli, eyni zamanda kreditlərin qaytarılması üçün yeganə və əsas mənbə olmamalıdır. Kreditin qaytarılması üçün əsas borcalanın sağlam maliyyə vəziyyəti və fəaliyyəti dövründə əldə etdiyi pul vəsaiti olmalıdır.

Kreditlər təminatla və ya təminatsız (blank) şərtlərlə verilə bilər. Təminatsız kreditlərin verilməsi üzrə bank tərəfindən ayrıca meyarlar müəyyən edilməlidir. Təminatsız kreditlər yalnız krediti qaytarma qabiliyyəti və nüfuzu yüksək səviyyədə olan borcalana onun gəlirliyinin adekvat olması müəyyən edildikdə verilməlidir. Təminatsız kreditlər verdikdə bank borcalanın daha uzunmüddətli maliyyə hesabatlarını (fiziki şəxslər üçün əmək haqqı və/və ya rəsmi qaydada

təsdiq edilmiş fiziki şəxsin digər mənbələrdən aldığı gəlirlər barədə arayış) və kredit tarixini əldə etməlidir. Maliyyə hesabatları (arayışlar) sifarişin təqdim edilməsi tarixindən fiziki şəxslər üçün ən azı əvvəlki altı aylıq dövrü, hüquqi şəxslər üçün isə iki illik dövrü əhatə etməlidir.

Bankdaxili qaydalarda girov şəklində götürüləcək təminatın bazar dəyərinin kredit məbləğinə olan nisbətinin məqbul əmsalları müəyyənləşdirilməlidir.

Təminat girov şəklində götürülərkən bankdaxili qaydalarda girovun qiymətləndirilməsinin mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq bankın mütəxəssisi və ya kənar qiymətləndirici tərəfindən aparılmasına dair prosedurlar müəyyən edilməlidir. Girovun qiymətləndirilməsi üçün bankın əməkdaşlarının və ya kənar qiymətləndiricilərin cəlb edilməsi üzrə meyarlar müəyyən edilməlidir. Qiymətləndirməni həyata keçirən bankın əməkdaşları müvafiq bilik səviyyəsinə və təcrübəyə malik olmalıdırlar. Bankda qiymətləndirmənin aparılması üçün cəlb edilən kənar qiymətləndiricilərin peşəkarlığına, təcrübə və ixtisasına qarşı tələblər, habelə onların seçilməsi mexanizmləri müəyyən edilməlidir. Məbləği bankın məcmu kapitalının 5%-dən yuxarı olan bir borcalana və ya bir-biri ilə əlaqədar borcalanlar qrupuna verilən kreditlər üzrə girov ən azı iki kənar qiymətləndirici tərəfindən ayrıca qiymətləndirilməlidir. Bu zaman qiymətlər fərqli olduqda bank tərəfindən girovun aşağı olan qiyməti əsas götürülməlidir.

Girovla təmin olunmuş kreditlərdən dəyən zərərin minimallaşdırılması üçün təminatın bazar dəyəri konservativ yanaşma, qiymətləndiricinin seçilməsi isə sərt meyarlar əsasında müəyyən edilməlidir.

Kredit üzrə təminat qəbul edildikdə bank girov kimi götürülmüş əmlak üzrə bütün texniki və hüquqi sənədlərin təqdim olunmasını tələb etməlidir. Bank təminatla bağlı təqdim edilmiş sənədlərlə təminatın faktiki mövcudluğu və keyfiyyəti arasında uyğunsuzluğu aşkar etmək, borcalan tərəfindən təminatın adekvat vəziyyətdə saxlanmasını təmin etmək məqsədilə bankdaxili qaydalarda

müvafiq tədbirləri (yerlərdə dövrü yoxlamaların aparılması və s.), habelə təminatın sığortalanmasına dair tələbin irəli sürülməsi hallarını əks etdirilməlidir.

Kreditlər qiymətli kağızlarla təmin olunduqda, bank bu kağızların real dəyəri və satış imkanlarını nəzərə alaraq onların qiymətləndirilməsi qaydalarını müəyyən etməlidir.

Bankdaxili qaydalarda təminatın əvəzləşdirilməsinin, habelə yeni təminatın dəyərinin kreditin məbləğinə olan nisbətinin dəyişdirilməsi üzrə mümkün hallar, meyar və prosedurlar müəyyən edilməlidir. Bundan əlavə, bank öz siyasətinə və Milli Bankın müvafiq tələblərinə uyğun yeni təminatın dəyərinin kreditin məbləğinə olan nisbətinin minimum səviyyəsini təyin etməlidir.

Borcalan tərəfindən girov şəklində təqdim olunmuş əmlakın əvəz edilməsinə zərurət yarandıqda bank yeni təminatın dəyərinin kreditin ödənilməmiş məbləğinə olan nisbətinin əvvəlki səviyyədən aşağı olmasına yol verməməlidir.

Kredit qiymətli kağızlarla, zəminliklə, qarantiyalarla və ya bank depozitləri ilə təmin olunduqda bank bu təminatlar üzrə müddətlərini nəzərdən keçirməlidir. Belə təminatın müddəti kreditin qaytarılma müddətindən az olduqda və ya borcalan tərəfindən bu təminatın əvəz edilməsinə zərurət yarandıqda bank yeni təqdim olunmuş təminat üzrə keyfiyyət və likvidlik göstəricilərinin, habelə təminatın dəyərinin kreditin ödənilməmiş məbləğinə nisbətinin ilkin təminat göstəricilərindən az olmamasını təmin edilməlidir.

Yeni təminatın qiymətləndirilməsi və onun barəsində qərarın qəbul edilməsi üzrə banka yetərli vaxt verilməsi üçün yeni təminat ilkin təminatın vaxtı başa çatmamışdan əvvəl təqdim olunmalıdır.

Kreditin müddəti başa çatanadək real bazar dəyərinin təyin edilməsi və təminatın likvidliyinin monitorinqi üçün təminat mütəmadi olaraq bank tərəfindən yenidən qiymətləndirilməlidir. Bu məqsədlə bank təminatının mütəmadi olaraq yenidənqiymətləndirilməsi zəruri olan kreditlərin məbləğini, habelə

yenidənqiymətləndirmənin dövriliyini bankdaxili qaydalarda müəyyən etməlidir. Bankdaxili qaydalarda təminatın qiymətində müşahidə olunan mənfi meyillərə reaksiya vermə prosedurları müəyyən edilməlidir. Bankda təminatın qiymətləndirilməsi qrafiki, hesabatlıq sistemi və qiymətləndirmənin həyata keçirilməsinə məsul şəxslər müəyyən edilməlidir.

İstehlak və mikro-kreditlər üzrə girova nəzarətin həyata keçirilməsi üçün belə girovların xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla bankda ixtisaslaşmış bankdaxili sistem qurulmalıdır. Həmin sistem girovun verilmiş kreditin şərtlərinə və müddətinə adekvat olmasına nəzarəti təmin etməlidir.

Qarantıya və ya zəminliklə təmin olunmuş kreditlərin verilməsi üçün bank qarant (zəmin) haqqında ətraflı maliyyə məlumatlarının təqdim olunmasını tələb edir. Bu zaman tələb olunan məlumatın tərkibi kreditlərin verilməsinə dair bankdaxili qaydalarda öz əksini tapmalıdır.

Bankdaxili qaydalarda borcalanların krediti qaytarmaq qabiliyyətini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə həm kreditlər verilməzdən əvvəl, həm də kreditlər verildikdən sonra maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsi tələbi müəyyən olunmalıdır. Borcalan hüquqi şəxs olduqda ondan başa çatmış maliyyə ili üzrə auditdən keçmiş hesabatların, vergi orqanlarına verilən hesabatların, pul vəsatinin hərəkəti barədə hesabatın və digər hesabatların təqdim edilməsi nəzərdə tutulmalıdır. Fiziki şəxslər üçün maliyyə hesabatları qismində əmək haqqı və/və ya rəsmi qaydada təsdiq edilmiş fiziki şəxsin digər mənbələrdən aldığı gəlir barədə arayış tələb olunmalıdır. Qanunvericilikdə hüquqi şəxslərin hesabatlarının Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun təqdim olunması nəzərdə tutulduqda bu hesabatların təqdim edilməsi bank tərəfindən şərt kimi müəyyən olunmalıdır.

Borcalanın maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi sənədləşdirilməlidir. Zərurət yarandıqda banklar borcalan haqqında maliyyə məlumatlarının qiymətləndirilməsi üçün müstəqil ekspertləri, məsləhətçiləri cəlb edə bilirlər.

Bankdaxili qaydalarda borcalanın maliyyə məlumatlarının əhatə tamlığının və mötəbərliyinin təsdiqi üçün onun digər tərəflər qarşısında borc, zəminlik və digər müqavilə üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulmalıdır. Bu məqsədlə banklar Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestrinin məlumatlarından istifadə edə bilirlər. Bundan əlavə, banklar auditorlardan, reyting agentliklərindən, vergi və digər dövlət orqanlarından və s. mənbələrdən əlavə məlumatlar əldə edə bilər.

Borcalanın maliyyə vəziyyətinin monitorinqi kredit üzrə borc ödənilənədək həyata keçirilməlidir.

Kreditin verilməsi barədə qərar qəbul edərkən bank tərəfindən bir neçə borcalanın maliyyə və idarəetmə baxımından borcalanlar qrupu təşkil etdiyi araşdırılmalıdır. Bundan əlavə bank tərəfindən bir borcalana və ya bir-biri ilə əlaqəli borcalanlar qrupuna müxtəlif fəaliyyət növü üzrə kreditlərin verilməsi hallarının aşkara çıxarılması üzrə qaydalar müəyyən edilməlidir. Bir borcalana və ya bir-biri ilə əlaqəli borcalanlar qrupuna kreditlərin verilməsi qaydaları müəyyən edilərkən bank Milli Bankın müvafiq normativ xarakterli aktlarının tələblərini nəzərə alınmalıdır.

Bankdaxili qaydalarda banka aidiyyəti olan şəxslərə və aidiyyəti olan şəxslər adından hərəkət edən şəxslərə (bundan sonra- aidiyyəti olan şəxslər) kreditlərin verilməsi üçün şərtlər və məhdudiyyətlər müəyyən edilməlidir. Bu şərtlər və məhdudiyyətlər bank qanunvericiliyinə, o cümlədən Milli Bankın müvafiq normativ xarakterli aktlarına uyğun olmalıdır. Bankdaxili qaydalarda banka aidiyyəti olan şəxslərə kreditlər verilən zaman onlar üçün eyni kreditqaytarma

imkanları olan digər borcalanlara nisbətən güzəştli şərtlərin nəzərdə tutulmadığı qeyd olunmalıdır.

Banka aidiyyəti olan hüquqi şəxsin kredit sifarişini qiymətləndirərkən bank onun auditor rəyi ilə təsdiq edilmiş ən azı son iki illik maliyyə hesabatlarının təqdim olunmasını tələb etməlidir.

Bankda aidiyyəti olan şəxs ona verilən kreditin qiymətləndirilməsində, təsdiq edilməsində və verildikdən sonra ona nəzarət prosesində iştirak edə bilməz. Bu şəxslərə verilən kreditlər yalnız təminatlı kredit olmalıdır.

Bankdaxili qaydalarda banka aidiyyəti olan şəxslərə verilmiş kreditlər barədə Müşahidə Şurasına hesabatlıq sistemi, habelə hesabatların dövriliyi müəyyən edilməlidir.

Bank sindikativ və birgə kreditlərin verilməsində iştirakçı bank qismində çıxış etdikdə üzərinə götürdüyü riskin adekvat qiymətləndirilməsində təşkilatçı bankın və ya digər iştirakçı bankların birgə qiymətləndirməsinə deyil, kredit sifarişinin tam həcmdə özü tərəfindən aparılan hərtərəfli təhlilinə əsaslanmalıdır. Qeyd olunan məsələ bankın daxili qaydalarında öz əksini tapmalıdır.

Bankdaxili qaydalarda banklararası kreditləşdirməni həyata keçirmək üçün ayrıca prosedurlar müəyyən edilməlidir. Həmin prosedurlarda ən azı aşağıdakılar öz əksini tapmalıdır:

- borcalan banklar üzrə kredit limitləri və bu limitlərin müəyyən edilməsi əsasları;
- banklararası kreditlər xüsusi şərtlər, o cümlədən bazar şərtlərindən fərqli olan dərəcələr əsasında verildikdə, həmin şərtlərin əsaslandırılması;
- bankın müvafiq təminatlar təqdim etmək imkanının qiymətləndirilməsi;
- banklararası kreditlərin cəmləşməsi;
- bank holding şirkəti ilə bağlı risk üzrə limitin müəyyən edilməsi;
- xarici ölkələr və valyutalarla bağlı risklərin nəzərə alınması.

Bankdaxili qaydalarda bank tərəfindən götürülmüş digər öhdəliklərin, o cümlədən bank tərəfindən verilmiş qarantiyaların, açılmış akkreditivlərin, yaxud bunlara oxşar alətlərin məqsədləri və onlardan istifadə edilməsi halları ətraflı əks olunmalıdır. Bu cür vasitələrin verilməsi şərtləri, onların sənədləşdirilməsi və onlar barədə hesabat təqdim edilməsi üçün tələblər müəyyən edilməlidir. Sənədləşdirmə kreditin verilməsi üçün istifadə edilən məlumat formasında aparılmalıdır. Akkreditivlər barəsində isə əlavə sənədləşmənin aparılması üzrə tələblər (aparılmış ödənişlər, məhsulun hansı ölkədə istehsal olunduğunu təsdiq edən sənəd, ödəniş tələbnaməsi, qaimələr, alınan əşyanın sığorta sənədləri və beynəlxalq praktikada qəbul olunmuş qaydalara müvafiq surətdə tələb olunan digər sənədlər) nəzərdə tutulmalıdır.

Bankdaxili qaydalarda kreditlərdən dəyə bilən zərərlər üzrə yaradılmalı olan xüsusi ehtiyatın adekvatlığının qiymətləndirilməsi üzrə müvafiq proseduralar, o cümlədən qiymətləndirmənin keçirilməsi müddətləri və bunun üçün məsul şəxslər müəyyənləşdirilməlidir. Bu qaydalar Milli Bankın normativ xarakterli aktlarına uyğun olmalıdır.

Bankdaxili qaydalarda kredit portfelinə müntəzəm nəzarət edilməsi tələbi məcburi şərt kimi müəyyən edilməlidir. Nəzarətin keçirilməsi üçün məsul olan şəxslər və müddətlər təyin olunmalıdır.

Kredit portfelinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün bank müxtəlif qiymətləndirmə üsullarının tətbiqi məqsədilə kreditləri müxtəlif meyarlara əsasən qruplaşdırma bilər (istehlak kreditləri, fiziki şəxslərə verilmiş kredit kartları, və s.). Bank tərəfindən təsadüfi, proporsional, statistik seçim vasitəsilə qeyd olunan qruplardan bir neçə kredit seçilir və onların hərtərəfli qiymətləndirilməsi həyata keçirilir. Qiymətləndirmə zamanı seçilmiş kreditlər üzrə əldə edilmiş keyfiyyət parametrləri həmin qrupa proporsional şəkildə aid edilir.

Məbləğindən və növündən asılı olmayaraq aşağıdakı kreditlər fərdi olaraq hərtərəfli qiymətləndirilməlidir:

- hüquqi şəxslərə verilmiş bütün kreditlər;
- bank səhmdarlarına və banka aidiyyəti olan şəxslərə verilmiş bütün kreditlər;
- verildiyi tarixdən sonra faiz dərəcələri, ödəniş və digər şərtləri dəyişdirilmiş bütün kreditlər;

- faizlərin və/və ya əsas borc məbləğinin ödənilməsi 30 gündən çox gecikdirilmiş bütün kreditlər, o cümlədən faizləri kapitallaşdırılmış və ya müddəti uzadılmış kreditlər;

- qeyri-standart kreditlər kimi təsnifləşdirilmişdir bütün kreditlər;
- qeyri-işlək kreditlər;
- bankdaxili qaydalarda müəyyən edilmiş digər kreditlər.
- Kredit portfelinin keyfiyyətinin təhlili aşağıdakıları da əhatə etməlidir:
- borcalanların sayı, kreditlərin orta müddəti və kreditin orta faiz dərəcəsi;
- kredit portfelinin bölgüsü, o cümlədən müxtəlif növlərdəki kreditlərin ümumi sayının və ümumi məbləğinin təhlili (valyutalar, ödəmə müddətləri (qısamüddətli və ya uzunmüddətli), fəaliyyət növləri, mülkiyyət növləri (dövlət, xüsusi, bələdiyyə), borcalanların statusu (hüquqi və ya fiziki şəxslər), və s. üzrə).

Bank kredit portfelinə nəzarət çərçivəsində problemlə kreditlərin erkən xəbərdarlıq sistemini qurmalı və aşkar edilmiş problemlərin aradan qaldırılması üçün prosedurlar müəyyən etməlidir.

Bank kredit portfelinin kənar iqtisadi, maliyyə və bazar riskləri ilə bağlı amillərinə, o cümlədən faiz dərəcəsinin dəyişməsi, valyuta məzənnəsi, likvidlik göstəricilərinə, iqtisadi sektorlar üzrə dövrü/mövsümi göstəricilərə, qiymətlərin dəyişməsi proqnozuna həssaslıq səviyyəsinin ölçülməsi mexanizmini hazırlamalı və mütəmadi olaraq qiymətləndirməlidir. Qiymətləndirmə mexanizmi kimi stress-

testləşdirmənin keçirilməsi, ssenarilərin təhlili və digər riyazi üsullar istifadə edilə bilər. Bank bu üsulların aktuallığını və adekvatlığını mütəmadi olaraq qiymətləndirməlidir.

Kredit portfelinin həssaslığının qiymətləndirilməsinin nəticələri barədə məlumat müvafiq qərarın qəbul edilməsi üçün İdarə Heyətinə və Müşahidə Şurasına təqdim olunmalıdır. Bankdaxili qayda və limitlərə yenidən baxılarkən kredit portfelinin həssaslığının qiymətləndirilməsinin nəticələri nəzərə alınmalıdır.

Bankdaxili qaydalarda kredit riski və kreditlərin idarə olunmasının müxtəlif tərəfləri, o cümlədən borcun tutulması tədbirləri və kredit portfelinin keyfiyyətinin təhlili nəticələri barədə müvafiq daxili komitələrə, İdarə Heyətinə və Müşahidə Şurasına verilən hesabatların formaları, növləri və onların təqdim olunma müddətləri, habelə aşkar edilmiş uyğunsuzluqların aradan qaldırılması üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi üzrə prosedurlar müəyyən edilməlidir. Hesabatlar kifayət qədər müfəssəl olmalı və elə tərtib edilməlidir ki, rəhbərliyin müxtəlif səviyyələri, o cümlədən Müşahidə Şurası müvafiq sahələrdə və bankdaxili struktur bölmələrdə risk amillərini, habelə bankın ümumi fəaliyyətini qiymətləndirə bilsin.

Bankdaxili qaydalarda filialların kreditlərlə bağlı hesabatların baş ofisə təqdim edilməsi prosedurları müəyyən olunmalıdır.

Bankdaxili qaydalarda kreditin alınması üçün meyarlar, habelə kreditin verilməsindən imtinanın əsasları müəyyən edilməlidir. Nəticədən asılı olmayaraq kredit almaq üçün təqdim edilmiş bütün yazılı sifarişlər bankdaxili qeydiyyat jurnalında əks olunmalıdır. Kredit sifarişinin qəbul edilmə və ya qiymətləndirilmə mərhələlərində bank potensial borcalanla görüş keçirməlidir.

Kredit verildikdə borcalanla bank arasında kredit müqaviləsi imzalanır. Kredit müqaviləsində ən azı aşağıdakılar asan oxunan və aydın şəkildə göstərilməlidir:

- kreditin məqsədi və dəqiq təyinatı;

- kreditin şərtləri (kreditin məbləği, müddəti, kredit müddətindən asılı olmayaraq illik faizi, komisyon haqları (əgər nəzərdə tutulursa), bank tərəfindən tələb olunan digər ödənişlər);

- kreditin qaytarılma qrafiki;

- kreditlərin ödənilməsi müddətlərinin uzadılmasına, habelə vaxtından əvvəl ödənişlərin bank tərəfindən tələb edilməsinə, habelə borcalan tərəfindən kreditin vaxtından əvvəl ödənilməsinə dair şərtləri;

- kredit müddəti ərzində əlavə və dəyişikliklərin edilməsi qaydası;

- tərəflərin hüquq və vəzifələri;

- tərəflərin məsuliyyəti;

- mübahisələrin həlli qaydası.

Kreditin təminatı ilə bağlı sənədlər qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq rəsmiləşdirilməli və müvafiq hallarda dövlət qeydiyyatına alınmalıdır.

Müqavilələr bağlananadək bank yuxarıda göstərilən məsələlərlə bağlı borcalana ətraflı izahat verməlidir və bu barədə müqavilədə qeyd etməlidir.

Kreditin növündən asılı olaraq bank tərəfindən sifarişlərə baxılması və kreditin verilməsi üzrə qərarların qəbul edilməsinin maksimum müddəti müəyyənləşdirilməli və sifarişçiyə həmin müddət ərzində cavab verilməsi təmin edilməlidir.

Qeydiyyat jurnalında qeyd olunmuş sifarişlər üzrə kreditin verilməsindən imtina edildikdə, bank sifarişi təqdim edən fiziki və ya hüquqi şəxsə imtinanın səbəblərini göstərməklə aydın şəkildə yazılı cavab verməlidir.

Kreditin verilməsi barədə qərar qəbul edərkən bank sifarişin iqtisadi faydasına və onun bankın strateji məqsədlərinə uyğun olmasına əsaslanmalıdır və bu zaman borcalanların irqi, milliyyəti, dini, dili, cinsi, mənşəyi, əqidəsi, siyasi və sosial mənsubiyyətinə görə ayrı-seçkiliyinə (diskriminasiyasına) yol verməməlidir.

Kreditin verilməsindən imtina edilməsi barədə bankın sifarişçiyə rəsmi cavab məktubunda bu qərarın ayrı-seçkilik səbəbindən qəbul edilmədiyi bildirilməlidir.

İmtina məktubunda bank tərəfindən sifarişçinin yazılı icazəsi olmadan onun biznes layihəsinin üçüncü tərəfə açıqlanmayacağı öhdəliyin götürülməsi qeyd olunmalıdır.

Bankda istehlakçıların şikayət reyestri tərtib edilməli və bu reyestrdə bütün yazılı və elektron formatda təqdim edilmiş şikayətlərin qeydiyyatı aparılmalıdır. Reyestrə şikayətin verilmə tarixi, şikayətçi və şikayətin məzmunu barədə məlumat, bank tərəfindən görülmüş tədbirlər və şikayətin cari vəziyyəti əks etdirilməlidir.

Bankda həmin reyestrin mövcudluğu, habelə şikayət ərizələrinin təqdim edilməsi qaydası barədə məlumat ictimaiyyətə açıqlanmalı və bankın internet sahifəsində yerləşdirilməlidir.

Kreditin növlərindən asılı olaraq hər bir kreditin alınması üçün tələb olunan sənədlərin siyahısı tərtib edilməli və istehlakçılara açıqlanmalıdır. Əlavə olaraq ipoteka kreditlərinin verilməsi şərtləri haqqında məlumat, xüsusilə də sosial ipoteka və dövlət vəsaitləri hesabına verilən digər güzəştli kreditlər haqqında məlumatlar ayrıca açıqlanmalıdır.

İstehlakçılar üçün məlumatların təqdim edilməsi məqsədi ilə bankın yerləşdiyi binada qaytarılmalı kreditlərin məbləğinin hesablanması (əsas borcun və anuitet ödənişlər zamanı kredit üzrə ödəniləcək faizin ümumi məbləği) və borcalanın minimal gəlirinə dair tələblərin nümunələri olmalıdır.

Bankdaxili qaydalarda bank tərəfindən problemlə kreditlərin tənzimlənməsi öz əksini tapmalıdır. Öz fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq bank problemlə kreditlər anlayışını və kreditlərin problemlə kimi təsnifləşdirilməsi üçün meyarları müəyyən etməlidir.

Aşağıdakı hallar kreditin statusunun pisləşməsinin səbəbləri kimi qiymətləndirilə bilər:

- bank tərəfindən tələb edilən maliyyə məlumatlarının vaxtında təqdim edilməməsi;

- kredit üzrə faizlərin və əsas məbləğin vaxtında ödənilməməsi;

- borcalanın vəsait axınında təqdim edilmiş proqnozla və biznes-planla uyğunsuzluğun yaranması;

- borcalanın maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi;

- kreditin əsas borc məbləğinin və faizinin ödəmə müddətinin uzadılması üçün müraciət;

- borcalana qarşı məhkəmə iddialarının qaldırılması;

- borcalanın bankla görüşməkdən imtina etməsi;

- Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestrindən borcalanın ödəniş qabiliyyətinin pisləşməsi haqqında məlumatların alınması;

- borcalanın ödəmə qabiliyyətinə mənfi təsiri ola bilən hər hansı digər məlumatın əldə edilməsi.

Tənzimləmə zamanı hər bir kredit və borcalan fərdi qaydada nəzərdən keçirilməlidir. Bankdaxili qaydalarda ən azı aşağıdakı tənzimləmə tədbirləri əks olunmalıdır:

- borcalan tərəfindən əlavə maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsinə, əlavə təminatın verilməsinin təmin olunmasına yönəldilmiş tədbirlər;

- borcalanın maliyyə imkanlarını və ödəmə qabiliyyətini gücləndirmək yollarının tapılması istiqamətində borcalanla birgə tədbirlərin görülməsi (məsləhətçi xidmətlərinin cəlb edilməsi, əməliyyat xərclərinin azaldılması və/və ya gəlirlərin artırılması, aktivlərin satılması proqramının hazırlanması, müəssisənin yenidən təşkili, borcun restrukturizasiyası proqramının hazırlanması, kreditin şərtlərinin dəyişdirilməsi və s.);

- kredit üzrə borcalanın öhdəliklərinin başqa fiziki və ya hüquqi şəxsə ötürülməsi;

- borcun qaytarılması üçün qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada kredit təminatına tələbin yönəldilməsi.

Bankda problemlı kreditlərin, xüsusilə qeyri-işlək kreditlərin ümumi məbləği və ya kredit portfelinə nisbəti müəyyən edilmiş həddə çatdıqda bank kreditləşmə fəaliyyətini məhdudlaşdırmalı və müvafiq sağlamlaşdırma tədbirlərini həyata keçirməlidir.

Bankdaxili qaydalarda Milli Bankın prudensial tələbləri nəzərə alınmaqla kreditlərin növlərindən və gecikdirilmə müddətindən asılı olaraq faizləri hesablanmayan statusa keçirilməsi halları və səbəbləri müəyyənləşdirilməli, habelə bu barədə müvafiq hesabatların əlaqəli daxili komitələrin, İdarə Heyətinin və Müşahidə Şurasının müzakirəsinə verilməsi tələbləri müəyyən edilməlidir (problemlı kreditlər haqqında hesabatda pisləşmənin səbəbləri, mümkün zərərlər və kreditlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi tədbirləri barədə ətraflı məlumat verilməlidir və s.).

Bankdaxili qaydalarda borcun tutulması, sonrakı ardıcıl və daha ciddi tədbirlərin görülməsi üzrə tələblər və prosedurlar nəzərdə tutulmalıdır. Restrukturizasiya olunmuş kreditlər istisna olunmaqla banklarda vaxtı keçmiş kreditlərin əsassız olaraq yeni kreditlərlə əvəz edilməsi praktikasına yol verilməməlidir. Borcalana əvvəllər verilmiş kreditlər ümitsiz borclar kimi xüsusi ehtiyatlar hesabına balansdan silinmişdirsə, bu borcalana yeni kreditin verilməsi müstəsna hallarda və ciddi təhlilin aparılması əsasında yalnız əvvəllər verilmiş kreditlərin tam ödənilməsi şərti ilə nəzərdə tutula bilər.

Banklarda Milli Bankın normativ xarakterli aktlarına uyğun olaraq kreditlərin təsnifləşdirilməsini və ümitsiz borcların silinməsini təmin edən daxili qaydalar müəyyən edilməlidir.

Milli Bankın normativ xarakterli aktlarında qeyd edilən reskstrukturizasiya olunmuş kreditlərin təsnifləşdirilməsi üzrə tələblər nəzərə alınmaqla banklar tərəfindən borcalanın maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi ilə əlaqədar kreditlərin restrukturizasiyası üzrə qaydaları hazırlanmalıdır.

Bankda bütün borcalanlar üzrə kredit dosyesi (tarixçəsi) aparılmalıdır. Müştərilər üzrə məlumatların məxfiliyi qorunmalı və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, üçüncü tərəfə açıqlanmamalıdır.

Bankda kredit riski səviyyəsini və istiqamətlərini, kreditlərin verilməsi, idarə edilməsi və nəzarət tələblərini, habelə kredit portfelinin və balansdankənar öhdəliklərin keyfiyyətini özündə əks etdirən adekvat Menecment İnformasiya Sistemi (MİS) olmalıdır. MİS kredit portfelinin tərkibi və strukturu barədə məlumatları təqdim etməli, risklərin cəmləşməsini və limitlərə riayət olunmasını müəyyən etməlidir. MİS bankın müvafiq səlahiyyətli əməkdaşlarını və rəhbərliyini kredit riski üzrə göstəricilərin müəyyən edilmiş kritik həddə çatması barədə məlumatlandırmalıdır.

Kredit ehtiyatlarının daha effektiv şəkildə yerləşdirilməsinin təmini prosesində risklərə nəzarət edilməsi məqsədi ilə Azərbaycan bankları, ocümlədən “PAŞA Bank” ASC öz fəaliyyətində xüsusi işlənilib hazırlanmış Kredit Siyasətini rəhbər tutur. Bankın Kredit Siyasətinin başlıca məqsədi pul vəsaitlərinin, minimal risk halında maksimum gəlir əldə etmək imkanı verən, eyni zamanda Bankın zəruri likvidlik səviyyəsini saxlamaqla, səmərəli və effektiv yerləşdirilməsindən ibarətdir.

Kredit Siyasəti kredit fəaliyyətinin məqsədlərini və prioritetlərini, onların realizasiyası üçün vəsaitləri və metodları müəyyən edir, kredit əməliyyatlarının təşkili və nəzarəti prinsiplərini, qaydasını əhatə edir.

Bankın Kredit Siyasətinin müəyyənedici faktoru, borcların əsas məbləğinin və onlara aid faizlərin ödənilməməsi risklərinin azaldılması şərti ilə, kredit məhsullarının verilməsinin forma və metodlarının ən geniş seçimi şəraitində

müştərilərin borc vəsaitlərinə tələbatlarının ödənilməsinə istiqamətləndirməkdən ibarətdir.

Bankın qəbul etdiyi kredit risklərini, Mərkəzi Bankın tələblərinin, eləcə də, bank fəaliyyətinin kredit risklərinin idarə olunmasının beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş prinsiplərin və standartların və bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsinin tövsiyələrinin nəzərə alınması ilə minimallaşdırmaq məqsədi ilə, Bank kredit risklərinin idarə olunmasını aşağıdakı əsas prinsiplərə müvafiq olaraq həyata keçirir: Kredit fəaliyyəti sahəsində səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi; Kredit portfelinin diversifikasiyası; Kredit portfelinin monitorinqi; Mümkün zərərin ödənilməsinə uyğun ehtiyatların yaradılması.

Bankda borc alanların standart qiymətləndirilməsi vasitəsi kimi, daxili reyting qiymətləndirilmə sistemi işlənilib hazırlanmışdır. Müştərilər üzrə müxtəlif məlumat, aktivlərin keyfiyyətinin və Bankın kredit portfelinin bölünməsinin yaxşı anlaşılması üçün, Bank tərəfindən müxtəlif idarəetmə səviyyələrində istifadə olunur.

Öz fəaliyyəti ərzində Bank, mümkün zərərin müəyyən etmə məqsədi ilə kreditlərin müntəzəm şəkildə qiymətləndirilməsini həyata keçirir. Kredit aktivləri üzrə qiymətdən düşmənin obyektiv əlamətləri aşkar edildiyi halda, Bank beynəlxalq standartların tələbləri, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının müvafiq qaydaları və öz daxili normativlərinə uyğun olaraq, mümkün zərərin ödənilməsinə müvafiq ehtiyatları yaradır.

Kredit əməliyyatları portfeli strukturunda neqativ tendensiyalar aşkar edildiyi təqdirdə, Bank kredit siyasətinin və risklərin idarə olunması siyasətinin qüvvədə olan əsas prinsipləri çərçivəsində, kredit fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə operativ tədbirlər görür.

Verilən kreditlərin ədalətli dəyərinin müəyyənləşdirilməsi zamanı bank müvafiq resursların cəlb edilməsi üzrə xərcləri, eləcə də, Bankın kreditin

araşdırılması, rəsmiləşdirilməsi və aparılması üzrə əlavə xərcləri və müvafiq komissiyaların, kredit əməliyyatının risk potensialını nəzərə almaqla münasib gəlir əldə edilməsi zərurətinə əsaslanır.

Bankın Kredit Siyasətinə və resursların yerləşdirilməsi ilə əlaqədar konkret bank əməliyyatlarına nəzarət Bankda mövcud olan ümumi daxili nəzarət sistemi çərçivəsində həyata keçirilir. Bununla yanaşı, əsas nəzarətedici orqanlara daxili bölmələr aiddir (Kredit Komitəsi, Kreditlərə nəzarət şöbəsi, Maliyyə Menecmenti Departamenti, eləcə də, Daxili Audit Departamenti).

Kredit riski səviyyəsinin və onun yönəldilməsinin, kreditlərin verilməsi, idarə olunması və nəzarəti üzrə tələblərin, eləcə də, kredit portfelinin və qeyri-balans öhdəliklərinin keyfiyyətinin əks etdirilməsi üçün Bankda adekvat Menecment Məlumat Sistemi (MMS) yaradılıb. MMS kredit portfelinin məzmunu və strukturu üzrə informasiyanı təqdim edir və müəyyən edilmiş limitlərə əməl olunmasına nəzarət edir, bununla da risklərin toplanmasını azaldır. MMS, həmçinin Bankın kreditlərin verilməsi prosesində iştirak edən səlahiyyətli əməkdaşlarını və rəhbərlərini kredit riski göstəricilərinin müəyyən edilmiş limitlərə (maksimum kritik nöqtə) yaxınlaşdığı barədə məlumatlandırır. MMS İdarə Heyətini mövcud keyfiyyət meyarlarının planlaşdırılmış meyarlara uyğunsuzluğu barədə vaxtında və vaxtaşırı xəbərdar edir.

Bankın kredit siyasəti Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının normativ xarakterli aktlarını, Bank Nəzarəti üzrə Bazel Komitəsinin tövsiyələrinə və beynəlxalq təcrübəni nəzərə alaraq hazırlanmış bankdaxili qaydalar və standartlara uyğun kredit resurslarının səmərəli və effektiv yerləşdirilməsindən ibarətdir.

Bankın kredit siyasəti dəqiqlik, çeviklik, düzgünlük, peşəkarlıq, şəffaflığın təmin edilməsi, rahat xidmət kimi korporativ prinsipləri əsas tutaraq hazırlanmışdır.

Bankın kredit siyasətində prioritet sahələri istehlak krediti, avtomobil krediti, ekspress krediti (mikrokredit), kredit plastik kartları, hüquqi şəxslərə kredit, ipoteka krediti tutur.

Kredit siyasətinin əsas məqsədini kredit risklərinin idarə edilməsi təşkil edir. Bu prosesə mövcud risklərin minimumlaşdırılması, baş verə biləcək risklərin əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsi və onların qarşısının alınması üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi daxildir.

Kredit risklərinin idarə edilməsi mərhələləri:

1. Kredit ərizələrinin düzgün qiymətləndirilməsi.

1.1 Kredit ərizəsi – Müştərinin kredit əldə etmək üçün banka müraciəti.

1.2 Ərizənin qiymətləndirilməsi – Kredit mütəxəssisi tərəfindən müştərinin kreditin şərtlərinə uyğunluğunun qiymətləndirilməsi.

1.3 Müştərinin təhlili – Kredit mütəxəssisi tərəfindən müştərinin maliyyə göstəriciləri, krediti qaytara bilmə qabiliyyətinin təhlil olunması.

1.4 Qərar qəbul olunması – Kreditin növündən və məbləğindən asılı olaraq ən qısa zaman ərzində Filial və ya Baş İdarə tərəfindən kreditin verilməsi və təsdiqlənməsi.

Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və ehtiyatların yaradılması.

Mövcud məlumatlara əsasən əməliyyat sistemi tərəfindən avtomatik olaraq ARMB-nin normativ xarakterli aktlarına uyğun olaraq aktivlər təsnifləşdirilir və müvafiq ehtiyatlar yaradılır.

Kredit portfelinin diversifikasiyası.

Risk faktorlarını nəzərə alaraq kredit məhsulların İqtisadi sektorlar, coğrafi ərazilər, valyuta növləri, kreditlərin müddəti və gəlirliyi, müxtəlif müştəri qrupları və s. kateqoriyalar üzrə təsnifləşdirir.

Kreditlərin müntəzəm olaraq təhlili.

Bankda mövcud sistem, müştəri ilə əlaqələr, satışları, gecikmələri, ödənişləri və s. əks etdirən xüsusi hesabatlar vasitəsilə kreditlər nəzarət altında saxlanılır. Həmçinin, Risklərin idarə edilməsi departamenti nəzdində Kreditlərə nəzarət və Monitoring şöbələri tərəfindən mütəmadi olaraq kreditlərin təyinatı üzrə xərclənməsinə nəzarət olunur, kredit götürmüş şəxslərin maliyyə vəziyyətini təhlil etmək üçün yerində yoxlamalar həyata keçirilir və əldə olunmuş nəticələrlə bağlı aylıq əsasda rəhbərliyə hesabatlar təqdim olunur.

Problemlı kreditlərə nəzarət.

Problemlı kreditlərə gündəlik nəzarət xüsusi proqram təminatı və hesabatlıq ilə həyata keçirilir. Proqram və hesabatlıq problemlı kreditlərdə dəyişmə tendensiyalarını müvafiq göstəricilər üzrə əks etdirir.

Problemlı kreditlərlə iş şöbəsi aylıq əsasda görülmüş işlərlə bağlı hesabatlar hazırlayır və Kredit Komitəsinə təqdim edir. Problemlı kreditlərin müzakirəsi Kredit Komitəsində həyata keçirilir.

Bank daxilində problemlı kreditlərə nəzarət üç pillədən ibarətdir:

Xidmət qurumu tərəfindən nəzarət – Müştəri ilə əlaqələr qurmaqla ödənişlərin vaxtında icra olunmasını tənzimləyir. Müştəri öhdəliklərini müəyyən müddət ərzində yerinə yetirməkdən imtina etdikdə mövcud müştəri ilə bağlı sənədlər və məlumatlar Problemlı kreditlərlə iş şöbəsinə ötürülür.

Problemlı kreditlərlə iş şöbəsi - Problemlı kreditlərin yığımlı həyata keçirilir. Problemlı kreditlərin yığımlı mümkün olmadıqda məhkəmə prosedurları üçün müvafiq sənədlər toplanılır və Hüquq Departamentinə təqdim olunur.

Hüquq departamenti – Bankın maraqlarını məhkəmədə təmsil edir və qanunvericiliyə uyğun olaraq kreditin tam qaytarılması üçün bütün prosedurları həyata keçirir.

Balansdankənar risk təhlükəsinə baxılması.

Balansdankənar risklərin minimumlaşdırılması məqsədilə balansdankənar öhdəliklərlə bağlı müraciətlər dərindən analiz olunur və növündən asılı olaraq qərarlar Kredit Komitəsi və ya digər struktur vahidi tərəfindən verilir. Bank təminatlı balansdankənar öhdəliklərin icrasına üstünlük verir.

Hesabatlılıq sistemi.

Risklərin düzgün və effektiv idarə edilməsi məqsədilə rüblük və aylıq əsasda Müşahidə Şurasına, İdarə Heyətinə xüsusi hesabatlar təqdim olunur. Hesabatlarda həmçinin, risklərin idarə edilməsinə dair minimum tələblər, limitlərə riayət olunması, sistemin adekvatlığı, prosesin effektivliyi, risk göstəricilərindəki meyllər öz əksini tapır.

Təminatların nəzarətdə saxlanması.

Təminatlar daima təhlil olunur və dəyişikliklər olduqda təminatın növündən asılı olaraq bank mütəxəssisi və ya qiymətləndirmə şirkəti tərəfindən yenidən qiymətləndirilir.

Borc məbləğlərinin bir hissəsinin və ya hamısının (əsas və faiz məbləği) kredit müqaviləsinin şərtlərinə əsasən yığılmaması zamanı, borcun qiymətdən düşmüş kimi müəyyən edilməsi.

Bank daxilində problemlə kreditlərə nəzarətin hər üç pilləsi həyata keçirildiyi, lakin kreditin yığılı baş tutmadığı halda borc qiymətdən düşmüş kimi müəyyən olunur və balansdankənar hesablarda qeydiyyatı aparılır.

Ayrı-ayrı kredit limitlərinin müəyyənəndirilməsi.

Kredit limitləri bankın müvafiq struktur bölməsi tərəfindən müəyyənəndirilir və kreditlər yalnız müəyyən olunmuş limitlər çərçivəsində verilir.

Bank Kredit siyasətini mütəmadi olaraq nəzarətdə saxlayır və ehtiyac yarandıqda təkmilləşdirmələr aparır: səlahiyyətlərin bölgüsünü, sistemin adekvatlığını, bankdaxili qaydaları nəzərdən keçirir.

Bank kredit siyasətini həyata keçirərkən sosial və mənəvi məsuliyyətini nəzərə alaraq insanların sağlamlığına, cəmiyyətin mənəviyyətinə və ətraf mühitə zərər gətirən projətləri kreditlə təmin etmir. Bank hər yolla pulların yuyulması faktına icazə vermir.

Nəticə

Kredit siyasəti cəlb olunmuş vəsaitlərin strukturu, kadr və informasiya resurslarının yetərliliyi və adekvatlığı nəzərə alınmaqla kreditlərin növləri üzrə (ipoteka, istehlak, kommersion) bankın kredit resurslarının yerləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyən edir. Kredit siyasətində kredit portfelinin divesifikasiyası (iqtisadi sektorlar, coğrafi ərazilər, valyuta növləri, kreditlərin müddəti və gəlirliliyi), qeyri-qanuni fəaliyyətlə məşğul olan borcalanlara əməkdaşlığa yol verilməməsi və digər kreditləşmə fəaliyyəti ilə bağlı məsələlər üzrə bankın mövqeyi ifadə edilir.

Kredit siyasətinin üstqurum qateqoriyası kimi şərh edilməsi kredit siyasətini funksiyalarından (onun mahiyyətinin təzahürü kimi) bəhs etməyə imkan verir. Fikrimizcə, kredit siyasətinin funksiyalarını şərti olaraq iki qrupa ayırmaq olar: bank siyasətinin müxtəlif elementlərinə xas olan ümumi funksiyalar və kredit siyasətini bank siyasətinin digər elementlərindən fərqləndirən spesifik. Ümumi funksiyalara aiddir: kommersion funksiyası, yəni bankın kredit, hesab, ödəmə və digər əməliyyatlardan gəlir əldə etməsi funksiyası, həvəsləndirici və nəzarət. Həvəsləndirici funksiya onda özünü büruzə verir ki, dövlətin, bankın, müştərilərin obyektiv tələbatlarını əks etdirən kredit siyasəti müvəqqəti sərbəst olan pul vəsaitlərinin toplanmasını və onlardan rəşional istifadəni həvəsləndirir. Bankın müştərisi üçün banka depozitə qoyduğu vəsaitlərə görə əlavə gəlir əldə etmək imkanı müştəri üçün müəyyən müddətdə cari istehlakdan imtina etmək üçün stimuldur. Kommersion bankını kredit siyasətini işləyərkən cəmiyyətin, dövlətin bank sisteminin və konkret bankın inkişaf səviyyəsini nəzərə almaq lazımdır. Bu cür yanaşma iqtisadi ədəbiyyatda hamılıqla qəbul olunmuş yanaşmadan onunla fərqlənir ki, bu, birincisi, kredit siyasətini geniş mənada kreditör və borcalan bankın mövqeyindən nəzərdən keçirir, ikincisi, siyasətdən makro- və mikroiqtisadi səviyyələrdə istifadənin öyrənilməsini nəzərdə tutur.

Bankın kredit siyasəti kreditləşmə əməliyyatlarını yerinə yetirərkən, onları idarə edərkən bank işçilərinin əldə rəhbər tutduqları standartları, parametrləri, prosedurları müəyyənləşdirir.

Bu baxımdan kreditləşmənin, əsasən istehlak kreditlərinin tənzimlənməsini Mərkəzi Bank hədəf olaraq seçib. Mərkəzi Bank öz siyasətində qeyd edir ki, “Bank sektorunda artımın keyfiyyət parametrləri izlənəcək və sektorial diversifikasiya ümumi iqtisadiyyatın inkişaf trayektoriyasına uyğunlaşdırılacaqdır. Bu çərçivədə ayrı-ayrı kredit məhsullarının, o cümlədən istehlak kreditlərinin artım dinamikasının risk təhlillərinə xüsusi önəm veriləcək. İstehlak kreditləri üzrə risklərin preventiv tənzimlənməsi mühüm prioritet olacaqdır. Ümumən, bankların kredit aktivliyinin iqtisadi tsikldə optimal rolunun təmin olunması daim qiymətləndiriləcəkdir. Formalaşmış kredit portfelinin keyfiyyətinin qorunması və yaxşılaşdırılması məqsədilə tədbirlər gücləndiriləcəkdir. İstehlak kreditləri üzrə yüksək “leverage”nin qarşısının alınması məqsədilə əhalinin ödəniş qabiliyyəti və istehlak kreditləşməsi arasında tarazlığın qorunması üçün yeni tənzimləmə tələbləri müəyyənləşdiriləcəkdir. Kreditləşmədə “borcun gəlirə” nisbəti əmsali tətbiq ediləcək və Mərkəzi Bank tərəfindən bu əmsal üzrə maksimum hədd müəyyən ediləcəkdir”.

Kredit strategiyası cəlb olunmuş vəsaitlərin strukturu, kadr və informasiya resurslarının yetərliyi və adekvatlığı nəzərə alınmaqla kreditlərin növləri üzrə (ipoteka, istehlak, kommertiya) bankın kredit resurslarının yerləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyən edir. Strategiyada kredit portfelinin diversifikasiyası (iqtisadi sektorlar, coğrafi ərazilər, valyuta növləri, kreditlərin müddəti və gəlirliyi), qeyri-qanuni fəaliyyətlə məşğul olan borcalanlarla əməkdaşlığa yol verilməməsi və digər kreditləşmə fəaliyyəti ilə bağlı məsələlər üzrə bankın mövqeyi ifadə edilir.

Hazırda bank sektorunun dayanıqlığının əsas indikatoru olan kapital adekvatlığı 12%-lik normaya qarşı 18,7% təşkil edir. Bank sisteminin məcmu kapitalı cari ilin 11 ayında 21,3% artmışdır.

Bank sektorunun likvidliyi yüksəkdir, öhdəlik və hesablaşmaların icrası fasiləsiz həyata keçirilir. Sistemin ani likvidlik əmsalı minimum tələbi 2 dəfə üstələyir.

Bank aktivlərinin keyfiyyət göstəriciləri qənaətbəxş səviyyədədir. Real sektorun və əhalinin bank sisteminə vaxtı keçmiş borclarının portfeldə xüsusi çəkisi 5.5% təşkil edir. Bu da banklar tərəfindən yaradılmış ehtiyatlarla tam örtülür.

Xarici borc öhdəliklərinin bank resurslarında xüsusi çəkisi cəmi 22% təşkil edir və bu dayanıqlıq baxımından təhlükəsiz səviyyədədir.

Cari ildə bankların mənfəəti ötən illə müqayisədə 23% artmışdır. Sistemin aktivlərinin gəlirliliyi 2%, kapitalın gəlirliliyi isə 13,8% təşkil etmişdir. 2015-ci ildə Mərkəzi Bank iqtisadiyyatın şaxələnməsində bank-maliyyə sektorunun rolunun yüksəldilməsi istiqamətində fəaliyyətini davam etdirəcəkdir. Maliyyə resurslarını iqtisadiyyatın şaxələnməsinə yönəldən, iqtisadi artıma effektiv dəstək verməklə gəlirlərin daha səmərəli bölüşdürülməsinə və sosial rifahın daha da yaxşılaşmasına xidmət edən maliyyə sisteminin formalaşması təşviq olunacaqdır.

Biznesin uzunmüddətli kredit əldə etməsi imkanlarını artırmaq üçün yeni maliyyələşmə mexanizmlərinin yaradılması imkanları araşdırılacaq, bankların real sektora yeni məhsul və xidmətlər təklif etməsi təşviq olunacaqdır. Biznes kreditləşməsinin genişlənməsində real sektor tərəfindən effektiv biznes layihələrinin təqdim edilməsi mühüm amil olacaqdır. Realsektor müəssisələrinin maliyyə hesabatlığının beynəlxalq standartlara tam uyğunlaşması, kreditorların hüquqlarının qorunması mexanizminin gücləndirilməsi biznes kreditlərinə çıxış imkanlarını artıran mühüm amildir.

Faiz dərəcələrinin aşağı salınması istiqamətində tədbirlər davam etdiriləcəkdir. Bu istiqamətdə bank sektorunun resurs bazasının artırılması üçün əhalinin, korporativ sektorun və institusional investorların uzunmüddətli yığımlarının bank sektoruna cəlbinin stimullaşdırılması diqqətdə saxlanacaqdır. Habelə, nağdsız ödənişlərin stimullaşdırılması və nəticədə kreditləşmənin resurs mənbələrinin genişləndirilməsi istiqamətində fəaliyyət gücləndiriləcəkdir. Əmanətlərin sığortalanması mexanizminin təkmilləşdirilməsi çərçivəsində qorunan əmanət və əmanətçilərin əhatəsinin genişləndirilməsi imkanlarına baxılacaqdır. Bank sektorunda restrukturizasiyanın davam etdirilməsi, banklararası bazanın inkişaf etdirilməsi, banklarda daxili potensialın gücləndirilməsi və əməliyyat effektivliyinin yüksəldilməsi, habelə bank xidmətlərinin elektronlaşdırılması və distant bank xidmətləri faiz dərəcələrinə azaldıcı təsir edən amillər olacaqdır. 2014-cü ildə bank sektorunun iqtisadi inkişafda rolunun daha da yüksəlməsi müşahidə olunmuşdur. Ölkənin strateji inkişaf hədəflərinə uyğun olaraq Mərkəzi Bank biznes kreditləşməsinin genişləndirilməsi üzrə müvafiq tədbirlər həyata keçirmişdir. Bankların maliyyələşmə mənbələrinin dəyərinin azaldılması, biznes kreditləri üzrə xərclərin optimallaşdırılması sahəsində mühüm tədbirlər görülmüşdür.

Ölkə üzrə maliyyə sistemi aktivlərinin 90%-ni özündə cəmləşdirən bank sektorunun maliyyə dərinliyi cari ildə artmaqda davam etmişdir. Sektorun aktivləri 21.2% artaraq qeyri-neft ÜDM-in 78%-nə çatmışdır. Hazırda Azərbaycan bank sektorunun maliyyə dərinliyi bank sistemləri orta inkişaf səviyyəsində olan ölkələrə uyğundur.

Bank kreditləri 18%, o cümlədən uzunmüddətli kreditlər 19.2% artmışdır. Hazırda kredit portfelinin 81%-dən çoxunu uzunmüddətli kreditlər təşkil edir. Cari ilin 11 ayında biznes kreditləri 18%, o cümlədən, sənaye və istehsala 36.3%, kənd

təsərrüfatı və emala 14.1% artmışdır. Biznes kreditlərinin cəmi kredit portfelində xüsusi çəkisi 73% olmuşdur. Regionlara kredit qoyuluşları isə 39,4% artmışdır.

İstehlak kreditlərində mövcud dinamikanı və potensial riskləri nəzərə alaraq cari ildə bir sıra tənzimləmə tədbirləri görülmüşdür. Nəticədə, istehlak kreditlərinin artım tempi ötən illə müqayisədə 1.9 dəfə azalaraq 19%-ə, ipoteka kreditləri istisna olmaqla isə 11%-ə enmiş, avtomobil kreditlərinin mütləq həcmi 31% azalmışdır. Azərbaycanda istehlak kreditlərinin kredit portfelində payı Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı üzrə ölkələrin orta göstəricisindən aşağıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə isə istehlak kreditlərinin portfeldə payı 50% və daha yuxarıdır.

2014-cü ilin ötən dövründə 92 mln. manat məbləğində ipoteka krediti verilmişdir. Nəticədə, İpoteka Fondunun kredit portfeli 628 mln. manata çatmış, ipoteka krediti alanların sayı isə 15700-ü keçmişdir. Müvəkkil banklar, sığorta şirkətləri, qiymətləndiricilər və İpoteka Fondu arasında “Elektron ipoteka”-nın tətbiqinə başlanılmışdır. İpoteka kreditlərinin ümumi həcmi 25% artaraq 1 mlrd. manatı (qeyri-neft ÜDM-in 3%-i) üstələmişdir. 2014-cü ildə də banklara inam daha da artmış, nəticədə bank sektorunun resurs bazası genişlənmiş, resurs mənbələrinin dayanıqlığı güclənmişdir.

2014-cü ilin ötən dövründə korporativ depozitlər 35.3% artaraq 8.2 mlrd. manata, əhalinin əmanətləri isə 10.8% artaraq 7.1 mlrd. manata çatmışdır. Əhalinin manat əmanətləri 11 ayda 15% artmışdır. Regionlarda əmanətlər 12.4% artmışdır.

Hazırda ölkədə hər 1000 nəfərə 473 əmanətçi düşür. Adambaşına əmanətin məbləği 745 manata, fiziki şəxslərin bank hesablarının sayı isə 6,4 milyona çatmışdır.

Əhali bank sektoru ilə münasibətdə xalis kreditordur. Əhalinin əmanətlərinin həcmi kreditlərini 2,3 mlrd. manat üstələyir. Cari ilin ötən dövründə əmanətlər üzrə əhalinin faiz gəlirləri 450 mln. manat olmuşdur. Faiz dərəcələrinin

azalması prosesi davam etmiş, bu prosesin sürətləndirilməsi üçün Mərkəzi Bank tərəfindən əlavə tədbirlər görülmüşdür.

İlin əvvəlindən əmanətlər üzrə orta faiz dərəcəsi 0.4 faiz bəndi azalaraq 9.4%-ə enmişdir. Mərkəzi Bankın uçot dərəcəsi əlavə may ayından Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun Himayəçilik Şurası tərəfindən sığortalanan əmanətlər üzrə maksimal faiz dərəcəsinin 10%-dən 9%-ə endirilməsi də faiz dərəcələrinə azaldıcı təsir göstərmişdir.

Kreditlər üzrə faiz dərəcələri də azalma meyillidir. Son 5 ildə bu meyil daha da güclənmiş, hazırda kreditlər üzrə orta faiz dərəcəsi 14.3%, o cümlədən kommersiya kreditləri üzrə 10.8% təşkil edir. İstehlak kreditləri üzrə isə orta faiz dərəcələri kreditin növündən və təminatlılıq dərəcəsi əsasında olaraq fərqlənir. Ümumən, istehlak kreditləri üzrə faiz dərəcələri bir çox ölkələrdəki faiz dərəcələrinə yaxındır.

Müəllif tərəfindən aşağıdakılar üzrə tövsiyələr irəli sürülmüşdür:

- banklarda bankın kredit siyasətini izah edən sənəd paketinin formalaşdırılması;

- əhəlinin bank xidmətlərinə olan tələbatlarının aşkr edilməsi və təmni edilməsi prosesində marketing yanaşmanın tətbiq edilməsi;

- kommersiya bankının optimal siyasətinin işlənməsi üçün lazım olan informasiya bazasının formalaşdırılması;

- əhali ilə əməliyyatlar üzrə bankın depozit portfelinin keyfiyyətinin kompleks şəkildə qiymətləndirilməsi üçün göstəricilər sistemindən istifadə edilməsi;

- əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə kommersiya bankının depozit siyasətinin mühüm optimallıq meyarı kimi depozitlərin stabil hissəsinin qiymətləndirilməsi;

- əmanətçilər qarşısında kommersiya banklarının fidusiar

məsuliyyətinin yüksəldilməsi (müəllif depozitlərin sığortalanması və bankların müflisliyi haqqında Qanunların layihələrinin işlənməsində iştirak etmişdir);

- istehlakçı ssudaları üzrə bankın kredit portfelinin keyfiyyətinin kompleks şəkildə qiymətləndirilməsi üçün göstəricilər sistmindən istifadə edilməsi;

- müəllif tərəfindən müasir Azərbaycan və xarici ölkələrin bank praktikasının təhlili əsasında işlənən fərdi borc alanaların kredit qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsinin bal sistemi metodikasının tətbiq edilməsi.

Ədəbiyyat

1. Banklar haqqında normativ- hüquqi aktlar toplusu // Elmi redaktor: Z.F. Məmmədov. Bakı, Qanun, 2009. 1092 s.
2. Dövlət maliyyəsi normativ- hüquqi aktlar toplusu// Elmi rəhbər: Zeynalov V.Z. Bakı, Qanun, 2010. 1180 s.
3. Abbasov Ə.M., Z.F. Məmmədov. Bank işi və e-bankçılıq. Bakı, 2003.
4. Abdullayev Ş.M. Əsgərova K. Bank işi. Bakı- 2009.
5. Bağırov M. Bank işi. Bakı, 2003.
6. Bəşirov R.A. Bank işi. Bakı, 2003.
7. İbrahimov Z. Pul, kredit və banklar (suallara cavab). Bakı, 2009.
8. Məmmədov Z.F Finans iqtisadiyyatı. –Bakı: Qanun, 2003. - 375 c.
9. Sadıqov E.M. Bank əməliyyatları. Bakı, 2010.
10. Zeynalov V. Z. Beynəlxalq maliyyə. Azərnəşr. Bakı, 2010.
11. Zeynalov V. Z. Maliyyə.Azərnəşr. Bakı, 2009.

Rus dilində Ədəbiyyat

1. Азаров А. Ф. Содержание денежно-кредитной политики и совершенствование статистического мониторинга деятельности коммерческих банков [Электронный ресурс]: дис. ... канд. эконом.наук / Азаров А. Ф. - Орел, [2004]. - 218 с. – Режим доступа: локальная сеть СОУНБ им. Белинского, зал ЭИ.
2. Андрианова Л. Понятие и содержание кредитной политики коммерческого банка // Предпринимательство. - 2008. - № 6. - С. 146-150

3. Бархатов В. И. Особенности управления депозитным портфелем коммерческого банка в современных условиях // Вестн. Челябинского гос. ун-та. – 2009. - N 1. - С. 104-109
4. Вдовиченко А. Г. Правила денежно-кредитной политики Банка России / А. Г. Вдовиченко. - М.: ЕЕРС , 2004. - 55 с. Свердловская ОУНБ; КХ; Инв. номер 2252919-КХ
5. Габеева М. Г. Кредитная политика регионального коммерческого банка [Электронный ресурс]: дис. ... канд. эконом. наук / Габеева М. Г. - СПб., [2005]. - 163 с. - Режим доступа: локальная сеть СОУНБ им. Белинского, зал ЭИ.
6. Гаджиев А. А. Кредитный процесс и кредитные риски в коммерческих банках // Финансы и кредит. - 2008. - N 24. - С. 18-26
7. Дражина О. В. Методика маржинального анализа деятельности коммерческого банка // Вестн. Белорусского гос. эконом.ун-та. - 2008. - N 1. - С. 93-98
8. Егорова Н. Е. Модели и методы анализа финансовых инструментов кредитной политики банка и динамики его развития в условиях переходного периода / Н. Е. Егорова. - М. : Б. и. , 1997. - 52 с. СОУНБ; КХ; Шифр 65.9(2)262.2; Инв. номер 2196958-КХ
9. Ермаков С. Л. Работа коммерческого банка по кредитованию заемщиков. Метод.рек. / С. Л. Ермаков. - М. : Алес , 1995. - 179с. СОУНБ; ЕФ; Шифр 65.9(2)262.10; Авторский знак Е721; Формат С; Инв. номер 2191510-ЕФ
10. Захарова А. А. Разработка моделей поддержки кредитной политики коммерческого банка [Электронный ресурс]: автореф. дис. ... канд. эконом.наук / Захарова А. А. - Ижевск, [2006]. - 23 с. - Режим доступа: локальная сеть СОУНБ им. Белинского, зал ЭИ.

11. ИБП как инструмент банковской политики в области ИТ // Банковские технологии. – 2005. - N 4. - С. 55-57
12. Ильясов С. М. Методологические аспекты формирования кредитной политики банка // Деньги и кредит. - 2009. - N 6. - С. 23-26
13. Ильясов С. М. Надзорные требования к региональной банковской политике // Банковское дело. - 2008. - N 6. - С. 55-58
14. Ильясов С. Совершенствование системы кредитования предприятий коммерческими банками // Аналитический банковский журн. – 2007. - N 6. - С. 50-53
15. Коган М. Л. Коммерческие банки и предприятия. Расчетные и кредитные взаимоотношения. Вып. 2. Расчетные отношения предприятий с коммерческими банками / М. Л. Коган. - М.: Б. и. , 1992. - 78 с. СОУНБ; Шифр 65.9(2)26; Авторский знак К56; Формат С; Инв. номер 2176846-АКТ СОУНБ; Инв. номер 2166995-КХ
16. Коган М. Л. Кредитные отношения предприятий с коммерческими банками. Кассовые операции. Коммерческие банки и предприятия Вып. 3 / Коган М. Л. - 1992. - 47 с. Свердловская ОУНБ; Свердловская ОУНБ; КХ; Формат С; Инв. номер 2166875-КХ
17. Коложвари Э. С. Кредитная политика крупного коммерческого банка в регионе [Электронный ресурс]: дис. ... канд. эконом.наук / Коложвари Э. С. – Иркутск [2000]. - 207 с. - Режим доступа: локальная сеть СОУНБ им. Белинского, зал ЭИ.
18. Коммерческие банки России: услуги юридическим и физическим лицам. Справочник. - М. : Б. и. , 1994. - 162 с. СОУНБ; Шифр 65.9(2)262.1; Авторский знак К634; Инв. номер 2176914-КХ
19. Кроливецкая Л. П. Банковское дело: кредитная деятельность коммерческих банков. Учебное пособие / Л. П.

Кроливецкая. – М. : КноРус , 2009. - 277 с. Свердловская ОУНБ; ЕФ; Шифр 65.9(2)26; Авторский знак К832; Инв. номер 2290087-ЕФ

20. Лаврушин О. И. О денежно-кредитной и банковской политике // Банковское дело. - 2008. - N 2. - С. 10-14

21. Лемжина Л. В. Особенности кредитной политики региональных коммерческих банков // Эконом.науки. - 2008. - № 38. - С. 337-341.

22. Лунова Ю. В. Оценка корпоративного заемщика в системе кредитного менеджмента коммерческого банка [Электронный ресурс]: дис. ... канд. эконом.наук / Лунова Ю. В. - Новосибирск, [2005]. - 164 с. - Режим доступа: локальная сеть СОУНБ им. Белинского, зал ЭИ.

23. Магомедов В. Н. Роль кредитной политики банков в развитии экономики // Банковское право. - 2008. - N 1. - С. 25-27

24. Максутов Ю. Г. Ценообразование на кредитные продукты - составляющая кредитной политики коммерческого банка // Финансы. – 2003. - N 3. - С. 24-27

25. Митрохин В. В. Направления государственного воздействия на кредитную политику коммерческих банков // Вестн. Мордовского госун-та. – 2007. - N 1. - С. 77-80

26. Митрохина И. Б. Кредитная политика региональных коммерческих банков [Электронный ресурс]: дис. ... канд. эконом.наук / Митрохина И. Б. - Саранск, [2003]. - 198 с. - Режим доступа: локальная сеть СОУНБ им. Белинского, зал ЭИ.

27. Олейник А. П. Спекулятивный капитал и его влияние на результативность кредитной политики коммерческого банка // Эконом.науки. – 2007. - N 1. - С. 90-93

28. Печникова А. В. Денежно-кредитная политика Банка России: стратегия и тактика // Банковские услуги. – 2005. - N 3. - С. 2-14
29. Пулатов Д. Кредитная политика и прогнозирование стратегических целей коммерческого банка в условиях либерализации экономики Узбекистана // Менеджмент: теория и практика. – 2005. - N 3/4. - С. 100-107
30. Рид Э. Коммерческие банки / Рид Э. - М. : Космополис , 1991. - 480 с. СОУНБ; Шифр 65.9(2)268; Авторский знак К634; Инв. номер 2230095-ЕФ СОУНБ; Инв. номер 2163564-ЕФ
31. Рыкова И. Н. Влияние потребительского кредитования на кредитный потенциал коммерческих банков // Финансы и кредит. – 2007. - N 25. - С. 2-6
32. Рыкова И. Н. Кредитный потенциал коммерческого банка, его роль в деятельности банка и методология оценки // Финансы и кредит. – 2005. - N 25. - С. 10-20
33. Савина О. А., Амелин Д. И. Совершенствования кредитной политики коммерческих банков // Изв. Орловского гос. техн. ун-та. Серия: Информ. системы и технологии. - 2005. - № 1 (7). - С. 55-58
34. Сытников Д. АВступление России в ВТО и формирование кредитной политики коммерческого банка // Научно-технические ведомости Санкт-Петербург.гос. политехн. Ун-та. - 2008. - № 58. - С. 165-172
35. Сытников Д. А. К вопросу об экономической природе и элементном составе кредитной политики современного коммерческого банка // Научно-техн. ведомости Санкт-Петербург.гос. политехн. Ун-та. - 2006. - № 48. - С. 144-148

36. Сытников Д. А. Кредитная политика региональных коммерческих банков [Электронный ресурс]: дис. ... канд. эконом. наук / Сытников Д. А. - Тюмень, [2009]. - 169 с. - Режим доступа: локальная сеть СОУНБ им. Белинского, зал ЭИ.

37. Тавасиев А. М. О видах кредитной деятельности банка // Банковское дело. – 2004. - N 3. - С. 16-20

38. Терехова Н. В. Кредитная политика банка как элемент оптимизации кредитного портфеля // Вестн. Оренбургского гос. ун-та. - 2008. - N 10. - С. 121-127

39. Третьяков А. И. Совершенствование кредитной политики коммерческого банка [Электронный ресурс]: дис. ... канд. эконом. наук / Третьяков А. И. - Екатеринбург, [2005]. - 189 с. - Режим доступа: локальная сеть СОУНБ им. Белинского, зал ЭИ.

40. Улюкаев А. В. Денежно-кредитная политика Банка России: актуальные аспекты // Деньги и кредит. – 2006. - N 5. - С. 3-8

41. Уральские предприниматели получают финансирование от Альфа-Банка // Деловой квартал. - 2009. - № 14. - 20 апр. - С. 13
Свердловская ОУНБ; КО

42. Филиппов А. В. Эффективная кредитная политика коммерческого банка [Электронный ресурс]: дис. ... канд. эконом. наук / Филиппов А. В. – М., [2003]. - 200 с. - Режим доступа: локальная сеть СОУНБ им. Белинского, зал ЭИ.

43. Шаповалов В. А. Кредитная политика банка и механизм ее реализации [Электронный ресурс]: дис. ... канд. эконом. наук / Шаповалов В. А. - Саратов, [2005]. – 163с. - Режим доступа: локальная сеть СОУНБ им. Белинского, зал ЭИ.

Кредитная политика банка и пути совершенствования

Кредитная политика банка – программа и направление действий кредитной организации в области предоставления займов юридическим и физическим лицам. В основе кредитной политики лежит приемлемое для финансовой организации соотношение риска-доходности проводимых операций. В статье рассматривается понятие политики в целом и в частности кредитной политики коммерческих банков. Определены функции кредитной политики, направления развития и указана ее роль в совершенствовании банковской деятельности. Основная цель проведения кредитной политики банка - получение максимальной прибыли при минимальном уровне риска. Исходя из возможного соотношения этих составляющих, а также имеющихся ресурсов, кредитная организация определяет текущие задачи: направления кредитования; технология осуществления кредитных операций; Контроль в процессе кредитования.

Bank's credit policy and ways to improve

The credit policy of the bank - the program and the direction of credit institutions in the provision of loans to businesses and individuals. At the core of the credit policy is acceptable to the financial institution risk-return ratio of operations. The article discusses the concept of politics in general and in particular the credit policy of commercial banks. Functions of the credit policy, development trends and contains its role in improving banking. The main objective of the credit policy of the bank - to maximize profits with minimal risk. Based on the possible relationship of these components, as well as the resources available, the credit institution determines the current problem: areas of lending; technology allows credit transactions; control in the lending process.